

Kvádové v nejstarších dějinách Čech a střední Evropy

Quaden in der ältesten Geschichte Böhmens und Mitteleuropas

Vladimír Salač

Článek se zabývá možností, že nositeli první vlny germánské migrace do Čech byli Kvádové. Opírá se o Strabónovu zmínku, že Marobud přivedl své Markomany (a další kmeny) ke svěbským Kolduům, kde se usídlil. Text podává přehled vývoje názorů na Strabónův text, zvláště s ohledem na možnost, že Kolduové jsou vlastně Kvádové, jejichž jméno bylo zkomoleno středověkým kopistou. Autor se přiklání k názoru, že se jedná o původní Strabónovu zprávu, která tak představuje nejstarší zmínku o Kvádech vůbec. Tato zmínka nejlépe odpovídá dnešním archeologickým poznatkům, které prokazují, že v době Marobudova příchodu do České kotliny, v ní již několik desetiletí sídlili Germáni. V další části článku se řeší otázka původu Kvádů i Markomanů. Na základě zhodnocení antických písemných pramenů a pramenů archeologických je vyslovena hypotéza, že oba kmeny před svým odchodem do Čech sídlili na územích severně od Durynského lesa.

Boiohaemum – Strabón – Keltové – Germáni – Kolduové/Kvádové – Markomani – Marobud

The Quadi in the earliest history of Bohemia and Central Europe. The article looks into the possibility that the first wave of Germanic migration into Bohemia was conducted by the Quadi. This is based on Strabo's mention that Maroboduus brought his Marcomanni (and other tribes) to the Suebian Coldou, where they settled. The text provides an overview of the development of opinions on Strabo's text, especially in view of the possibility that the Coldou are actually Quadi, whose name was distorted by a medieval copyist. The author tends towards the opinion that this involves the original Strabo communication, which thus presents the earliest mention of the Quadi ever. This mention best corresponds to modern archaeological knowledge, which demonstrates that during the time of Maroboduus' arrival in the Bohemian basin, it had already been settled for several decades before by the Germanic peoples. Another part of the article looks into resolving the issue of the origin of the Quadi and Marcomanni. Based on an evaluation of ancient written sources and archaeological sources, a hypothesis is put forward that both tribes were settled in territories north of the Thuringian Forest prior to their migration to the Bohemian area.

Boiohaemum – Strabo – Celts – Germanic peoples – Coldou/Quadi – Marcomanni – Maroboduus

Pravda, já utvořil soud; teď však on utváří mne.

F. Nietzsche

1. Boiohaemum v písemných pramenech

Ač to bývá nezřídka přehlíženo, počínají dějiny České kotliny již na přelomu letopočtu. Tehdy se totiž poprvé v písemných pramenech objevuje území zvané Boiohaemum (Bútaimon), které lze ztotožnit s Čechami. Boiohaemum tehdy ovládal markomanský král Marobud, který Římanům překážel v jejich snahách ovládnout území severně od Dunaje. Díky této skutečnosti jsme řeckými a římskými autory o událostech na přelomu letopočtu v Boiohaemu poměrně podrobně informováni. Více zpráv o dění v Čechách je poté k dispozici až z 10. století. O samotném Boiohaemu se písemné prameny zmiňují ovšem pouze okrajově a mlhavě.

Ve všech antických pramenech je toto jméno uvedeno všehovšudy třikrát, a pro další úvahy proto bude nejsnazší si všechny tři zmínky doslovně uvést.

Strabón, Geógrafika (7,1,3)

... ἐνταῦθα δ' ἔστιν ὁ Ἐρκύνιος δρυμὸς καὶ τὰ τῶν Σοίβων ἔθνη, τὰ μὲν οἰκοῦντα ἐντὸς τοῦ δρυμοῦ: καθάπερ τὰ τῶν Κοαδοῦων ἐν οἷς ἔστι καὶ τὸ **Βουίαϊμον**, τὸ τοῦ Μαροβόδου βασιλείον, εἰς ὃν ἐκεῖνος τόπον ἄλλους τε μετανέστησε πλείους καὶ δὴ καὶ τοὺς ὁμοεθνεῖς ἑαυτῶ Μαρκομάνους... – ... *Tam je také Hercynský les a kmeny Svěbů, které v něm zčásti žijí, jako například Kvádové; u nich se nachází Βούιαϊμον, sídlo Marobudovo, který tam přestěhoval vedle četných jiných především své soukmenovce Markomany ...*¹

Velleius Paterculus, Historia Romana (2,109,5)

Hunc virum et hanc regionem proximo anno diversis e partibus Ti. Caesar adgredi statuit. Sentio Saturnino mandatum, ut per Cattos excisis continentibus Hercyniae silvis legiones **Boiohaemum** (id regioni, quam incolebat Maroboduus, nomen est), ipse a Carnunto, qui locus Norici regni proximus ab hac parte erat, exercitum, qui in Illyrico merebat, ducere in Marcomannos orsus est. – *Na tohoto muže (Marobuda – pozn. V. S.) a na tuto oblast se Tiberius Caesar rozhodl zaútočit následujícího roku z různých směrů. Sentius Saturninus dostal rozkaz táhnout s legiemi přes území Chattů a prorazit cestu přilehlými lesy Hercynského pohoří do Boiohaema (tak se jmenuje ta země, kde Maroboduus sídlil) a on sám vyrazil proti Markomannům s oddíly sloužícími v Illyriku od Carnunta v norickém království, které bylo z té strany nejbližší.*²

Tacitus, Germania (28)

igitur inter Hercyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. manet adhuc **Boihaemi** nomen significatque loci veterem memoriam quamvis mutatis cultoribus. – *A tak mezi Hercynským lesem, řekou Rýnem a řekou Mohanem sídlili Helvétiové, dál za nimi Bojové, oba kmény galské. Jméno Boiohaemum trvá dosud a svědčí o dávných dějinách země, i když se obyvatelstvo změnilo.*³

Nepočítáme-li území kmene *Bainochaimů* a snad i kmene *Baimů*, která uvádí Klaudios Ptolemaios (*Geógrafiké hyfégésis* 2,11,10–11), jedná se o veškeré zmínky o *Boiohaemu* v antických textech. Dnes již nelze zjistit, zda byla dříve sepsána zpráva Strabónova, jak se domnívají někteří archeologové (*Venclová ed. 2008, 9*)⁴ či Velleia Patercula, kterého označil za nejstaršího svědka *J. Dobiáš (1960a, 49)*. Strabónův údaj mohl být zaznamenán až po

¹ Řecká citace pochází z edice Geógrafik, kterou připravil *S. Radt (Hrsg. 2002–2011)*, český text představuje překlad autora tohoto příspěvku z německé translace *S. Radta (Hrsg. 2003, 234–237)*. Radt ovšem upozorňuje, že v základní edici Strabónovy práce vydané *G. Kramerem (1844, 3)* se uvádí, že Κοαδοῦων (Kvádové) je opravené jméno κολδοῦων (Kolduové či Koldulové), které obsahují původní dochované středověké prepisy (k problematice viz níže).

² Latinsky citované pasáže z Velleia Patercula v tomto příspěvku pocházejí z vydání *M. Giebel (Hrsg. 1989)*, autorkou uváděných českých překladů je *B. Mouchová (2013)*.

³ Latinsky citované pasáže z Tacitovy Germánie pocházejí, pokud není uvedeno jinak, z vydání *E. Fehrlého (Hrsg. 1959)*. Autorem českých překladů je *V. Bahník (Minařík – Hartmann – Bahník 1976)*.

⁴ Ovšem zde uvedené tvrzení, že informaci o *Boiohaemu* převzal Strabón z Poseidónia, nelze nijak doložit. Naopak, Strabónova zpráva se jednoznačně vztahuje k Marobudovi, takže od Poseidónia zemřelého v roce 51 př. Kr. pocházet nemůže. Také sdělení, že po Strabónovi uvádí *Boiohaemum* Velleius Paterculus a další autoři, je zavádějící – zbývá totiž právě jen jediná zmínka u Tacita.

Varově porážce v roce 9, kterou zmiňuje v jednom z následujících odstavců, či dokonce až po Germanikově triumfu v roce 17, o kterém také píše (7,1,4). Velleius Paterculus popisuje v souvislosti s *Boiohaemem* události roku 6, a jeho text tak musel vzniknout po tomto datu (Dobiáš 1964, 75–148, s další lit.). V každém případě byly oba záznamy sepsány v rozmezí několika málo let na počátku nového letopočtu, přičemž Strabón i Velleius Paterculus byli současníci událostí, ke kterým se zmínky o *Boiohaemu* vztahují. Velleius Paterculus byl nadto velmi dobře obeznámen s prostředím střední Evropy, kde tehdy působil jako vysoký důstojník římské armády (Kehne 2009; Salač 2009). Oba autory lze proto považovat za dobře informované a jejich zprávy o *Boiohaemu* za věrohodné.

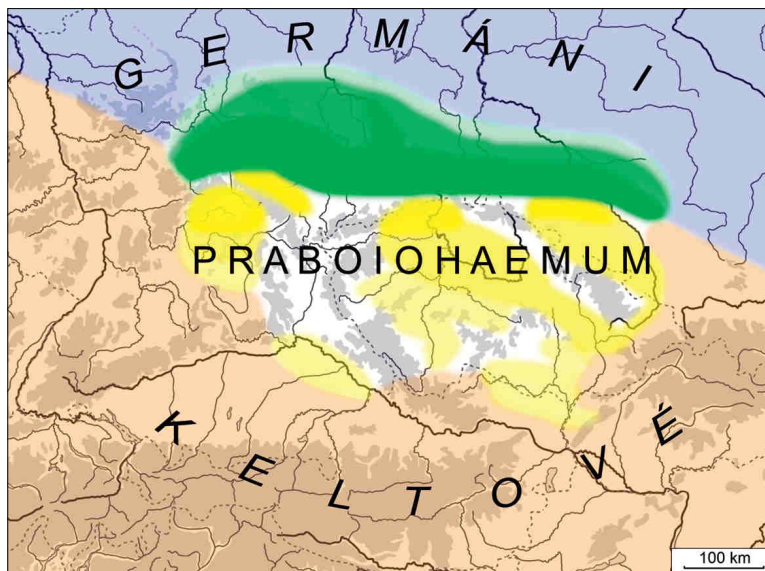
Z téměř o sto let mladší Tacitovy Germánie (zveřejněna roku 98) je již cítit větší časový odstup a zmínka o Labi naznačuje i ztrátu užšího kontaktu s územími ležícími za Rýnem a Dunajem: „In Hermunduribus Albis oritur, flumen inclutum et notum olim, nunc tantum auditur. Iuxta Hermunduribus Naristi ac deinde Marcomani et Quadi agunt. Praecipua Marcomanorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes pulsus olim Boiis virtute parta ... – V kraji Hermundurů vyvěrá Labe, řeka kdysi slavná a známá; teď o ní slyšíme jen tu a tam. Vedle Hermundurů sídlí Naristové a dále Markomani a Kvádové. Obzvláštní je sláva a moc Markomanů. I samotná svá nynější sídla získali statečností, vyhnáním Bojů ...“ (Germania 41–42).⁵

U Tacita je ovšem zářejší, že ač ve svých pozdějších Letopisech (vydány mezi lety 110 a 120) věnuje Marobudovi a s ním spojeným událostem velkou pozornost (*Annales* 2,26; 2,44–46; 2,62–63; 2,88; 3,88), označení *Boi(o)haemum* již nikdy neuvádí. Užil je právě jedinkrát v obecném spise o Germánech (Germania 28), ovšem bez souvislosti s Marobudem či Markomany. A naopak v místech, kde se píše o Kvádech a statečnosti Markomanů, *Boi(o)haemum* zmíněno není (Germania 42).

2. *Boiohaemum* a Čechy

První zprávy o *Boiohaemu* vznikly až na počátku letopočtu, tedy v době, kdy na územích severně od Dunaje již nelze prokázat laténskou kulturu, která bývá, byť s výhradami (např. Collis 2003), připisována Keltům. Značná část naddunajského prostoru zůstávala na přelomu letopočtu dle současných archeologických zjištění neosídlená. Tak tomu bylo ve středním a horním Pomohání, jižních Čechách, Bavorsku, na Moravě a v rakouských oblastech severně od Dunaje. Pouze úrodná území v severní polovině Čech byla obsazena tzv. polabskými Germány s archeologickou kulturou počínajícího stupně Ř B1 (např. Völling 2005; Salač 2008). Toto osídlení zde ovšem navazovalo na předchozí kulturu großromstedtskou, která je rovněž připisována Germánům, jejichž příchod do Pomohání a Čech se dnes zpravidla datuje do doby po roce 50 př. Kr. Choronym *Boiohaemum* v době svého zaznamenání v písemných pramenech tedy v Čechách dávno nemělo svůj původní obsah a název *Země Bojů* byl již zhruba půl století anachronismem.

⁵ Obě věty následují bezprostředně po sobě, byť první náleží ještě k odstavci 41 a druhá již k odstavci 42. Nutno ještě dodat, že údaj o prameni Labe nelze přebírat nekriticky, neboť o znalosti Římanů o poloze (dnes uznaného) pramene této řeky se silně pochybuje. Býval prý zaměňován nejen za pramen Vltavy, ale zřejmě i Sály. Někdy se prý za počátek Labe považovalo jeho vyústění z labských pískovců na česko-saském pomezí (k problematice např. Horák 1925; Dobiáš 1964; Deininger 1997; Johne 2006; Kehne 2012).

Obr. 1. Pomezí keltského a germánského světa v posledních staletích př. Kr. Žluté území, na něž, popř. na jeho část, se mohl vztahovat výraz *Boiohaemum*, zelené území, kde toto pojmenování mohlo vzniknout.

Abb. 1. Die Grenze zwischen der keltischen und germanischen Welt in den letzten Jahrhunderten v. Chr. Gelb – Gebiet, auf das bzw. dessen Teil sich die Bezeichnung *Boiohaemum* beziehen könnte. Grün – Das Gebiet auf dem diese Bezeichnung entstanden sein könnte.

Ač se tedy v úvahách o období před našim letopočtem Čechy s *Boiohaemem* běžně ztotožňují a toto slovo se překládá a interpretuje jako vlast či pravlast Bójů, nejsou z této doby pro spojení *Boiohaema* s Českou kotlinou, ba ani pro samotnou existenci tohoto pojmenování, žádné doklady. Přesto se i nadále pracuje s předpokladem, že pojmenování *Boiohaemum* již v době laténské označovalo Čechy, kde sídlili Bójové. Z tohoto nedoloženého, protože nedoložitelného předpokladu, se následně vyvozují barvitě hypotézy o úloze Bójů v českých a evropských dějinách ve staletích před změnou letopočtu, včetně např. představy o zakládání oppid v Čechách právě Bóji vracejícími se po porážkách od Římanů z Itálie do své původní vlasti (např. Bouzek 2007; Drda – Rybová 1998; Kruta 2000; 2006a; 2006b; podrobně k tématu Salač 2015; přehled současných názorů viz Karwowski – Salač – Sievers Hrsg. 2015).

Ztotožnění vlasti Bójů v době laténské s *Boiohaemem* a následně s Čechami se postupně stalo axiomem (nejen) české historie a archeologie (zevrubně Kysela 2015), který se dále nezkoumá a neověřuje. Ve skutečnosti je tato představa opřena pouze o zpětnou projekci a interpretaci výše uvedených zmínek v Tacitově *Germánii* (28; 42). Přitom Tacitovy informace nelze přejímat bez výhrad (viz níže). Zvláště zpráva o tom, že Markomani získali své území poté, co z něj vyhnali Bóje, je krajně nepravděpodobná. Nelze ostatně zapomínat, že text *Germánie* byl zveřejněn až 150 let po té, co v Čechách laténská kultura uvolnila prostor germánské kultuře großbromstedtské.

Zásadní ovšem je, že lingvisté se vzácně shodují v názoru, že slovo *Boiohaemum* je germánského původu (*Baia-heim*) a označuje nikoliv (pra)vlast kmene Bójů, ale jejich aktuální

území ve smyslu „tam, kde žijí Bójové“ (např. Schumacher 2007, 185; Tiefenbach 1995, 777).⁶ V každém případě jde o germánské pojmenování, tedy o označení z vnějšku, nikoliv o bójský či obecně keltský název vlastního území. Nelze tedy tvrdit, že Bójové dali jméno České kotlině, naší vlasti apod., jak se to pravidelně opakuje v odborné i populární literatuře. Je s podivem, že se tato skutečnost v historických či archeologických interpretacích vůbec nezohledňuje. Kdy a kde pojmenování *Boiohaemum* vzniklo a jaké území vlastně označovalo, nelze z citovaných zmínek zjistit (obr. 1; podrobně Salač 2015).

Předmětem tohoto příspěvku ovšem není samotné *Boiohaemum*. Zůstaňme proto u konstatování, že jeho ztotožnění s Českou kotlinou v době laténské je nejisté, a proto by bylo lépe pro toto období mluvit a psát o *Praboiohaemu*. Naproti tomu *Boiohaemum* z písemných pramenů, tedy z počátku našeho letopočtu, kdy v něm vládl markomanský král Marobud, lze do Čech jednoznačně lokalizovat (blíže Dobiáš 1964, 23–72; Salač 2015).

3. Kvádové v *Boiohaemu* v české a evropské historiografii

V době laténské a římské lze pochopitelně v *Boiohaemu* doložit pouze ty kmeny, které písemné prameny výslovně jmenují – Bóje, Markomany a Kvády.⁷ Zároveň ovšem přítomnost dalších keltských a germánských kmenů prameny nejen nevyklučují, ale přímo zmiňují, že se v *Boiohaemu* zdržovaly i kmeny jiné, jejich jména však neuvádějí (např. Strabón 7, 1, 3).⁸ O přítomnosti Bójů a Markomanů v Čechách se až na výjimky (Rieckhoff 2009) nepochybuje a prakticky nediskutuje. Pobyť keltských Bójů v (Pra)Boiohaemu samozřejmě nelze popřít, nevíme ovšem jistě, zda se vůbec nacházelo (pouze) v Čechách (blíže Salač 2015). Rovněž sídla Markomanů jsou v *Boiohaemu*, tentokrát již jistě českém, jednoznačně doložena.

Neobvyklá je ovšem Strabónova zmínka o Kvádech. Překvapuje nejen to, že se *Búiaimon*, tedy *basileion* krále Marobuda mělo nacházet na jejich území, ale zaráží především tvrzení, že v dané části Hercynského lesa sídlili Kvádové dříve než Markomani, které měl právě na kvádské území Marobud přestěhovat. To zcela odporuje dnes všeobecně zastávanému výkladu nejstarších dějin Čech a střední Evropy, který spojuje Kvády výhradně s územím Moravy a především Slovenska. Při pohledu na starší historické i archeologické práce však s překvapením zjišťujeme, že Kvádové kdysi měli v dějinách České kotliny své pevné místo.

Zřejmě první, kdo zveřejnil názor, že v České kotlině již před Čechy sídlila jiná etnika, byl Aeneas Silvius Piccolomini v roce 1458 v díle *Historia Bohemica* (Caput I; srov.

⁶ Ve středověké němčině znamená slovo *Heim* místo, kde je člověk usazen (*Ort, wo man sich niederlässt*: Duden 2011, 810). Ve starých germánských jazycích označoval tento výraz především sídlo, dvůr, statek, sídliště, vesnici či zem (např. Seebold 2005). Význam vlast získalo slovo až ve středověku, kdy ovšem pro tento pojem vzniklo i samostatné slovo – *Heimat* (od 11. stol.).

⁷ V následujícím textu vycházíme ze všeobecně zastávaného přesvědčení, že Koldulové či Kolduové uvádění ve středověkých opisech Strabóna představují chybně zapsané Kvády, podrobnější zdůvodnění viz níže.

⁸ Proto se např. uvažuje o přítomnosti keltských Volků-Tektosagů v Čechách v době laténské (např. Kruta 2000, 303–304, 865; 2006a; Waldhauser 2001, 12–13; shrnutí Salač 2015), nebo na přelomu letopočtu germánských Hermundurů, Marsignů, Bateinů, Korkontů, Sudinů a dalších (např. Dobiáš 1964, 48–49, 56; srov. Droberjar 2006b, 599–604).

Martínková – Hadravová – Matl edd. 1998, 12–13). Autor počíná líčení dějin Čech zmínkou o germánských Svébech, Hermundurech a Langobardech, kteří měli sídlit při Labi. Markomany ani Kvády sice přímo neuvádí, avšak v textu se odvolává výslovně na Strabóna a z kontextu je zřejmé, že se opírá o výše citované místo a věty bezprostředně navazující (Strabón 7,1,3).

V našem prostředí jako první prakticky současně uvedli předslavanské obyvatelstvo na území Čech *Martin Kuthen (1539)* a *Václav Hájek z Libočan (1541)*.⁹ Oba nejen že znali Bóje a Markomany s králem Marobudem, ale oba zmiňují také jakési Káty. Kuthen líčí nejstarší dějiny sice poněkud svérázně a místy chronologicky i věcně nepřesně¹⁰, nicméně inkriminované místo u Strabóna zná velmi dobře a cituje jej na různých místech a v různých chronologických souvislostech: „*přes dotčený Les (Hercynský – pozn. V. S.) dotěto země: wnyž tehďáz Hermundurové a Kattové (jakož Strabo písse) bydleli ... Marobudus ... zemi Cheruskú a Kátskú sobě podmanil a ji v pokoji za dlauhý čas zpravuje, Boiemum jinák Baubijn zamek (yakž Strabo pravý) udělal a tu stolici svau postavil ... (obr. 2; Kuthen 1539, kap. I)*. Vzhledem k tomu, že Kuthen cituje Strabóna, bylo by možné předpokládat, že Kattové/Kátové představují transkripci a interpretaci kmene Koldulů či Kolduů, který uvádějí středověké rukopisy Geógrafik. Zda měl ovšem na mysli skutečně Kvády, není jisté, protože dále v textu s odkazem na Orosia zmiňuje také *Quady*.

Hájek popisuje nejstarší dějiny Čech podrobněji a barvitěji¹¹, i on zná Strabóna a zmiňuje Káty, u nichž typicky doplňuje: „*kterž od nějakého slaného potoka, jenž Káta slove, tak pojmenování byli ...*“ (*Hájek 1541/2013, 26*). Za jeho tvrzením, že si Marobud zbudoval hrad Boubín, lze tušit opět Strabóna, a sice jeho *Búiaimon*, v latinském překladu *Bubiemum (Guarinus – Tifernas edd. 1472, 80)*. Hájek ovšem Strabónovu zprávu překládá a cituje dosti svérázně, aniž by na tomto místě Káty uvedl: *Strabo ... řka: „V té krajině leží Hercinia (totíž Černý les) a Švábský národ¹² (to jest Hermundurové) a tu také i Bubiemové (to jest Boemové)“*. A tu on, *Marobudus, přemocný král, svou stolici postavil a tu přivedl odjinud mnohé obyvatele a krajiny některé své k nim přidal a mnohé národy*.“ O Kátech pak uvádí, že ještě před Markomany chtěli obsadit Čechy, avšak byli Hermundury odraženi. Jestliže u Kuthena nelze vyloučit, že Káty a Kvády považoval za dva různé kmény, pak u Hájka Kátové zřejmě opravdu představují Kvády, neboť píše, že později jim byl Římany dosazen král Vannius, tedy historicky doložený kvádský král (*Hájek 1541/2013, 25–28*; srov. též *Žemlička 1999, 240*).

Vzhledem k tomu, že oba kronikáři zacházejí s prameny mnohdy dosti svévolně, je obtížné jejich text s původními antickými zprávami správně propojit, zvláště když neznáme zdroje, ze kterých čerpali. Teoreticky mohli již pracovat s tištěnými Strabónovými texty v latině (*Guarinus – Tifernas edd. 1472, 80*; v úvahu připadají i pozdější vydání z let 1502

⁹ Hájek dokončil svou kroniku již v roce 1539, avšak z finančních důvodů se její tisk zdržel až do roku 1541 (*Voit 2013, 1370*).

¹⁰ Např. předpokládal, že Markomani nejprve žili na Moravě a teprve později dobyli Čechy právě na úkor Kátů. Také byl toho názoru, že Bójové dorazili do Čech z Podunají až po smrti Marobuda, když zůstali Markomani bez vedení.

¹¹ Že oba kronikáři pracovali nezávisle, dokládá např. fakt, že Hájek označil na rozdíl od Kuthena za nejstarší obyvatele České kotliny Bóje, které považoval za Bavory (*Hájek 1541/2013, 24–26*).

¹² Takto Hájek pojmenovává Svěby, byť ne vždy důsledně.

Obr. 2. Text v Kuthenově kronice pojednávající o Marobudovi a Boiemu. Abb. 2. Text in der Chronik von M. Kuthen, die von Marbod und Boiem handelt.

O prwniých Dbywatelých / a Sprawcych Zemie teto .

**A tak tyž Marobudus gsa gřz od Cýsaře pro
puffčen domiwo gse nawratiw / Zemi Cheruffsku / a
Katsku sobe podmanil / a gi v potogi za dlabý čas
zřwuge Boiemum / gmať Baubijn Zamek (yatz St
rabo prawij) wdělal / a tu stolicy swau postawil / A
potom giných mnoho Národiwo : gichz gména tyž
Strabo wyprawuge: křwému panstwij připogil.**

a 1510) či v řečtině (*Manutius ed. 1516*, 127), ve kterých se stejně jako v rukopisných opisech ovšem jednoznačně píše o Kolduích (Colduae a Κολδοῦλων), nikoliv o Kátech či Kvádech. S ohledem na četné ortografické chyby, omyly v časové posloupnosti i prostorovém určení dějů u obou kronikářů je možné, že přímo Strabónův spis k dispozici neměli a čerpali z nějakého sekundárního zdroje. Zajímavé ovšem je, že oba byli přesvědčeni, že Marobud přišel s Markomany do Čech již obsazených jinými germánskými kmeny. Oba jmenují Hermundury, Kuthen uvádí ještě Katty, Hájek potom Bubiemy.

V 16. století vznikaly také první historické mapy. Jedna z nich, kterou vydal v r. 1587 Abraham Ortelius, zobrazuje starou Germánii (*obr. 3*). Mapa obsahuje několik časových vrstev a její autor čerpal z různých zdrojů, především z Klaudia Ptolemaia. Nepochybně však pracoval i se Strabónem. V západních Čechách lze proto nalézt Colduly (nikoliv Káty) a v prostoru Prahy *Boviasmon et Marobudum*. Ortelius zjevně předpokládal, že se jedná o totéž sídlo.

Do historiografie Kvádů v Čechách se nesmazatelně zapsal Ph. Clüver, v Gdaňsku narozený geograf, který ve svém monumentálním díle *Germaniae antiquae libri tres* (*Clüver 1616*, 3, 119) prohlásil Kolduje (Κολδοῦλων) za výsledek chybného přepisu Strabónova textu a vyslovil názor, že se jedná o Kvády (Κουάδων). Tato jeho oprava byla všeobecně přijata a uznává se dodnes (viz níže). Tím se Kvádové stali součástí dějin Čech i v evropské historiografii.

Nejspíše první, kdo z českých dějepisců pod Clüverovým vlivem psal jednoznačně o Kvádech v Čechách, byl Pavel Stránský ze Zápské Stránky v díle *Respublica Bojema* (*Stránský 1643*). V něm se lze jasně dočíst: „Později na ně (Bóje – V. S.) přišli, byvše povzbuzení vůdcem Marobudem, Kvádové čili Svádové a Markomani čili Moravané, kmen svěvský, a ustavičnými nájezdy Boje ohrožovali, nechtějíce jim dopřát klidného užívání a vzdělávání země. Marobud totiž, jak praví Strabón (Zeměpis, kn. VII), přestěhoval na ono místo, tj. v Bojohemu, vedle několika jiných kmenů, zvláště své soukmenovce Markomany“ (*Stránský 1643/1953*, 105).

Přeskočme nyní až do 19. století a podívejme se, jak se v jeho první polovině k otázce Kolduů/Kvádů vyjádřily tři velké soudobé badatelské autority. V základním slavistickém díle *Slowanské starožitosti* zná P. J. Šafařík (1837, 341–342) inkriminované místo u Strabóna

a plně akceptuje Kolduje jakožto Kvády. Podobně je tomu i ve stěžejní germanistické práci K. Zeusse *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, která vyšla v témže roce (Zeuss 1837, 115–116, 118). Českými dějinami se ve stejné době zabýval F. Palacký (1836), který věnoval jejich počátkům v prvním díle své fundamentální práce *Geschichte von Böhmen* nemálo prostoru. Strabónova Geografika několikrát cituje, název kmene *Coldui* ovšem považuje za zkomoleninu, kterou nelze interpretovat, a dále se k nim nevyjadřuje. Neuvádí tedy jejich případný vztah k Búiaimu či Marobudovi nebo k Markomanům (Palacký 1836, 33).

Dostupnost Strabónových Geografik zásadně ovlivnilo jejich hned trojí kritické vydání v polovině 19. století (Kramer 1844–1852; Meineke 1852–1853; Müller – Dübner 1853).¹³ Zvláště Kramerova edice se stala na dlouhá desetiletí standardním dílem a výrazně ovlivnila strabónovské bádání. Z tohoto vydání následně vycházely překlady do moderních jazyků, které záhy následovaly (např. angličtina: Hamilton – Falconer eds. 1854–1857; němčina: Forbiger 1855–1898; francouzština: Tardieu 1867–1890).¹⁴

S novými vydáními Geografik již tedy jistě mohl pracovat i J. E. Wocel při vytváření prvního souhrnu pravěku Čech. Zřejmě proto jako první český autor uvádí podivuhodně přesný a úplný překlad diskutovaného místa: „*Strabo praví (VII, 1): Zde jest taktěž hvozď Hercynský a národ Svevův, kteří z části na této straně hvozdu bydlí jako Kolduové, v jichžto území se nalézá královské sídlo Marobudovo, jménem Buiiámum, do kteréžto krajiny on mezi jinými národy taktěž Markomany krajany své osadil.*“ A neváhal z významu tohoto sdělení vyvodit logické konsekvence: „*Z toho vysvítá, že Marobud v Bojohemu žádných Bojů nenalezl, nybrž několik menších národů, a sice kmene svévského, jak Strabo klade ..., že Marobud násilně uvázal se v Bojohemum, z něhož již před časy Bojové vypuzeni byli*“ (Wocel 1868, 83–84). Velmi zajímavý je Wocelův názor, že již před Markomany vyhnaly Boje z Boiohaema jiné germánské kmeny: „*několik desetiletí před výpravou Marobudovou bójské obyvatelstvo svévskými kmeny z Bojohemum bylo vytištěno*“ (str. 156). Následně se příklání k názoru, že Kolduové jsou Strabónem chybně zapsaní Kvádové, o kterých soudí, že je Markomani záhy z Čech vypudili, a ti se pak usadili na Moravě (str. 157).

Naproti tomu významný vídeňský germanista a velká autorita v bádání o dějinách Germánů Robert Much vydal v roce 1895 článek *Die Herkunft der Quaden*, v němž Kvády ztožnil do značné míry se Svěby zmiňovanými Caesarem (např. BG 1,51,2; 4,1,3) a jejich původní sídla shledával v Pomohani, odkud se měli odstěhovat na Moravu v době, kdy se od Mohanu stěhovali do Čech Markomani. Strabónovu zmínku o Kolduích v Hercynském lese, ke kterým se měli Markomani přistěhovat, nepoužil, patrně ji považoval za pozdější vsuvku (viz níže). Tento svůj názor, který publikoval na dalších místech, byl postupně převzat dalšími autory a v literatuře koluje dodnes (Much 1895; 1937, 368; srov. Neumann – Hofeneder – Kolník 2003).

Na přelomu 19. a 20. století vyšel ucelený souhrn nejstarších dějin českých zemí L. Niederla (1900), který se s Wocelem shodl ve zpochybnění Tacitovy zprávy, že Markomani dobyli Čechy na úkor Bójů. S odkazem na Caesara (BG 1,5) dospěl v podstatě k dnešnímu datování konce laténské kultury u nás, dáme-li je ovšem do přímého vztahu k přítomnosti Bójů: „*Nám proto dnes nezbyvá, než abychom trvali stále na výkladu, podle něhož Bojové*

¹³ K předkramerovským edicím viz např. Diller (1975) a Biraschi (1981).

¹⁴ Za zmínku stojí, že překlady A. Forbigera (2005) a A. Tardieua (2011) vycházejí dodnes.

Obr. 3. Výšek mapy Abrahama Ortelia *Germaniae veteris* (1587) s lokalizací germánských kmenů včetně Kolduů a významných měst včetně Boviasmonu alias Marobudua.

Abb. 3. Ausschnitt aus der Landkarte von Abraham Ortelius *Germaniae veteris* (1587) mit Lokalisierung germanischer Stämme, einschließlich der Kolduen, und wichtiger Städte inclusive Boviasmon alias Marobudum.

odtáhli z Čech směrem jižním před prostředkem prvního století př. Kr.“ (Niederle 1900, 10). Strabónovu zprávu Niederle cituje celou v originále i s poznámkou, že výraz Κουδοῦων¹⁵ nahrazuje původní a dnes korigované pojmenování Κόλδωνοι, a nepochybuje, že se jedná o Kvády: „... dále zpráva Strabónova, podle níž v lesích Hercynských jsou stáda suevských Kvádů a Markomanů se sídlem královským Buaimem a konečně zprávy Tacitovy ... Z těchto zpráv jde nesporně najevo, že se Markomani usadili v končinách dříve Boji obývaných, v zemi, na níž se udrželo jméno země Bojské, Boiohaemum, i za panství těchto nových obyvatel. A také ještě další historie Markomanů a Kvádů vztahuje se po jistou dobu k těmto končinám“ (Niederle 1900, 104).

Následně J. L. Píč (1903, 124) ve svém monumentálním díle *Starožitnosti země České* nejspíše jako první v Čechách uvádí Strabónovu zprávu současně v originále a v českém překladu: „... Strabon vypravuje, že uvnitř Hercynského lesa jest národ Svěvů, jako Kvádové, v jejichž zemi jest Bouiaimon, královské město Marobuda, kterýž tam uvedl mnoho lidu

¹⁵ Takto oproti Clüverovi (*Κουάδων*) upravil transkripci slova G. Kramer (srov. Radt 2007, 232).

i rodáky své Markomany.“ Pič ovšem při interpretaci textu zachovává jistou zdrženlivost, když upozorňuje, že Strabón na rozdíl od Velleia Patercula nebyl svědkem popisovaných událostí a dodává: „*Místo země Boiohaema jmenuje Strabo pouze Bouiaimon jako hlavní město Marobudovo v zemi Kvádů, a nechá přijíti Marobuda s rodáky svými markomanskými a mnohými jinými, což jedině na družinu z branného lidu markomanského a jiného vykládati možno; nevysvítá však ze slov Strabonových, zdali Marobud nad Kvády panoval neb pouze na své město a svou družinu odkázán byl, a Kvádové jako jiní náruďkové snad pouze v poměru spojenců, uznávajících jejich vůdcovství stáli*“ (Pič 1903, 124). V každém případě J. L. Pič předložil dodnes nejpřesnější a nejhodnější český překlad Strabónova textu a jeho velmi korektní, i dnes moderní interpretaci.

Z hlediska vývoje české archeologie následovala dvě krátká, leč významná shrnutí českého pravěku: *Přehled české archeologie* (Pič 1908) a *Rukověť české archaeologie* (Buchtela – Niederle – Matiegka 1910). Obě práce jsou však pojaty čistě archeologicky, takže s historickými údaji prakticky nepracují, a jména Markomani, Kvádové či Marobud se v nich vůbec nevyskytují. *Přehled* ani *Rukověť* tedy při psaní prvních kapitol Českých dějin Václav Novotný využít nemohl (Novotný 1912, 31–105). V otázce konce keltského panství v Čechách se přiklonil k názoru J. E. Wocela, a především L. Niederla, od něhož přebíral i věcnou argumentaci, totiž že pád Keltů nesouvisí s příchodem Markomanů: „... *datum a příčina odchodu Gallů z Čech zůstávají do jisté míry nejisté, že však na základě Caesara musíme přes zprávu Tacitovu souditi, že odchod jejich nebyl v přímé souvislosti s příchodem Markomanů. Také nemáme příčiny, abychom jej spojovali s příchodem druhého kmene Kvadů.*“ (Novotný 1912, 103). Je tedy zřejmé, že české bádání druhé poloviny 19. a počátku 20. století zpochybnilo Tacitovu informaci (Germania 42) o tom, že Markomani dobyli Čechy na Bójích, a za věrohodnější považovalo sdělení Strabónovo.

Pokud ovšem jde o samotné Kvády, resp. Strabónův text, V. Novotný názory J. E. Wocela a J. L. Piče nepřebíral. Přiklonil se k interpretaci L. Niederla, kterou ovšem dále rozvinul v tom smyslu, že Markomani a Kvádové po odchodu ze svých sídel na Mohanu zaujali svá nová území současně, první v Čechách, druzí na Moravě. Autor rozdělil Strabónovu zprávu na několik částí, se kterými pracuje v různých partiích textu odděleně. Na str. 66 sice uvádí, že nejstarší zpráva o Kvádech se nachází ve Strabónových Geografikách (7,1,3), avšak necituje ji, což mu umožňuje tvrdit, že: „*Kvádští Svěvové záhy objevují se opětě v sousedství Markomannů na Moravě ... Osudy jejich i nyní ještě na čas měly zůstati společné: asi v té době, kdy Markomanné zabrali Čechy, Kvádové usadili se na Moravě*“. Na str. 68 pak cituje v řečtině pouze druhou část Strabónova sdělení (od slov τὸ Βοιόαιμον dále), čímž se zcela vyhnul informaci, že se Marobud se svými Markomany přestěhoval ke Kvádům!

V české historiografii jde zřejmě o první jasnou formulaci dodnes zastávané hypotézy, že Markomani se přestěhovali do Čech z Pomohání a současně s nimi se ze stejného prostoru přesunuli na Moravu Kvádové. Je nepochybně zajímavé, že tuto představu vytvořil historik, ovšem nikoliv na základě historických pramenů, ve kterých nemá žádnou oporu, ale na základě jejich interpretování předchozími generacemi historiků a lingvistů (např. Zeuss 1837; Much 1895; srov. Salač 2013). Zvláště nápadná je podobnost s Zeussovými názory a jeho způsobem práce. Zeuss totiž dělí Strabónův text na dvě části, které uvádí na různých stránkách (str. 116 a 118), čímž se vytrácí původní sdělení, že Marobud přivedl Markomany na kvádské území. A jistě není náhodou, že oba badatelé citují shodné pasáže textu (srov. Zeuss 1837, 116; Novotný 1912, 68). Vzhledem k velké vážnosti V. Novotného

měla jeho rekonstrukce událostí na přelomu letopočtu, a zvláště líčení příchodu Markomanů do Čech a Kvádů na Moravu, velký vliv na pozdější bádání a udržela se v podstatě až do dnešních dnů.

České meziválečné historicky zaměřené práce zabývající se událostmi na přelomu letopočtu již s Kvádů v Čechách nepočítají a zmínku o nich považují za mylnou či za dodatečnou vsuvku. Zvláštním způsobem se Strabónovým údajem zachází E. Šimek (1923, 45), který jej cituje v originále, avšak bez klíčových slov *καθάπερ τὰ τῶν Κοαδοῦων*, a to bez jakéhokoliv zdůvodnění. Šimek byl tedy u nás zřejmě první, kdo takto Strabónův text publikoval. O několik kapitol dále však již píše: „První historická zpráva o nich se nám zachovala u Strabona, jenž Kvádů uvádí jako jeden ze svěvských kmenů, sedících v Hercynském lese /Strabon VII. 1. 3 (vložka)“ (Šimek 1923, 158). Ve svém rozsáhlém díle o Velké Germanii Klaudia Ptolemaia pak již na patřičném místě pojednávanou zmínku uvádí, avšak slova, která v předchozí práci zcela vynechal, dává do závorky a překládá: „[vložka: jako kmen Kvádů?]*“ (Šimek 1935, 199–200). Údaj však stejně nijak nespojoval s Čechami, neboť sídla Markomanů i Kvádů předpokládal v dolním Pomoraví a Podunají. Josef Dobiáš (1937) na rozdíl od Šimka nepochyboval o tom, že *Boiohaemum* leželo v Čechách, a tam tedy také předpokládal sídla Markomanů. V ostré polemice se Šimkem zaměřené na lokalizaci *Boiohaema* a potažmo území Markomanů a Kvádů však Strabónův údaj o Kolduích vůbec nepoužil. Ani jeden z obou badatelů sídla Kvádů v Čechách nepředpokládal.

Ani práce archeologů po první světové válce Kvádů v Čechách neuvádějí a Strabónovu zprávu nezmiňují, a to ani práce zaměřené přímo na Germány (např. Preidel 1926, 19–26; 1930, II, 135–139). K jedné podstatné změně však došlo. Zatímco v prvním nástinu českého pravěku po 1. světové válce se O. Menghin (1926, 109–110) vztahu nejstaršího germánského osídlení Čech ke keltským Bójům vyhnul, J. Schráníl (1928, 250) a po něm i J. Böhm (1941, 455) se přiklonili na základě Tacitovy zmínky k názoru, že Markomani v Čechách dobyli a obsadili sídla Bójů. Tacitova zpráva totiž lépe odpovídala představě, že kvetoucí oppida zničil nápor Germánů: „Es waren ... jene gallischen Oppida, deren Namen Ptolemaios aufgezeichnet hat, und deren weiteren Entwicklung durch eine neue Okkupation der böhmischen Länder unterbunden worden ist, als kurz vor Beginn unserer Zeitrechnung germanische Stämme eindrangen“ (Schráníl 1928, 249). Další nepochybnou výhodou interpretace zániku oppid a konce keltského osídlení za pomoci Tacitovy zprávy je možnost tyto události přesně datovat – do posledního desetiletí př. Kristem. Že v takovémto líčení události Strabónova zpráva překáží, je ovšem nasnadě.

Jan Filip, velká autorita archeologického bádání druhé poloviny 20. století, se s problematikou příchodu Markomanů do Čech vypořádal příznačně, pokusil se smířit informace Strabóna i Tacita tak, že z nich vybral jen určité části, čímž vznikl poněkud nejednoznačný text: „Podle římského historika Tacita se usadili Markomani na bójském území (pulsis olim Boiis); sídlili v Bojohemu, které se však nekrylo s pojmem dnešních Čech. Podle Strabona se k Markomanům připojil větší počet příslušníků jiných kmenů. Kvádové podle Tacita sídlili na v. od Markomanů, hranici obou však neznáme. Předpokládá se, že Markomani sídlili v Čechách, Kvádové na Moravě“ (Filip 1948, 287).

Z písemných pramenů se tedy časem začaly vybírat pouze určité pasáže, které se ovšem důsledně vyhýbaly Strabónově zmínce o Kvádech, v lepším případě se tento údaj zpochybňoval. Kvádové se proto v souvislosti s Čechami vůbec neuváděli a přisuzovalo se jim území na východ od Markomanů, zpravidla Morava, ač pro takovouto lokalizaci na přelomu

letopočtu neexistuje opora ani v písemných, ani v archeologických pramenech. Po druhé světové válce postupně vznikla celá řada shrnujících prací archeologů, které Strabónovu zprávu opomíjejí a často líčí události na přelomu letopočtu v příkrém rozporu s jejím obsahem (např. *Neustupný et al. 1960*, 345–346; *Mildenberger 1966*, 107–108, 115–116; *Filip Hrsg. 1969*, 777, 1108; *Pečírka ed. 1979*; *Podborský ed. 1993*, 426; *Pleiner – Rybová ed. 1978*, 683; *Bláhová – Frolík – Profantová 1999*, 131; *Kruta 2000*, 362; *Waldhauser 2001*, 13–17; *Salač ed. 2008*, 119–120). Z těchto syntéz následně čerpali autoři obecně historických prací, učebnic a slovníků (např. *Kavka ed. 1971*, 43; *Rychlík – Penčev 2013*, 29; *Diestler – Jůzlová 2014*, 36–37; *Kolektiv 2000*, 271). Podobně je tomu ale i v pracích specialistů zaměřených na počátky doby římské v Čechách a na Moravě (např. *Pernička 1960*¹⁶; *Motyková-Šneidrová 1965*, 169–170; *Motyková 1976*, 149; *Droberjar 2000*; *2002*, 148–149, 168; *2006a*; *2006b*; *Salač 2009*; *Tejral 1993*; *2009*) či přímo na Markomany a Kvády (např. *Grünert 1968*; *Kehne 2001a*; *2001b*; *Neumann – Hofeneder – Kolník 2003*). Také v obecných pracích o Germánech v zahraničí se až na výjimky Kvádové v Čechách buď nezmiňují vůbec (např. *Krüger ed. 1988*; *Wolfram 1995*, 37), nebo je Strabónova zmínka o nich sice uvedena, ovšem bez bližšího vysvětlení či interpretačního použití (např. *Peschel 1978a*, 127).

Eliminování Strabónova textu autoritami historického i archeologického bádání v období mezi světovými válkami vedlo k tomu, že v druhé polovině 20. století se již v žádné archeologické ani historické práci možnost, že by Marobud přivedl Markomany na území Kvádů, neuvádí a Strabónova zmínka je ignorována. Kvádové přestali být tématem české historie i archeologie, a tím také součástí dějin Čech...

Posun v bádání o počátcích germánského osídlení Čech lze v závěru 20. století spatřovat pouze v tom, že zánik oppid po změně absolutní chronologie (u nás prvně *Waldhauser 1983*) přestal být po mnoha desetiletích spojován s příchodem Marobudových Markomanů. Uznává se, že k zániku keltské civilizace a obsazení České kotliny Germány s großromstedtskou kulturou došlo o několik desetiletí dříve (např. *Salač 1995*; *1996*; *2008*; *Drda – Rybová 1998*; *Droberjar 2006a*; *2006b*; *Venclová ed. 2008*). Je ovšem s podivem, že Strabónova zmínka o Kvádech upadla do té míry v zapomnění, že s ní nikdo nepropojil fakt, že Marobud přišel do již germánských Čech (srov. např. *Salač 2008*, 120). Neznalost Strabónovy zprávy je natolik hluboká, že když autor tohoto článku narazil v *Dejinách Bratislavy* (*Šedivý – Štefanovičová ed. 2012*) na následující text, považoval jej za chybný překlad, neboť jeho autorem měl být přední rakouský historik *Herwig Wolfram* (2012, 221): „*Podľa gréckého geografa Strabóna sa ľudia kráľa Marobuda usadili v krajine, ktorú vo svojej reči nazvali Boiohaemum, pričom Strabón ju lokalizoval do krajiny Kvádov ... Teda Markomani sa v krajine usadili až po Kvádoch...*“. Až konzultace s H. Wolframem, který tento svůj názor publikoval již dříve (např. *Wolfram 2005*, 53–60), ukázala, že text byl přeložen správně a je míněn zcela vážně.¹⁷

¹⁶ V této práci vedle tradičního současného příchodu Markomanů do Čech a Kvádů na Moravu dokonce stojí (str. 63): „To zřetelně svědčí o tom, že se Kvádi jako kmen ve svých zadunajských sídlech konstituovali v průběhu I. století n. l.; archeologický materiál nasvědčuje, že se tak stalo v druhé polovině onoho století. Patrně se nikdy nedovíme, zda existovali již dříve (sotva v rámci Marobudovy říše, neboť je Strabón nezmiňuje) jako celek nazývaný Kvádi“.

¹⁷ Tímto děkuji H. Wolframovi za laskavé konzultace.

4. Problematika vzniku, dochování, překladu a interpretace Strabónových Geógrafik

Jedna z hlavních příčin, proč byla a je Strabónova zpráva o Kvádech opomíjena, spočívá v ní samotné, lépe řečeno v historii jejího vzniku a dochování. Geógrafiky sestávají ze 17 knih, které se až na 7. knihu, kde chybějí určité pasáže, dochovaly v úplnosti, a jedná se o nejrozsáhlejší dochované antické zeměpisné dílo. Strabón (ca 63 př. Kr. až 23 po Kr.) na něm pracoval mnoho let a svůj rukopis průběžně upravoval a doplňoval. Poslední rozsáhlejší úpravy zjevně provedl v prvních dvou desetiletích nového letopočtu, kdy se významně rozšířily vědomosti o území Germánů, tedy především o střední Evropě. Autor nepochybně čerpal ze zpráv o vojenských taženích Drusa, Tiberia či Germanica na germánská území. Zřejmě však získané údaje ne vždy šťastně spojil se staršími představami o Germánech (např. *Frahm 1930*, 9–12; *Timpe 1979*, 26–28). Tím ovšem problémy nekončí. Opravy a doplňky týkající se Germánů provedl Strabón nedlouho před svou smrtí a jeho dílo bylo nejspíše zveřejněno až po ní, bez jeho závěrečné revize a redakce. Kvůli této nepříznivé okolnosti vznikly okolo vsuvek a dodatků četné nejasnosti. Vsuvky Strabón zřejmě někdy zařadil provizorně a ne vždy organicky. V Geógrafikách tedy sice zůstaly jeho vlastní doplňky, předpokládá se však, že by je sám při závěrečné redakci ještě upravil, možná i přesunul na jiná místa. Kromě toho část jeho doplňků zařadil do rukopisu pravděpodobně až vydavatel díla a usuzuje se, že ne vždy do správného kontextu. A v neposlední řadě se soudí, že některé úpravy byly učiněny až dodatečně a mnohdy s velkým časovým odstupem byzantskými opisovateli díla a Strabón jejich autorem není. Tak vzniká rozsáhlá diskuse o samotné integritě díla a samozřejmě o tom, jak jednotlivé pasáže interpretovat (podrobně např. *Diller 1975*; *Engels 1999*; *Radt 2002–2011*).

Další problémy s celistvostí textu přinášejí dějiny dochování Geógrafik. Dnešní znění vychází především z pěti opisů pořízených v 10. až 14. století, které *G. Kramer (1844–1852)* při vydání díla označil velkými písmeny – *A, B, C, D, F*¹⁸ (*Radt 2002–2011*). Ač jde o rukopisy rozsáhlé, žádný z nich neobsahuje celé dílo. Např. rukopis *A* z 10. století (objevený ovšem až v roce 1550), který je považován za nejhodnotnější, obsahuje pouze knihy 1–9, ve kterých ještě chybí některé stránky. Rukopis nadto již ve středověku nemálo poškodily myši. Jejich škody se snažil odstranit středověký archivář tak, že poškozená místa přelepil a dopsal na ně text z jiného opisu Geógrafik. Zalepil při tom ovšem i části dochovaného textu, čímž škody ještě zvětšil... (*Diller 1975*, 32–33; *Radt 2002*, VIII; *Landfester Hrsg. 2007*, 566–567). Nejhodnotnější rukopis knih 10–17 pak pochází až ze 13. století. I on, stejně jako ostatní, trpí podobnými neduhy; některé rukopisy (*B, C*) nadto obsahují v určitých pasážích úmyslně krácený text (tzv. *decurtatus*).

Chybné přepisování, krácení, někdy i vlastní interpretace slov středověkými kopisty vedly nezřídka k jejich komolení, zvláště u jmen a zeměpisných názvů. Docházelo ke změně významu celých vět či pasáží např. vynecháním či naopak chybným zařazením spojky či předložky apod. Připočítá se nutné také chyby a odlišné výklady vzniklé při překladu řeckého

---

¹⁸ Rukopis *E* ze 14. stol. obsahuje rozsáhlá excerpata z díla, podobně jako rukopis *X* z 9. století. Jejich obsah bývá využíván především k rekonstruování poškozených či chybějících částí textu, zvláště nedochovaného závěru VII. knihy (*Radt 2002*, X–XI).

textu do latiny. Jen pro úplnost dodejme, že latinský překlad Geógrafik patří k nejstarším tištěným knihám vůbec; vydali jej v Římě roku 1472 Guarinus Veronensis a Gregorius Tiferanas. Řecký text vyšel tiskem téměř o půlstoletí později v Benátkách v nakladatelství, které založil Aldus P. Manutius a které se zaměřilo na vydávání děl antických autorů (*Manutius ed. 1516*). Díky tiskům tohoto nakladatelství vešlo Strabónovo dílo v širší známost v evropských učených kruzích a na některých univerzitách bylo v 16. století zařazeno mezi povinnou četbu (*Engels 1999*, 396–398). Uvádí se však, že Guarinus a Tiferanas měli pro svůj překlad k dispozici kvalitnější a úplnější text, než který později otisklo Manutiovo nakladatelství (*Jones 1924*).

Kromě pěti základních existuje ještě dalších 18 rukopisů, které *G. Kramer (1844–1852)* ve svém vydání Geógrafik považoval za druhořadé a označil je malými písmeny. Nicméně i tyto rukopisy se využívají k doplnění pasáží či detailů, které jsou v rukopisech A–F poškozené, nečitelné (tzv. *koruptela*) apod. I tyto rukopisy mají zajímavé okolnosti vzniku a problematiku interpretace a integrity Geógrafik nemálo obohacují i komplikují.¹⁹ Např. pro první tištěné vydání Geógrafik v řečtině byl použit rukopis *q*, nikoliv některý z primárních rukopisů, a tak tento méně kvalitní sekundární rukopis ovlivnil pozdější vydávání Strabóna a jeho výklady (*Radt 2002*, XII).

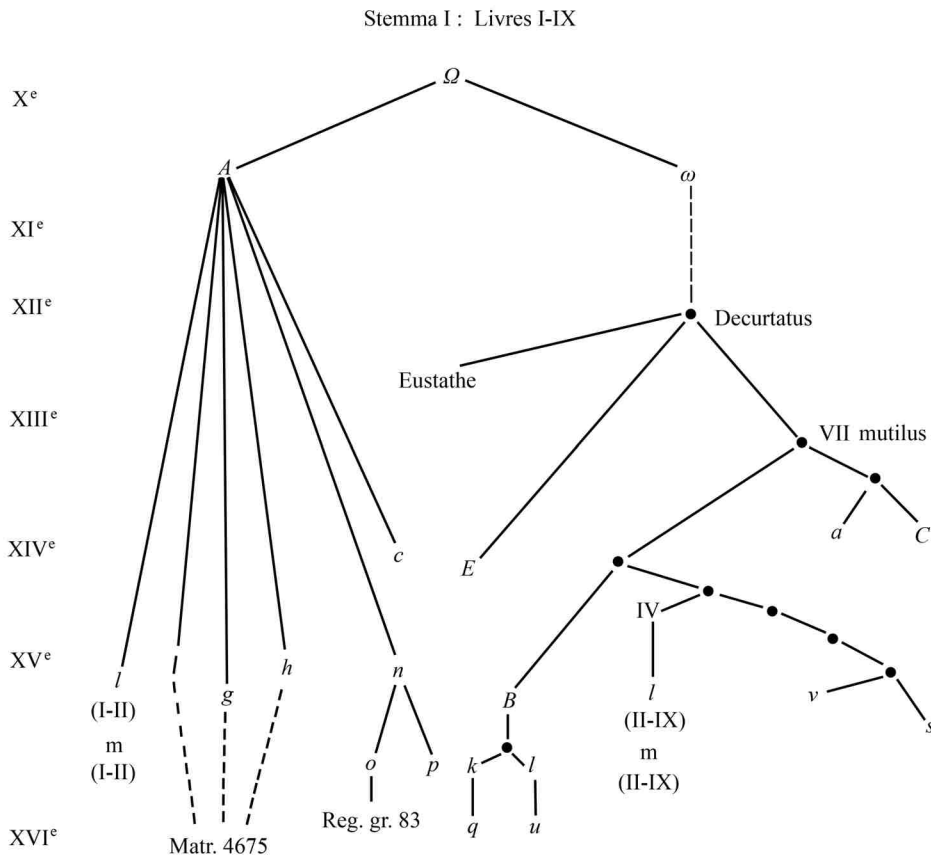
Samozřejmě existují i další pojetí a označování jednotlivých rukopisů a rekonstruování jejich vývojových linií.²⁰ Vhled do složitosti problému přináší např. diagram (stemma) F. Lasserra rekonstruující dochování prvních devíti knih Geógrafik ve středověku a raném novověku (*obr. 4*).²¹ Celkový text díla je tak nutné sestavovat nejen ze všech hlavních rukopisů, ale i s přihlédnutím k dalším rukopisům sekundárním, papyrům a palimpsestu z 5. století. Kromě toho je nutné vzít v úvahu excerpta ze Strabóna dochovaná v dalších středověkých rukopisech. To vše staví vydavatele před zásadní problém, kterému rukopisu resp. znění dát přednost v případě, že existují různé verze určitých pasáží (viz např. *Diller 1975; Radt Hrsq. 2002–2011*).

Rozsáhlých potíží spojených s rekonstruováním původního textu Geógrafik si byli jejich vydavatelé pochopitelně vědomi. Základní kritické edice byly pořízeny v 19. století (*Kramer 1844–1852; Meineke 1852–1853*) a již ony se musely vypořádat s celou výše jen naznačenou problematikou a vybrat správná znění textu. Právě tato vydání a v nich uvedené rekonstrukce i interpretace textu ovlivňují bádání dodnes. Potíž ovšem spočívá v tom, že až po jejich vydání byl ve Vatikánu objeven palimpsest z 5. století obsahující významné pasáže ze Strabóna. Podstatné části z něj zveřejnil *G. Cozza-Luzi (1893)*, úplné znění však vydal až o více než půl století později *W. Aly (1956)*. Obsah palimpsestu v mnohém významně ovlivnil dnešní pohled na Geógrafika (viz níže).

¹⁹ Např. rukopisy *n*, *x*, *y*, z pořídil byzantský písař a učenec Theodoros Agallianos (ca 1400 až před 1474; *Gamillscheg – Hartlfinger 1981*, Nr. 126), který se ovšem zdráhal přepisovat místa, jimž nerozuměl, a proto se snažil porušená a neúplná místa doplnit a nesrozumitelnost tak odstranit. Jeho konjektury jsou často chybné, některé se však i dnes považují za možné, či dokonce správné.

²⁰ Např. rukopis označený Kramerem jako *B* byl po více než sto letech prohlášen *A. Dillerem (1975)* za nespolehlivý, „degradován“ a označen jako *j*. Uvolněné označení *B* bylo obsazeno palimpsestem *P*, jehož existence Kramerovi ještě nebyla známa, neboť byl ve vatikánském archívu objeven až v 80. letech 19. století. *M. Landfester (2007, 566)* kromě toho uvádí, že dnes je známo již okolo 30 rukopisů Strabónova díla.

²¹ Obecný vhled do historie dochování antických textů a jejich kritiky přináší např. *E. Pöhlman (2003–2008)*.

Obr. 4. Jedna z možných rekonstrukcí dochování prvních devíti knih Strabónových Geógrafik (dle *Lasserre 1959*).

Abb. 4. Eine der möglichen Rekonstruktionen von Überlieferungsgeschichte der ersten neun Bücher von Strabons Geografika (nach *Lasserre 1959*).

Pro téma Kvádů v Čechách je nepříznivé, že prakticky všechny naznačené problémy se kumulují právě v pasáži týkající se *Búiaima* (Strabon 7,1,3). Ve středověkých rukopisech se totiž v souvislosti s Hercynským lesem a Marobudovým *Búiaimem* uvádějí Kolduové (*Κολδοῦων*) či Koldulové (*Κολδοῦλων*) jakožto jeden ze svébských kmenů. Koldu//ové se však jinde u Strabóna, ale ani v žádném jiném antickém textu již nevyskytují, natož aby byli řazeni ke Svébům. Proto *Ph. Clüver* (1616, III, 119) prohlásil toto označení za zkomo-leninu vzniklou špatným přepisem a opravil je na *Kouádων*, tedy na Kvády. Je zřejmé, že záměna *Κολδοῦων* za předpokládané původní *Kouádων* vznikne velmi snadno (srov. *Prchlík 2016*, 533). Tato Clüverova konjektura tedy byla akceptována a dodnes se zpravidla považuje za správnou.

Opravou Kolduů na Kvády se ovšem Strabónova zpráva dostala do rozporu s Tacitovou informací (*Germania 42*), která uvádí, že Markomani dobyli Boiohaemum na úkor keltských Bójů a o žádných Kvádech se nezmiňuje. Clüver měl nepochybně větší důvěru v Tacita,

pro kterého ve svém díle často užívá označení „náš autor“. Proto patrně považoval za nutné tento rozpor odstranit a označil zmínku o Kvádech za špatně zařazenou vsuvku, kterou přesunul o několik vět dále na místo, které považoval za správné.²² Výsledek Clüverových korektur je tedy následující: *tam se nachází také Hercynský les a lid Svěbů, kteří v něm zčásti žijí a u kterých se nachází Búiaimon, sídlo Marobuda, který sem přesídlil.... Ostatně kmeny svébské, jak bylo řečeno, sídlí jedny uvnitř tohoto hvozdu, jiné mimo něj, jako Kvádové v sousedství Getů*. Na místě, kam je Clüver přesunul, Kvádové nemají k Búiaimu, Marobudovi ani k Markomanům žádný vztah, a Strabón s Tacitem si již neodporují.

Tato úprava textu nepostrádá z čistě jazykového hlediska logiku²³, a proto byla částí vydavatelů a překladatelů akceptována a v některých překladech a vydáních žije doslova dodnes. Clüverovu opravu Kolduů na Kvády pokládal za správnou ve své základní edici i G. Kramer (1847, 3). Za nemožný nepovažuje v poznámce pod čarou ani Clüverův přesun Kvádů na jiné místo textu s typickým odůvodněním: Kvádové vskutku nebydli uvnitř Hercynského lesa a ani Boiohaemum neleželo na jejich území. Ve vlastní edici se ovšem přidržel dochovaných rukopisů a tuto opravu neprovedl. A. Meineke (1852, 399) slova καθάπερ τὰ τῶν κολδοῦων /Κοαδοῦων/ (jako například Kolduové /Kvádové/) přesunul

²² Pro možnost sledovat argumenty, které podobné úpravy na počátku 17. století provázely a které nás přímo či nepřímo ovlivňují dodnes (srov. např. Salač 2013) si Clüverův text vysvětlující jeho úpravy ocitujeme:

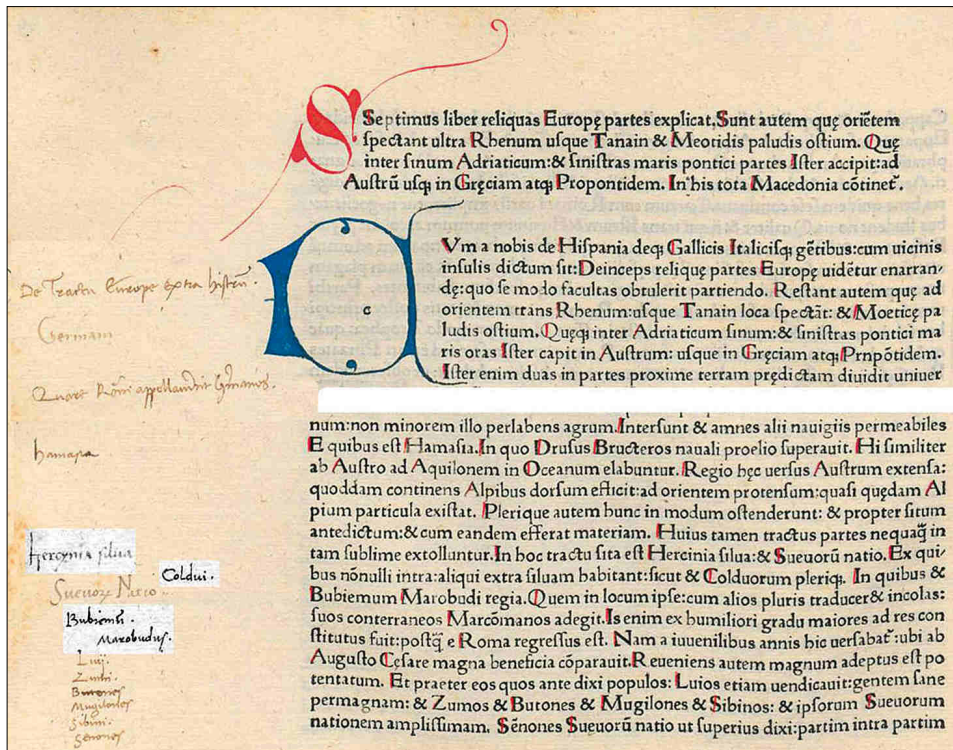
„I jiní učenci přede mnou zaznamenali, že jsou zde chybně uvedeny téměř všechny názvy kmenů a krajů. Místo tvaru Λουίους udělali Λουγίους, místo Βούτωναζ Γούτωναζ. O ostatním však nemohl nic vymyslet. Jen místo tvaru Κολδοῦλων nalezli v některých manuskriptech tvar Κολδοῦων. Já však odvážně tvrdím, že nejenom tyto názvy kmenů, stejně jako ve zbylé Germánii u Strabóna, jsou chybné, ale že i samotné líčení je vzhledem k původnímu pořádku zmatené. Kdo by prosím věřil, že by Strabón chtěl, aby uvnitř nějakého kmene Κολδοῦων nebo Κολδοῦλων bylo Βοιαεμum, do kterého převedl Marobud Markomany s mnoha jinými kmeny? Samotné Βοιαεμum zanedlouho autor tak jasně ze všech stran popisuje, že se tím nemůže rozumět žádná jiná krajina než ta, která se dnes nazývá království Čechů a je obklopena hercynskými lesy a horami, jak bylo ukázáno dříve. Řekneš, že kmen τῶν Κολδοῦων mohl být veliký a že v něm bylo mnoho národů, mezi jinými i Markomani. Avšak nevěřím bezhlavě jen tak něčemu, zvláště když ani Strabón nezaznamenal to, co u Lugiů a Semnonů považoval za důležité. Tihle Κόλδοιλοι nebo Κόλδοιλοι jistě nebyli nikdy jiný než Κουάδοι (Kvádové). Jejich název byl zkomolen docela běžnou chybou opisovače. K čemuž asi také došlo u jiných kmenů. Již dříve bylo řečeno, že místo tvaru Βουίασιμον je třeba psát Βοίασιμον, místo Σουήμιων Σουήβων, místo Μαρκομμανούζ Μαρκομάνωνυζ. Níže, na patřičném místě a ve správném pořádku, se ukáže, že slova Λουίους, Ζούμουζ, Βούτωναζ a Μουγίλωναζ je třeba nahradit slovy Λουγίους, Λεμοβίους, Γούτωναζ a Βουργουνδίωναζ. Napíšu tedy celé místo těmito slovy (Strab., Geograf., 7):

V téže Germánii je i Hercynský les a kmeny Svěbů. Z nichž některé žijí uvnitř lesa (ve kterém je i Βοιαεμum, královské sídlo Marobudovo, na kteréžto místo on přestěhoval jak mnoho jiných, tak i své soukmenovce Markomany. Jako soukromník se zmocnil vlády, poté co se vrátil z Říma, kde žil jako mladík a těšil se přični Augusta. Vrátil se tedy domů vládl a kromě již zmíněných si podrobil Lugije, velký kmen, a Lemovije, Gutony, Burgundiony, Sibiny a ze Svěbů velký kmen Semnonů). Tedy ze Svěbů, jak jsem řekl, některé kmeny žijí uvnitř, jiné mimo les, jako kmen Kvádů sousedící s Gety.

Místo ἐν οἷς (mezi nimi) čtu ἐν οἷ (v něm), je totiž dostatečně jasně, že zeměpisec hovoří o Hercynském lese. A také je zřejmé, že hovoří o své době kvůli dvakrát použitému slovesu ἐστί (je). Také v následujícím líčení píše přítomný čas οἰκεῖ (bydlí). Když tedy zanedlouho autor popisuje *Hercynský les na těžko dostupných místech a tvořící velký kruh, v jehož středu je však oblast dosti vhodná k bydlení*, což je Βοιοhaemum s Markomany a jinými Svěvy přivedenými Marobudem, správně nato k lesu připojuje Kvády, sousedy Getů“ (Clüver 1616, III, 119–120; překlad latinského textu Petr Honč).

²³ V neposlední řadě odstraňuje jazykové nesrovnalosti textu, neboť vsuvka καθάπερ τὰ τῶν κολδοῦων se na místo, na kterém ji dochovaly středověké opisy, stylisticky ani gramaticky příliš nehodí. Budí proto dojem nějaké poznámky na okraji textu (srov. např. obr. 5), která se při závěrečné revizi díla před vydáním, kterou mohl provést Strabón či vydavatel, nebo právě až při opisech kopií díla, dostala na nevhodné místo. Za konzultace k řeckým antickým textům a korektury řeckých citací v článku děkuji I. Prchlíkovi.

Obr. 5. Místo na počátku 7. knihy Strabónových Geógrafik zmiňující Kvády opatřené rukopisnými poznámkami v nejstarším tištěném (latinském) vydání (*Guarinus – Tifernas edd. 1472, 80, upraveno*).

Abb. 5. Stelle am Anfang des VII. Buches von Strabons Geografika mit Erwähnungen über Quaden mit handschriftlichen Notizen in der ältesten gedruckten (lateinischen) Ausgabe (*Guarinus – Tifernas edd. 1472, 80, bearbeitet*).

z textu do kritického aparátu. Zjevně tedy tuto vsuvku za integrální součást původního Strabónova textu nepovažoval a tímto způsobem poukázal na problematičnost místa. Tento z hlediska celkového textu Geógrafik naprostý detail má ovšem podstatné důsledky pro rekonstrukci našich nejstarších dějin. Protože autorita obou edic byla (a zůstává) velká, byly jejich texty zpravidla přebírány bez dalšího ověřování a hodnocení. Je tak docela dobře možné, že překladatelé a badatelé, kteří vycházeli z Kramerovy edice, vsuvku s Kvády akceptovali, kdežto autoři, kteří užívali edici Meinekovu, ji za integrální součást textu nepokládali a ze svých úvah i prací ji vyloučili.

Edice G. Kramera a A. Meineka výrazně ovlivnily všechna pozdější vydání Geógrafik i jejich překlady do moderních jazyků. Například první kompletní překlad do němčiny A. Forbigera (1855–1898; 2005) se s odvoláním na Meineka zcela příklání ke Clüverově opravě činici z Kolduů Kvády a akceptuje i jeho přesunutí zmínky o nich na místo nemající vztah k Marobudovi a *Búiaimu*. A. Forbiger (1856–1862; 2005, 408) dokonce užívá stejnou argumentaci jako o dvě a půl století dříve Clüver: „... die Quaden aber weder innerhalb Silvia Hercynia wohnten, noch Marobudum in ihrem Gebiete lag“. Nutno podotknout,

že Forbigerův překlad byl znovu vydán v roce 2005 a dnes představuje nejdostupnější německou verzi Strabóna.²⁴

Clüverův přesun zmínky o Kvádech byl uznáván ještě hluboko ve 20. století, podobně jako další opravy a doplňky. Nicméně se zveřejněním obsahu vatikánského palimpsestu (především *Aly 1956*) se ukázalo, že prakticky všechna místa, která se považovala za chybné vsuvky a opravy středověkých kopistů, tento rukopis z 5. století již obsahuje. Součástí palimpsestu sice není 7. kniha zabývající se střední Evropou, přesto právě jeho zveřejnění vedlo ke změně názoru i na námi sledovanou zprávu. Dnes se zpravidla soudí, že zmínka o Kolduích nejpravděpodobněji patří na místo, na kterém se nachází již v základních středověkých rukopisech a za jejího autora se považuje Strabón (*Neumann – Hofeneder – Kolník 2003* s další lit.).²⁵ Naproti tomu Clüverova oprava Kolduů na Kvády se nadále považuje za správnou, neboť je nejlogičtější vysvětlením tohoto jména v souvislosti s údajem o Svěbech, u kterých ostatní antické prameny nikde neuvádějí Kolduje, zato však často Kvády (srov. např. *Baladié dir. 1989*, 67–68; *Radt 2007*, 232).

Za autora opravy Kolduů na Kvády je všeobecně považován právě Clüver, který jako první své korekce Strabónova textu vysvětluje a zdůvodňuje. Nástin dějin problému se středobodem v Čechách však ukázal, že Kolduové patrně byli považováni za Kvády již mnohem dříve, neboť Kuthen i Hájek ve svých dílech píšou o Kátech, nikoli o Kolduích. Přitom přinejmenším u Hájka je zřejmé, že takto skutečně označuje Kvády (podobně *Žemlička 1999*, 240). Clüver, předurčený otcem pro diplomatickou dráhu, byl vyslán za vzděláním na pražský dvůr Rudolfa II., kde se pravděpodobně s oběma českými kronikami seznámil. Inkriminovaná místa pak mohl studovat v dospělosti, kdy opět několikrát pobýval v Čechách, a to v době, kdy se již plně věnoval historické geografii a zřejmě již sbíral materiál pro svou práci o dávné Germánii (*Fuchs 1957*, 295–296). Je tedy možné, že není původcem myšlenky, že Kolduové jsou vlastně Kvádové, ale spíše autorem jejího vědeckého zdůvodnění, inspirovaným českými kronikáři. Zda ovšem byli oba čeští kronikáři opravdu prvními, kteří z Kolduů učinili Káty (Kvády), popřípadě z jakého zdroje čerpali, se musí teprve stát předmětem dalšího bádání.

Zajímavý a svým způsobem příznačný je přístup k diskutované části Strabónova textu u našeho největšího historika starověku J. Dobiáše. Ten pochopitelně zmiňovaný text znal a nezřídka citoval. Využíval jej však především k lokalizaci Marobudovy říše, resp. *Boiohaema*, do Čech (např. *Dobiáš 1937; 1960a; 1960b; 1964*, 89–148). V interpretační rovině však nikdy zprávu nepoužil k tomu, aby vyslovil možnost, že se Marobud se svými Markomany uchýlil do České kotliny ke Kvádům. Naopak i ve své základní práci (*Dobiáš 1964*, 96) zastával obvyklý názor, že se Kvádové vystěhovali z Pomohani současně s Markomany a zaujali místa v povodí řeky Moravy, čímž jako uznávaný historik starověku tuto představu (nejen) mezi archeology dále upevnil. Dobiáš se ale nedomníval, že by diskutovaný text představoval středověkou vsuvku, a to včetně zmínky o Kvádech. Odvolával se při tom právě na vatikánský palimpsest (např. *Dobiáš 1960a*, 48; *1964*, 127). Předpokládal, že informace

²⁴ Cílem příspěvku není analyzovat všechna vydání Geógrafik (seznam kritických edic viz <http://www.strabo.ca/editions.html>), soustředíme se na překlady německé, popř. české, neboť jejich vydavatelé a překladatelé měli k problematice Germánů, střední Evropy a Čech nejbliže.

²⁵ V diskusích dnes převládá názor, že Clüver v 17. století a Meineke v 19. století při úpravách textu vycházeli z mylného předpokladu, že Strabón měl správné zprávy o geografických poměrech ve střední Evropě. Oba proto chyby přisuzovali dodatečným opravám a doplňkům, a proto považovali za správné je odstranit dle aktuálních vědomostí.

o Kvádech pochází od samotného Strabóna, který ji však zařadil do základního textu chybně a neorganicky: „*Isou-li to tedy vůbec dodatky, pocházejí ještě od Strabona samotného. Dodatečné vložení slov καθάπερ τὰ τῶν Κοαδοῦων a tím vzniklá nejistota, k čemu vztahovat spojku ἐν οἷς, zavinila ovšem nedorozumění, že Βουίαιμον se může hledat v zemi Kvádů*“ (Dobiáš 1964, 128). Silnou Dobiášovu nedůvěru ke správnosti zprávy o Kolduích/Kvádech lze pozorovat například v tom, že v některých svých studiích Strabónův text cituje (!) bez domněle chybně zařazené vsuvky καθάπερ τὰ τῶν Κοαδοῦων (Dobiáš 1960a, 37; 1960b, 155), nanejvýš ji uvádí v závorce (Dobiáš 1960a, 48). Zpravidla ovšem cituje pouze jednotlivé věty či jejich části, a to výhradně v originále. Rozptýlení těchto krátkých citací v rozsáhlém a málo přehledném poznámkovém aparátu (zvláště Dobiáš 1964) spolu s obtížnou dostupností celých Geógrafik v kombinaci s absencí českého překladu prakticky znemožňovalo Dobiášovy postupy a závěry kontrolovat. Nejsnadnějším přístupem tedy bylo a nadále zůstává názory tohoto badatele akceptovat, či je dokonce považovat za informace samotných antických autorů. Absence historika starověku zabývajícího se střední Evropou v českém badatelském prostředí tento neuspokojivý stav nadále prohlubuje.

V nejnovějších kritických edicích Geógrafik (Baladié dir. 1989, 67–68; Radt Hrsg. 2003, 234–237) se uvádí plné znění pasáže o Kvádech a v poznámkovém aparátu je samozřejmě poukázáno na předchozí opravy a různé výklady. Také poslední vědecká vydání výběrů písemných pramenů k nejstarším dějinám střední Evropy příslušný úryvek ze Strabóna uvádějí, včetně zmínky o Kolduích/Kvádech (Herrmann Hrsg. 1988, 232–233; Goetz – Welwei Hrsg. 2013, 90–91). Názor, že se u Kvádů jedná o dodatečnou vsuvku, však zopomenut není. H.-W. Goetz a K.-W. Welwei (2013, 90) píší: „*Der Hinweis auf die Quaden ist wohl ein späterer Einschub, so daß ‘Bouiaimon’ sich jetzt fälschlich auf die Quaden bezieht, die wahrscheinlich infolge der römischen Operationen 8 v. Chr. aus dem Maingebiet nach Mähren abwanderten, während die ihnen vermutlich benachbarten Markomannen etwa gleichzeitig nach Böhmen abzogen*“.

Tato poznámka ke sledovanému místu o Kvádech jasně ukazuje jednu z příčin potíží spojených s chápáním nejen Strabónova textu, ale antických písemných pramenů obecně. Edice vydávají lingvisté, popř. historikové starověku, kteří k nim zároveň píší poznámky a vysvětlující komentáře, jež jsou pochopitelně rozsahově omezené, a proto jsou jejich autoři osvobozeni od nutnosti své názory blíže argumentovat (viz dále např. Herrmann Hrsg. 1988, 511). H.-W. Goetzovi a K.-W. Welweiovi tedy ke zpochybnění Strabónovy zprávy stačilo uvést prastarý (nikoliv však antický!) názor historiků o Markomanech a Kvádech v Pomořaních a jejich stěhování do Čech a na Moravu. Tento mylný novověký úsudek pak vede k opravování Strabóna. Chce-li se s prameny v těchto edicích seznámit archeolog, je ovlivněn právě těmito komentáři, které nezdědka nesprávně považuje za znalosti a informace vydavatelů načerpané z jiných antických pramenů. Často jde ovšem o tradované hypotézy historiků, které v době svého vzniku nemohly brát v úvahu výsledky archeologického bádání, neboť byly formulovány již před ustanovením tohoto oboru. Přesto jim archeolog v obecných závěrech často dává přednost před vlastními prameny. Chybný argumentační kruh se tak uzavírá. Pregnantně, byť nechtěně, vyjádřil logiku takovychto postupů historik starověku A. Hofeneder: „*Allerdings paßt der Stammesname Quaden nicht hierher, da der Königssitz des Maroboduus nicht im Gebiet der Quaden gelegen haben kann, was zu der Vermutung Anlaß gegeben hat, daß die Nennung der Quaden ein späteres Einschub ist*“ (in Neumann – Hofeneder – Kolník 2003, 625).

M A R O B O D

Asi r. 8 př. n. l. přišli do Boihaema pod vedením Marobodovým (Marobod, Marobud, Marbod) Markomani. Porobivše zbytky staršího obyvatelstva, rozšířili se na jih až k Dunaji a stali se tak sousedy římské říše (provincie Norika). Současné se objevili na Moravě Kvádové.

STRABÓN 413

7,1,3. Tam (za Alpami) je Hercynský hvozď a kmeny suebské, z nichž některé sídlí uvnitř hvozdu, mezi nimi i Buiaimon, království Marobodovo. Na to místo on přesídlil kromě mnoha jiných obzvláště své soukmenovce Markomany. Zmocnil se totiž vlády, ač býval soukromou osobou, po svém návratu z Říma; zamlada tam totiž byl a těšil se přízni Augustově. Když se vrátil, stal se panovníkem a mimo ty, které jsem uvedl, získal veliký kmen Lugiů, Zumy, Gutony, Mugilony, Sibiny a ze samých Suebů (jeden) veliký kmen, Semnony.²⁰ Ostatně kmeny suebské, jak řečeno, sídlí jedny uvnitř toho hvozdu, jiné mimo něj, v sousedství Getů.²¹

¹⁷ Někde mezi Labem a Durynským lesem.

¹⁸ Snad v místech právě uvolněných Markomany.

¹⁹ Viz pozn. 14 k č. 178.

²⁰ Kmeny na sever od Čech, vesměs nebo většinou germánské.

²¹ Dáků, srv. č. 416.

557

Ať se již se Strabónovým textem při jeho vydávání nakládalo jakkoliv, až na zcela ojedinelé výjimky²⁶ se vždy, když se vydavatel/překladatel odchýlil od původních základních rukopisů A–F, uvedl důvod, proč tak učinil. Zpravidla se odvolal na Clüvera nebo nějaké pozdější opravy a úpravy. K nešťastným výjimkám v řadě vydání Geógrafik či jejich částí patří bohužel právě výběry antických textů vztahujících se k českému prostředí. První soubor antických pramenů majících vztah k prostoru Čech, Moravy, Slezska a Karpatské kotliny v originálním znění doprovobený překladem do němčiny vydal *Th. Hopfner (1943)*. Pochopitelně zařadil i diskutované místo z Geógrafik, ovšem informaci o Kolduích/Kváděch bez jakéhokoliv vysvětlení zcela vynechal (*Hopfner 1943, 58*). O Kolduích/Kváděch se nezmiňuje ani v doprovodném textu a dále traduje již tehdy zavedený názor o Markomanech a Kváděch na Mohanu a poté v Čechách a na Moravě (*Hopfner 1943, 8, 16*).

Na tuto praxi kupodivu navázala vysokoškolská učebnice *Antika v dokumentech (Nováková – Pečírka edd. 1961)*, která zmínku o Kolduích z textu rovněž bez jakéhokoliv vysvětlení či poznámky vypustila. Za to ovšem jako úvod k Strabónově textu líčí, kterak přišli současně Markomani do Čech a Kvádové na Moravu. I zde má Strabónova zmínka o Kváděch nešťastný osud – nejen, že je vynechána, ale ještě je opatřena doprovodným textem, který je v příkrém rozporu se zněním dochovaným prostřednictvím středověkých opisů (*obr. 6*). Zbývá jen dodat, že se jedná o text z učebnice, která byla určena především studentům historie a archeologie.

Obr. 6. Strabónova zpráva s vynecháním zmínky o Kváděch opatřená chybným doprovodným textem ve vysokoškolské učebnici *Antika v dokumentech II (Nováková – Pečírka edd. 1961)*.

Abb. 6. Strabons Bericht mit Auslassung der Erwähnung über die Quaden versehen mit fehlerhaftem Begleittext im Hochschullehrbuch (*Nováková – Pečírka Hrsg. 1961*).

²⁶ *B. Neuwald a A. Heine (Hrsg. 1992)* ve svém výběru do němčiny přeložených textů z Geógrafik na diskutovaném místě Kolduje ani Kvády vůbec neuvádějí, aniž by to jakkoliv zdůvodnili.

Pro edici *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* byl pořízen takovýto překlad inkriminovaného místa: „V tých končinách nachádza sa Hercýnsky les a kmene Svébov, napríklad Kvádi, ktoré žijú vnútri lesa. V oblasti je aj Boiohaemum, Marobudovo kráľovstvo. Marobud presťahoval do tohto svojho kráľovstva mnoho iných národov, dokonca aj svojich súkmeňovcov Markomanov“ (Marsina ed. 1998, 139). Na prvni pohled se jedná o obratný překlad, který dokázal dát do zcela neutrálního vztahu údaje o Kvádech, *Búiaimu*, Marobudovi a Markomanech. Zdá se však, že v poněkud volnějším překladu jde především o moderní snahu vyhnout se jednoznačnému Strabónovu tvrzení, že Marobud přivedl (kromě jiných) Markomany na území, kde již sídlili Kvádové. V každém případě však ve slovenském překladu Kvádové zamlčení nejsou.

Poměrně nedávno vydaly D. Bartoňková a I. Radová (2010) prakticky po sedmdesáti letech od Hopfnera *Výběr antických pramenů k dějinám střední Evropy* obsahující synoptická znění textů v originále a českém překladu. Samozřejmě v něm nechybí ani diskutovaná pasáž z Geógrafik (Strabón 7,1,3). Zní ovšem úplně stejně jako v učebnici z počátku šedesátých let minulého století (obr. 6): „*Tam [za Alpami] je Hercýnský hvozď a bydlí tam kmeny svébské, z nichž některé sídlí uvnitř hvozdu; mezi nimi se nachází i Búiaimon, království Marobudovo ...*“ (Bartoňková – Radová 2010, 16). Zmínka o Kvádech chybí a sporý poznámkový aparát to nijak nevysvětluje, a tak Kolduové /Kvádové/ jakoby neexistovali! Takovýto přístup k publikování pramenů je zcela zavádějící a nepřijatelný.

5. *Búiaimon* – sídlo nebo království?

Ať již omylem, nebo z přesvědčení, Strabón uvádí, že na území Kvádů se nachází *Búiaimon*, Marobudovo βασιλείον (basileion). Z hlediska interpretace a hodnověrnosti Strabónova textu hraje ne nepodstatnou roli také význam tohoto slova. Basileion se překládá zpravidla jako královské sídlo, palác, rezidence či město, což vede k závěru, že Strabón, resp. jeho informátor, zaměnil název země za Marobudovo (královské) sídlo. Badatelé se přitom zpravidla odvolávají na Velleia Patricula (2,109,5), který jednoznačně informuje, že *Boiohaemum* je název země. Tomuto autorovi se obecně dává přednost, neboť poměry ve střední Evropě znal na rozdíl od Strabóna velmi dobře z vlastních zkušeností. Ostatně také Tacitus (Germania 28) chápe *Boihaemum* jako území, nikoliv jako sídliště či hrad. Strabónovo basileion považovali za královské sídlo ve svých dílčích překladech již *Wocel* (1868, 83), *Niederle* (1900, 104) či *Piř* (1903, 124–128), podobně jako většina překladatelů Geógrafik do moderních jazyků v 19. až 21. století.²⁷ Vznikla tak představa, že Strabón disponoval špatnými zprávami či posunul jejich význam (např. *Forbiger 1856–1862/2005, 4/; Herrmann Hrsq. 1988, 511*).

V některých překladech se ovšem Marobudovo basileion převádí jako království či panství. Zajímavé je, že se jedná o poslední překlady české „... *Búiaimon, království Marbodovo ...*“

²⁷ Např. *Forbiger (1855–1898/2005, 408)*: „... das Bojohemum, der Königsitz des Marobodus. Pozn. 12: Bei Strabo Βουίαιμον, der übrigens hier den Namen des Landes (Boihemum = Bojerheimat, woraus Böhmen geworden) mit dem Namen der Haupt- und Residenzstadt verwechselt, die andere Marobudum nennen ...“; *Hamilton – Falconer (eds. 1854, 444)*: „Among these latter people is situated Bujemum, the royal city of Marobodus“; *Tardieu (1873, 3)*: „... Búiaemum, cette résidence du roi Marobod“; *Hofeneder (1943, 58)*: „Búiaimon (Böhmen), die Königsburg des Marbod ...“; *Radt (2003, 237)*: „... Búiaimon, die Residenz des Marobodos ...“

(Bartoňková – Radová 2010, 16) a slovenské „V oblasti je aj Boiohaemum, Marobudovo kráľovstvo.“ (Marsina ed. 1998, 139). V prekladech do jiných jazyků se podobná translace vyskytne vzácně (Jones 1924).²⁸ Zdá se, že i v tomto případě sehrává svou roli bližší vztah českých a slovenských překladatelů k *Búiaimu*, především znalost toho, že *Búiaimon* má být území a nikoliv sídlo. Patrně proto je *basileion* přeloženo jinak, než tomu bývá v jiných jazycích. Na druhou stranu ovšem nelze přehlédnout, že slovo *basileion* někdy i sami Řekové ve smyslu království či panství používali, jak upozornil již B. Horák (1925, 85). Ten byl přesvědčen, že Strabón jej na tomto místě užil právě v tomto významu. J. Dobiáš (1937, 268; 1964, 143) připouštěl obojí výklad – jak Strabónovu chybu, tak použití slova *basileion* ve smyslu království. V řečtině sice *basileion* většinou označovalo královské sídlo, přesto jsou zřejmě oba výklady možné. Nelze proto rozhodnout, zda Strabón považoval *Búiaimon* za Marobudovu královskou rezidenci, město či hrad, nebo za jeho království, doménu či území. Skutečnost již nikdy nezjistíme, proto tedy nemůžeme užití slova *basileion* ve spojení s *Búiaimem* používat jako argument pro znevěrohodnění Strabónovy zprávy.

6. Nejstarší dějiny Kvádů a Markomanů a archeologické nálezy

6.1. Kvádové a Markomani na Moravě a na jihozápadním Slovensku (okolo roku 20 po Kr.)

Pevný výchozí bod pro sledování nejstarších dějin Kvádů nám bude představovat vyhnání markomanského krále Marobuda z *Boiohaema*, ke kterému došlo v r. 18 či 19. Římský císař Tiberius mu sice poskytl azyl, avšak lidem, kteří jej doprovázeli (zpravidla se uvažuje o jeho ozbrojené družině), vstup na území římské říše nepovolil. Totéž potkalo i Katvaldu, který Marobuda svrhl, Markomanům krátce vládl, ale záhy byl z Čech vyhnán hermundurským vůdcem Vibiliem. I jemu byl udělen Římany azyl, avšak ani jeho lidé do římských provincií nesměli. Tacitus (*Annales* 2,63,6)²⁹ uvádí, že tito barbaři byli usazeni mezi řekami *Marus* a *Cusus*, které se zpravidla ztotožňují s Moravou a Váhem (např. Dobiáš 1964, 140–150; Kolník 1977 s lit.), kde jim byl Římany dosazen nejspíše v roce 20 král Vannius z kmene Kvádů. V této souvislosti jsou Kvádové (*Quadi*) poprvé nesporně jmenováni v písemných pramenech.

První jisté informace o Kvádech tedy zaznamenal Tacitus až na konci 1. století a zveřejnil je nejprve v Germánii v r. 98 (42; 43) a později (po r. 110) v Letopisech. Jeho zprávy

²⁸ Here, too, is the Hercynian Forest, and also the tribes of the Suevi, some of which dwell inside the forest, as, for instance, the tribes of the Coldui^x, in whose territory is Boiohaemum^{xx}, the domain of Maroboduus, the place whither he caused to migrate, not only several other peoples, but in particular the Marcomanni, his fellow-tribesmen (Jones 1924).^x Müller-Dübner and Forbiger, perhaps rightly, emend „Coldui“ to „Coadui.“ But as H. G. Tozer (p187) says, the information Strabo here gives about Germany „is very imperfect, and hardly extends at all beyond the Elbe“.^{xx} Hence the modern „Bohemia“ „the home of the Boii“. Citováno dle <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0198%3Abook%3D7%3Achapter%3D1%3Asection%3D3> (přístup 5. 5. 2016).

²⁹ *Barbari utrumque comitati, ne quietas provincias immixti turbarent, Danuvium ultra inter Marum et Cusum locantur, dato rege Vannio gentis Quadorum.* – Barbaři, kteří je oba provázeli (Marobuda a Katvaldu po jejich vyhnání z *Boiohaema* – pozn. V. S.), byli usazeni za Dunajem mezi řekami Moravou a Váhem, aby nebouřili klidné provincie, kdyby byli mezi ně přimíšeni, a dostali za krále Vannia z kmene Kvádů (latinský text dle Herrmann Hrs. 1991, český překlad podle Minařík – Hartmann 1975).

tedy vznikly takřka o sto let později než Strabónova zmínka o Kolduích. Chronologicky vzato se zpráva v Letopisech týká událostí okolo roku 20 a prostorově se vztahuje zhruba k jihovýchodní Moravě, Moravskému poli v Dolním Rakousku a k jihozápadnímu Slovensku. Také informace v textu Germánie o poloze sídel Markomanů a Kvádů za Tacitových časů směřuje do středního Podunají, kde ostatně Kvádové zcela nepochybně sídlili ve 2. století za markomanských válek (*Friesinger – Tejral – Stuppner Hrsg. 1994*). Patrně zpětnou projekcí právě těchto zpráv o Kvádech do starších období se vytvořila představa, že sídlili hned od svého příchodu z Pomohani východně od Markomanů, tedy na Moravě (viz výše citovanou literaturu).

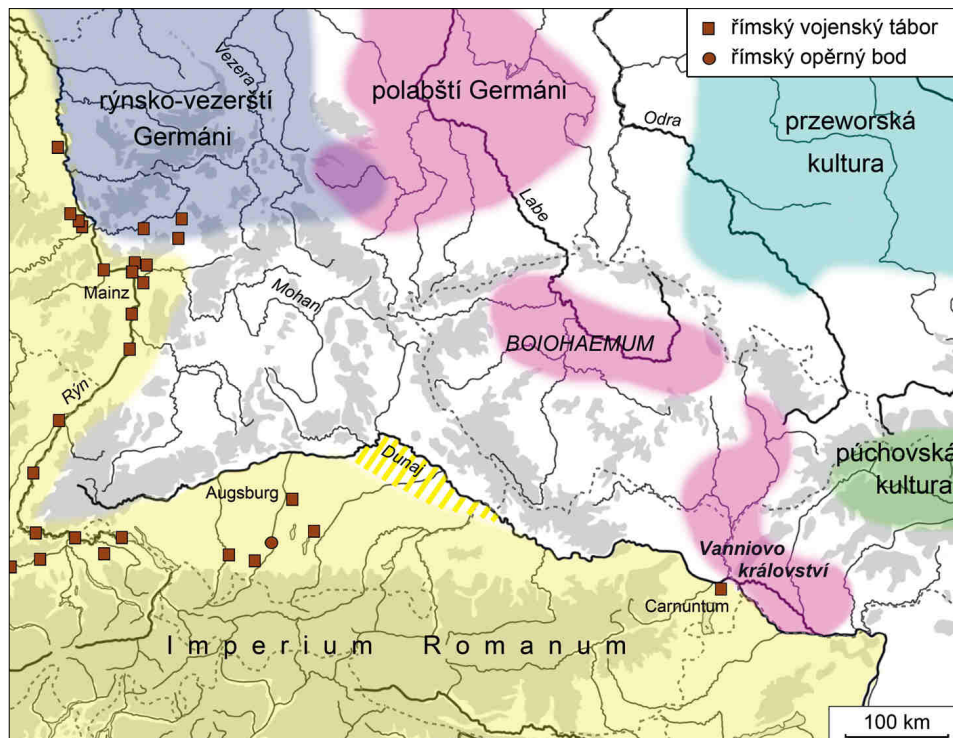
Zároveň ovšem Tacitus říká, že obyvatelé, kterým byl za krále ustanoven Vannius, byli na území mezi Marem a Cusem usazeni nově, tedy že na něm dřívě, tj. před rokem 18 či 19, nesídlili. Přitom je zřejmé, že Marobud a nejspíše i Katvalda byli se svými lidmi vyhnáni z Boiohaema, které lze v této době již ztotožnit s Čechami (*Salač 2015*). Tacitus ani jiní autoři však kmenovou příslušnost těchto lidí neuvádějí. Zprávy z písemných pramenů velmi dobře odpovídají archeologickým poznatkům. Právě až v době okolo roku 20 po Kr. výrazně zesiluje či vůbec počíná na Moravě, a především na jihozápadním Slovensku souvislé germánské osídlení, záhy se zde objevují i bohatá sídliště a hroby (např. *Tejral 2009; Kolník 1977; Elschek 1995; 2006; Stuppner 2009; Varsík 2011, 181–183*). Tamější nálezy přitom vykazují úzký vztah k České kotlině a plně odpovídají např. nejmladšímu horizontu na pohřebišti v Tišicích či vrcholnému období pohřebišť v Dobřichově-PiCHOře, na němž měla dle *E. Droberjara (1999a, 171–172)* pohřbívat Marobudova družina. V každém případě bohaté hroby mezi Moravou a Váhem dokládají přítomnost těžé elity, která pohřbívala v Čechách (*Kolník 1977, 161*).

Z písemných zpráv i archeologických nálezů tedy lze dovodit, že obyvatelstvo Vanniova království přišlo na jihozápadní Slovensko a do přílehlých oblastí v České kotlině. Vzhledem ke skutečnosti, že za vládců byl Římany vybrán kvádský Vannius, který se také zhruba tři desetiletí udržel u moci, lze předpokládat, že Kvádové v populaci převažovali či alespoň představovali její významnou část. Ostatně Tacitus (*Germania 42*) uvádí, že Markomani i Kvádové měli své vlastní královské rody.

Nedá se sice vyloučit, že do Podunají pronikali první Germáni již za panování Marobuda v Čechách, avšak archeologické nálezy nelze datovat s takovou přesností, aby bylo možné tento předpoklad prokázat (např. *Salač 2006; 2009*). Jistě by se však jednalo jen o nepočetné skupiny, neboť takto časných nálezů je velmi málo (*Kolník 1977; Elschek 2006; Salač 2008; Stuppner 2009; Tejral 2009*). Zásadní význam má skutečnost, že na Moravě i jihozápadním Slovensku chybí nálezy großromstedtské kultury ze sklonku starého letopočtu.³⁰ To ovšem vylučuje neustále opakovanou tezi, že Markomani a Kvádové po odchodu z Pomohani v posledním desetiletí starého letopočtu současně obsadili Čechy a Moravu. Písemné i archeologické nálezy přesvědčivě dokládají, že Markomani a Kvádové, kteří osídlili Moravu a jihozápad Slovenska, přišli z Čech, a to až na sklonku druhého desetiletí nového letopočtu.

To je zjevné i ze středoevropského archeologického kontextu. Je-li současná absolutní chronologie časné a starší doby římské správná (srov. např. *Salač 2008, 37–41*), pak v době

³⁰ Ojedinělou výjimku představuje großromstedtská nádoba z Bratislavy-Vydrice (*Čambal – Kovár – Hanuš 2013*).

Obr. 7. Střední Evropa v době vzniku Vanniova království (po roce 20 po Kr.).

Abb. 7. Mitteleuropa in der Zeit der Entstehung von Vannius Königreich (nach dem Jahr 20 nach Chr.).

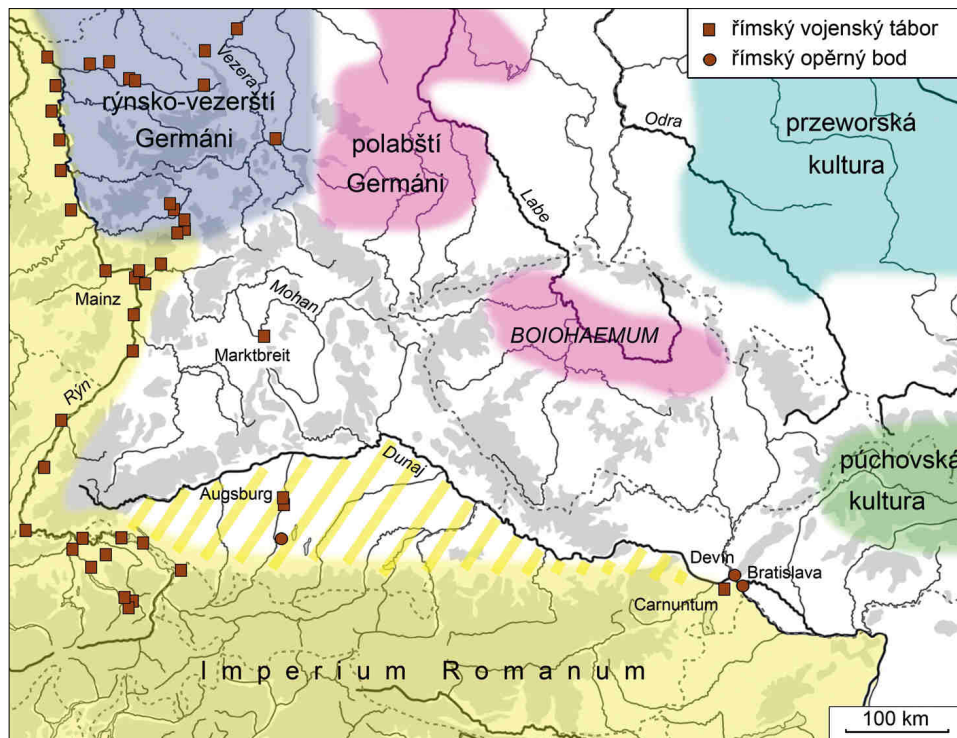
vzniku Vanniova království se nejbližší souvislé osídlení s kulturou tzv. polabských Germánů rozkládalo v Čechách a pak až na středním Labi a v Posálí (obr. 7; např. Peschel 1978a; Bemmam 2009). Bavorské Podunají, Pomohani či saské Polabí tehdy zůstávaly prakticky bez labsko-germánského osídlení a Slezsko a Malopolsko ovládala odlišná przeworská kultura. Nejstarší germánští, tedy především kvádští, kolonisté odjinud než z Čech na Moravu a Slovensko dorazit nemohli.

6.2. Kvádové a Markomani v Čechách na přelomu letopočtu

Popsanými událostmi a archeologickou situací na jihozápadním Slovensku získáváme zároveň významný doklad o pobytu Kvádů v Čechách, a to nejpozději na počátku letopočtu. Dalším dokladem jejich přítomnosti v České kotlině je samotný archeologický vývoj.

Někdy okolo poloviny 1. století př. Kr. se z vnitřních, především ekonomických příčin rozkládá keltská civilizace, což se i v Čechách projevuje opuštěním oppid a řídnutím osídlení. Takto mocensky i fyzicky uvolněný prostor začíná obsazovat großbromstedtská kultura (v české klasifikaci plaňanský horizont), která je obecně připisována Germánům. Přesněji než do třetí čtvrtiny posledního století př. Kr. tyto události sice zatím datovat neumíme, jisté však je, že když někdy po roce 9 př. Kr. dorazil do Boiohaema (Čech) Marobud se svými Markomany a příslušníky dalších kmenů, sídlili zde již několik desetiletí germánští nositelé

Obr. 8. Střední Evropa v prvním desetiletí nového letopočtu.

Abb. 8. Mitteleuropa im ersten Jahrzehnt der neuen Zeitrechnung.

großromstedtské kultury (Salač 1995; 1996; 2008). Vztáhneme-li na Čechy a na tuto situaci Strabónovu zprávu, pak se muselo jednat alespoň z části o Koldue. Věříme-li následně úvaze, že Kolduové jsou chybně zapsaní Kvádové, pak nezbyváá než předpokládat, že především právě oni (ne)vítali Marobuda v Čechách. A právě oni museli tvořit nemalou část obyvatelstva i za jeho vlády, ač se o nich písemné prameny již nezmiňují.

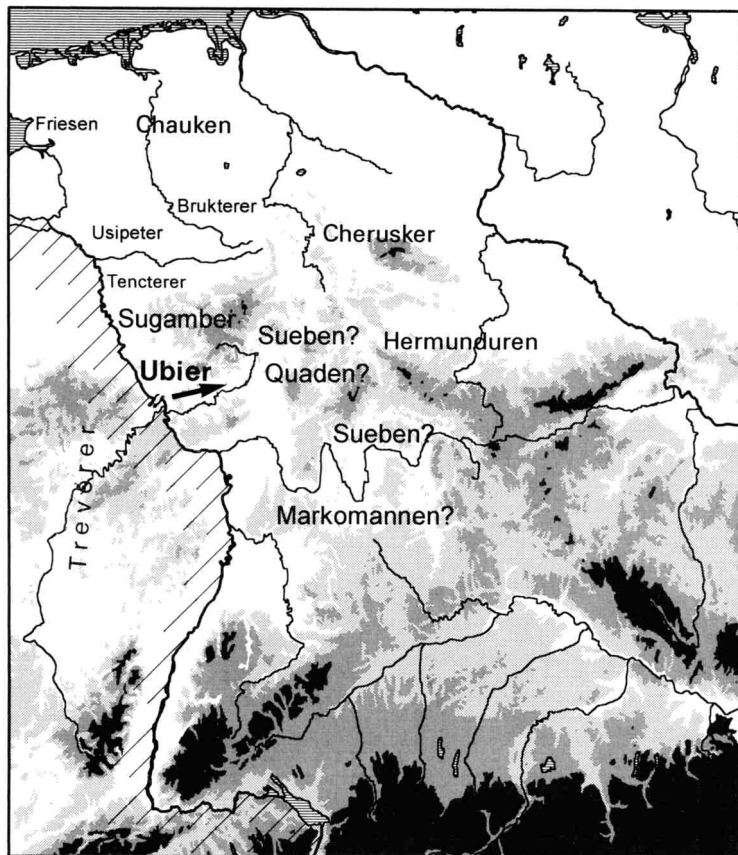
Jisté je, že poznatkům archeologie daleko lépe odpovídá zpochybňovaná a ignorovaná Strabónova zpráva o tom, že se Markomani přistěhovali ke Kvádům, než informace Tacitova, dle níž při svém příchodu vyhnali z *Boihaema* keltské Bóje.

6.3. Kvádové a Markomani před příchodem do Čech (před rokem 10 př. Kr.)

6.3.1. Písemné zprávy a jejich interpretace

Odpověď na otázku, odkud Kvádové do Čech přišli, lze jen obtížně a nanejvýš hypoteticky. *R. Much* (1895) přišel s teorií, že Kvádové jsou vlastně Svěbové zmiňovaní Caesarem (BG 1,37,3–4; 1,51,2; 4,1–3; 6,9–10) v souvislosti se vpádem Germánů³¹ vedených

³¹ Na tomto místě necháváme pro zjednodušení stranou problematiku pojmu Germáni v caesarovském období (srov. Lund 1998; Dobesch 2001).

Obr. 9. Jeden z pokusů lokalizovat germánské kmeny za Rýnem v době Caesarových výprav do Germánie (šipka naznačuje směr Caesarových tažení; dle Baatz 1997).

Abb. 9. Einer der Lokalisierungsversuche germanische Stämme hinter dem Rhein in der Zeit von Caesars Germanienfeldzügen (Pfeil deutet die Richtung von Caesars Zügen an; nach Baatz 1997).

Ariovistem do Galie v roce 58 př. Kr. (k problematice Svěbů např. *Frahm 1930; Peschel 1978b; Lund 1989*). Tento názor převzali další badatelé včetně *J. Dobiáše (1964, 75–78)* a dodnes má své zastánce (přehled s lit. viz *Hofeneder 2003*). V současné době ovšem spíše převládá přesvědčení, že mezi obě etnonyma nelze klást rovnítko (*Timpe 1978*). Plná shoda pak panuje v tom, že u Strabóna je označení Svěbové (již?) používáno jako nadřazený pojem pro více příbuzných kmenů, k nimž patřili Kvádové i Markomani (shrnutí s lit. *Rübekeil – Scharf – Castritius 2005*).

Výkladů Caesarových zpráv o Markomanech a Svěbech koluje v literatuře značné množství. Pro české prostředí se staly bezmála závazné interpretace *J. Dobiáše (1964, 75)*: „Kolem středu I. století př. n. l. jest území sídel markomanských, Markomannis, hledat někde v rozsáhlé oblasti, jejíž horizontální osou byl horní a střední tok řeky Mohanu. V těsném jejich sousedství na severu, a to až k lesu Bacenis (Harz či Vogelsberg nebo Hohe Rhön?), který je dělil od Cherusků, měli, jak se zdá, svá sídla jejich nejbližší příbuzní, Kvádové.“

A následně (str. 96): „... i Kvádové, kteří byli-li totožní se Svěby v severním Pomohani, vytrhli z těchto sídel patrně asi stejnou dobou jako Markomané a pod novým jménem, odvozeným snad od jejich příslovečné bojovnosti, zaujali nová sídla v povodí řeky Moravy a na východ až k Malým Karpatům ...“

Sídla Markomanů a následně jaksi automaticky i příbuzných Kvádů před jejich příchodem do Čech, resp. na Moravu, se předpokládají na Mohanu na základě interpretací zhruba tří skupin písemných pramenů – Zápisků o válce galské, zpráv Cassia Diona a Tacita o obsazení části někdejšího markomanského území Hermundury, a především textů Flora a Orosia líčících Drusova tažení do Germánie.

Pro umístění obou kmenů k Mohanu slouží Caesarova informace (BG 1,51,2)³², že mezi kmemy, které vtrhly do Galie pod Ariovistovým vedením v r. 58, byli i Markomani a Svěbové. Z jejich účasti se někdy vyvozuje, že Markomani a Svěbové, které někteří badatelé považují za Kvády, žili poblíž či přímo na hranici germánského a galského světa, tedy v blízkosti Rýna. K tomu se někdy využívá i etymologie jména Markomani, tedy lidé žijící na hranici, hraničáři (*Sitzmann – Grünzweig 2008*, 202–203). Ovšem samotná účast na tažení do Galie ještě nedokládá, že všichni jeho účastníci pocházeli z blízkých teritorií. Vždyt mezi Caesarem (BG 1,51,2) jmenovanými kmemy lze nalézt i severogermánské Harudy (*Nierhaus 1966*, 222).

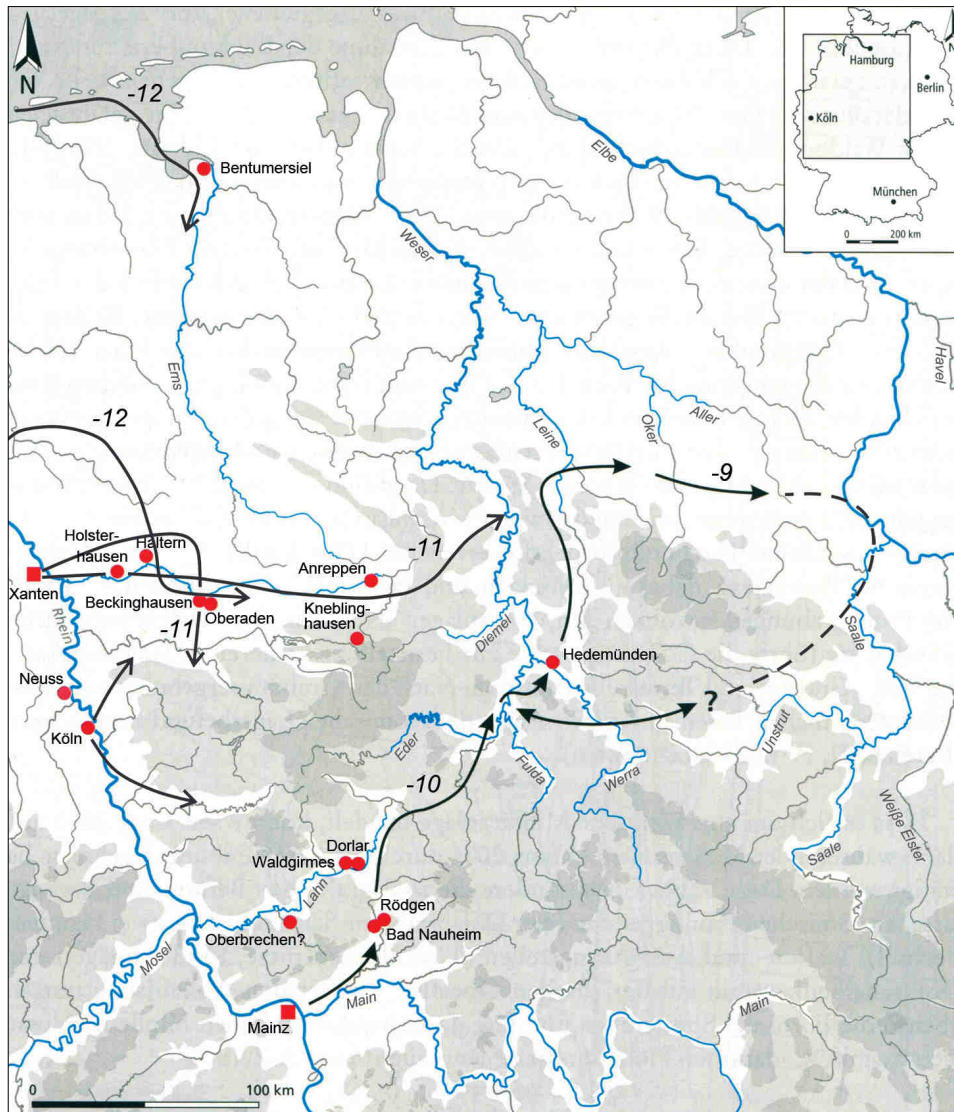
Ze všech germánských kmenů věnoval Caesar ve svém textu nejvíce prostoru právě Svěbům (BG zvláště 4,1–4 a 6,9–10), z jeho zpráv však zřetelně vyplývá, že jejich sídla byla od Rýna dosti vzdálená. Nacházela se až za územími dalších kmenů (např. Ubiů). Jen mlhavě lze rekonstruovat, že by se jejich území mohlo nacházet v severním Hesensku, Durynsku, nebo ještě dále na severovýchod.³³ Caesar při svých taženích za Rýn svěbské území nenavštívil a měl o něm jen zprostředkované informace. V Zápiscích líčí Svěby jako nejsilnější, nejpčetnější a nejmocnější germánský kmen, jenž údajně mohl postavit každoročně až 100 000 bojovníků, kteří přitom představovali zhruba polovinu bojeschopných mužů.³⁴ Proto je jejich přímé ztotožnění s jediným kmenem Kvádů nepravděpodobné, a lokalizovat tak rozsáhlý kmen do severního Pomohani s malým počtem germánských nalezišť vyloučené.

Někdy se soudí, že se Římany poražení účastníci Ariovistova vpádu do Galie usadili poblíž Rýna a při dolním Mohanu. Ani pro to ovšem neexistují v písemných či archeologických pramenech žádné doklady. Na Mohanu lze okolo poloviny 1. stol. př. Kr. pozorovat pouze postupný rozklad laténské civilizace a nanejvýš ojedinělé projevy przeworské kultury (*Meyer 2012*, Abb. 11). Naproti tomu v Durynsku se již před polovinou 1. století př. Kr. začíná przeworská kultura výrazně prosazovat, následně proniká na západ do severního Hesenska a její nálezy lze zaznamenat až na Rýnu (*Rieckhoff 1995*; *Peschel 1997*; *Steidl*

³² „*Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constiterunt paribus intervallis – Harudes, Marcomanos, Tribocos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos ...* – Tu teprve Germáni, vidouce nezbytí, vyvedli své sbory z tábora a rozestavili je ve stejných vzdálenostech kmen za kmenem: Harúdy, Markomany, Triboky, Vangiony, Nemety, Eudusie, Suéby ...“ Latinský text převzat z vydání *M. Deissman (Hrsg. 1980)*, autorem českého překladu je I. Bureš (*Bureš et al. ed. 1972*).

³³ *M. Mayer (2012, 63)* správně upozorňuje, že přisoudit caesarovský pojem Svěbové některé skupině archeologických nálezů není možné, neboť se takováto označení mívá svým obsahem, a jsou tudíž nepropojitelná.

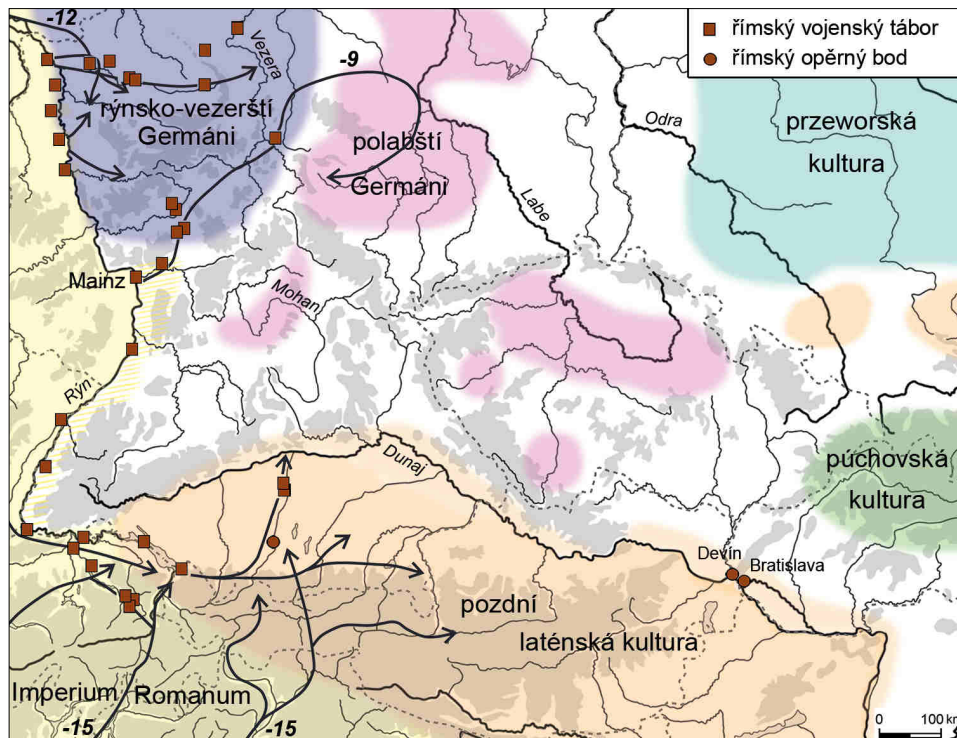
³⁴ Svěbové měli být rozděleni do 100 žup, z nichž každá měla každý rok dodat tisíc bojovníků. Zbylí muži se věnovali hospodářství, přičemž v následujícím roce se s bojovníky vystřídali (Caesar BG 4,1,4–5).

Obr. 10. Drusova tažení za Rýn mezi roky 12 a 9 př. Kr. (dle Grote 2006, upraveno).

Abb. 10. Drusus' Züge hinter den Rhein zwischen den Jahren 12 und 9 v. Chr. (nach Grote 2006, bearbeitet).

2000; Meyer 2009a; 2012; Seidel 2009). Tato kultura se podílela na vzniku großmstedtské kultury, jejíž utváření bylo dokončeno nejpozději v době Caesarova působení v Galii. V každém případě Caesar blíže území Svěbů neurčuje a o teritoriu Markomanů neinformuje vůbec (např. Peschel 1978a, 121). Přesto existuje nemalý počet rekonstrukcí snažících se jejich sídla lokalizovat již v tomto období. Zpravidla se jedná o zpětnou projekci informací odvozených z mladších písemných pramenů (obr. 9).

Obr. 11. Střední Evropa v posledních dvou desetiletích starého letopočtu s vyznačením římských tažení mezi roky 15 a 9 př. Kr.

Abb. 11. Mitteleuropa in den letzten zwei Jahrzehnten der alten Zeitrechnung mit Markierung der römischen Züge zwischen den Jahren 15 und 9 v. Chr.

Za doklad pobytu Markomanů v Pomohani bývá také považována zpráva Cassia Diona (55,10^a,2) o tom, že do jejich někdejšího území usadil římský legát L. Domitius Ahenobarbus Hermundury, která se vztahuje k letům 3 až 1 př. Kr. (Moeller 1984; Kehne 2001c). Tento údaj se následně kombinuje s Tacitovou informací (Germania 41), že spřátelení Hermunduři za jeho časů, tedy téměř o sto let později, jako jediní Germáni smějí volně navštěvovat provincii Raetii.³⁵ Z toho někteří badatelé vyvozují, že sídla Hermundurů, a tedy dříve i Markomanů, se musela nacházet poblíž její severní hranice, tj. někde mezi Dunajem

³⁵ Tacitus Germania 41: „Et haec quidem pars Sueborum in certiora Germaniae porrigitur: propior, ut quo modo paulo ante Rhenum, sic nunc Danuvium sequar; Hermundurorum civitas, fida Romanis; eoque solis Germanorum non ripa commercium, sed penitus atque in splendidissima Raetiae provinciae colonia. Passim et sine custode transeunt; et cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus non concupiscentibus. In Hermunduribus Albis oritur ... – Tato část suebského území se už ovšem táhne do odlehlejších končin Germánie. Bližší, budu-li nyní sledovat Dunaj, jako jsem dříve sledoval Rýn, je obec Hermundurů, věrná Římanům. Proto jako jediní z Germánů obchodují nejen na dunajském břehu, ale i ve vnitrozemí a v nejskvělejší kolonii raetské provincie. Volně a bez kontroly přecházejí hranice, kudy chtějí, a ačkoli ostatním národům ukazujeme jen své zbraně a vojenské tábory, těmto jsme otevřeli své domy a vily, aniž vyslovili takové přání. V kraji Hermundurů vyvěrá Labe ...“

a Mohanem (*Nierhaus 1966*, 228; zevrubně *Dobiáš 1964*, 81–83 s další lit.; viz též *obr. 11*). Ani tato kombinace antických pramenů směřující události a situace, které od sebe navzájem dělí sto let, však nemůže sídla Markomanů na Mohanu prokázat. Nejenže oba texty Mohan vůbec nezmiňují, ale nadto Tacitus výslovně uvádí, že v zemi Hermundurů pramení nikoliv Mohan, ale Labe, ať již si pod jeho pramenem představoval cokoliv (viz pozn. 5). A nutno dodat, že jestli někde panuje v době působení Ahenobarba ve střední Evropě naprostý nedostatek germánských nálezů a nalezišť, pak je to právě v prostoru mezi Dunajem a Mohanem. Tento způsob argumentace a kombinace zpráv má sice nemálo kritiků, přesto je stále některými badateli užíván (shrnutí s lit. *Kehne 2001c*).

Představa o sídlech Markomanů a následně i Kvádů v Pomohání však vznikla především na základě zprávy Flora (2,30,23 [4,12]), který ji zapsal v první polovině 2. století. Autor vyjmenovává kmeny, které mezi lety 11 a 9 př. Kr. (*Dobiáš 1964*, 77; *Timpe 1978*, 125; *Wolters 2008*, 45) porazil římský vojevůdce Drusus: „*Missus in eam provinciam Drusus primos domuit Usipetes, inde Tencteros percucurrit et Catthos. Nam Marcomannorum spoliis et insignibus quendam editum tumulum in tropaei modum excoluit*“ – Drusus vyslaný do této provincie porazil napřed Usipety a potom prolétl přes Tenktery a Katthy. Z ukořistěné markomanské výzbroje a jejich standart vybudoval na jednom kopci tropaeion.³⁶ Stejně líčí na počátku 5. století události P. Orosius (6,21,15), který ještě dodává, že porážka Markomanů se blížila vyhlazení celého kmene. V obou případech se jedná o zprávy pozdní, avšak někteří badatelé se domnívají, že oba autoři čerpali z nedochované CXLII. knihy T. Livia, tedy současníka popisovaných událostí (srov. např. *J. Dobiáš 1964*, 87–88; podobně *Timpe 1978*, 125).

Původcem myšlenky o sídlech Markomanů v Pomohání je nejspíše francouzský jezuita Aegidius Bucherius, který ji včetně citace obou antických autorů zveřejnil již v roce 1656. Ke svému závěru dospěl jednoduše tak, že předpokládal, že Drusus při své výpravě vyrazil od dolního Rýna a postupoval po jeho pravém břehu víceméně stále na jihovýchod. Bucherius proto řadil tímto směrem i hypotetická území zmiňovaných kmenů, a protože poslední v řadě jsou uvedeni Markomani, dospěl k názoru, že se jejich území nacházelo při Mohanu (*Bucherius 1656*, 38). Tento Bucheriův pracovní postup i jeho výsledek následně akceptovaly celé generace badatelů (podrobně s literaturou viz *Salač 2013*). Vzhledem k úzkému sepětí Markomanů s Kvádý se časem vztáhl i na ně.

Jiné historické prameny využitelné pro umístění Markomanů a Kvádů k Mohanu neexistují, a proto se již v r. 1978 významný historik starověku *D. Timpe (1978, 125–126)* podíval, odkud se bere v moderní literatuře jistota, se kterou se území Markomanů (a Kvádů) klade do Pomohání, zvláště když antické zprávy popisující Drusovy výpravy se o něm vůbec nezmiňují. Že soudobé antické prameny o Markomanech a Kvádech na Mohanu opravdu

³⁶ Latinský text dle *Herrmann (Hrsg. 1991, 178)*; český text dle *Mouchová (2013, 304)*. Poznámka – dříve se Florovo dílo dělilo do čtyř knih, dnes převládá rozdělení do knih dvou, proto jsou v textu uvedeny dva druhy citace, podobně jako v českém překladu *B. Mouchové* (srov. *Herrmann Hrsg. 1991, 538*). *E. Droberjar (2008, 576)* nesprávně uvádí, že Drusus porazil Markomany, Usipety, Tenktery, Chatty a k tomu ještě Cherusky, Svěby a Sugambry na jednom místě. Odvolává se na citovaná místa u Flora a Orosia, z nichž je však zřejmé, že šlo o několik střetnutí na různých územích. Kromě toho se předpokládá, že ke střetům došlo v různých letech (*Timpe 1978, 125*). Také Droberjarova poznámka na témže místě, že *P. Kehne (2001a, 292)* lokalizuje sídla Markomanů do severovýchodního Hesenska či západního Durynska vzhledem k poloze naleziště Grobromstedt, je mylná a vznikla chybným čtením Kehneova textu.

neinformují, je zřejmé i z faktu, že název této řeky se v písemných pramenech na přelomu letopočtu vůbec neobjevuje! Poprvé je uveden až ve 40. letech 1. století u Pomponia Mely (3,3,30) a ve všech antických pramenech je zmíněn všehovšudy pouze sedmkrát (Steidl 2007, 81–85). To nepochybně odráží i malý zájem Římanů o Mohan i celé Pomohání.

V současné době panuje v lokalizaci sídel obou kmenů v 1. století př. Kr. v odborné literatuře paradoxní situace. Nadále se zcela běžně uvádí, že Markomani a Kvádové před odchodem do Boiohaema žili v Pomohání (citace viz výše v textu)³⁷, avšak žádná dnešní rekonstrukce ani jednoho z Drusových tažení neodpovídá Bucheriově představě pochodu od dolního Rýna do oblasti Mainfranken. Ostatně dnes zastávané lokalizace území Usipetů, Tenkerů a Chattů ani takovouto rekonstrukci průběhu tažení neumožňují (obr. 10; srov. např. Krüger Hrsg. 1988, Abb. 62; Raetzel-Fabian 2001, Abb. 262; Dreyer 2007, Abb. 1; Grote 2006, Abb. 1; 2012, Abb. 320; Wolters 2006, Abb. 3; 2008, Abb. 2; Moosbauer 2009, Abb. 4, Johne 2012, Abb. 6). Původní Bucheriovův postup užitý při umístění Markomanů na Mohan tedy dnes pochopitelně neplatí, avšak jeho výsledek ano, a Markomani (a Kvádové) na Mohanu nadále patří k axiomům evropského bádání o době římské.

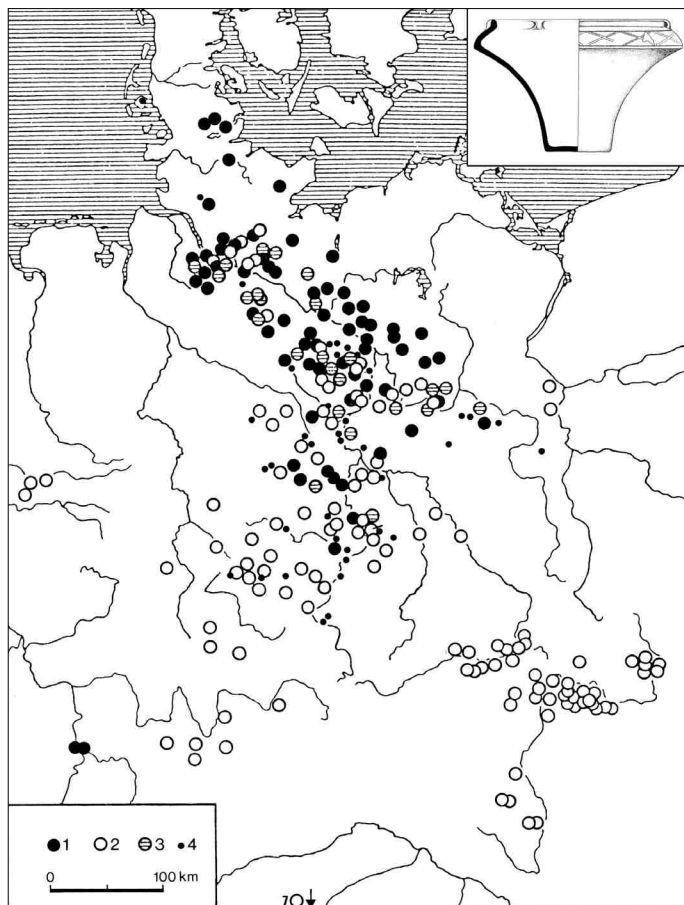
6.3.2. Archeologické prameny a jejich interpretace

Na základě písemných pramenů tedy nelze území Kvádů ani Markomanů před jejich příchodem do Čech lokalizovat. Pokusme se využít prameny archeologické. Vyjdeme při tom z následujícího úsudku: jestli Kvádové v Čechách sídlili již před příchodem Markomanů, tedy před posledním desetiletím starého letopočtu, museli užívat artefakty großromstedtské kultury. Z toho zároveň vyplývá, že do České kotliny museli přijít z oblastí, kde byla tato kultura rozšířena. V úvahu tedy připadají rozsáhlé oblasti severozápadně od Čech: Duryňsko, Posálí a střední Polabí, ale i střední Pomohání (obr. 11; např. Peschel 1978a; 1997; Völling 1995; 2005; Meyer 2009a, 202–216).

Zdálo by se tedy, že tezi o Markomanech a Kvádech v Pomohání před jejich příchodem do Čech lze přece jen dobře spojit s archeologickými prameny. Problém však spočívá v jejich množství a datování. Z oblastí podél Mohanu je především nutné vyloučit nejen dolní Pomohání, kde se großromstedtská kultura nevyskytuje (Meyer 2012), ale i končiny při horním toku, které zůstávaly již od doby halštatské liduprázdné. S nalezišti této kultury se lze setkat pouze v nížinách středního Pomohání a v oblasti zvané Grabfeld na Franské Sále. Jde tedy přibližně o oblast zvanou Mainfranken o rozloze zhruba 7000 km² se zhruba šedesátkou großromstedtských nalezišť (Peschek 1978; Rosenstock 1986; Völling 1995; Grasselt et al. Hrsg. 2009, 199–203). Představa, že by právě odtud vyrazili současně Markomani a Kvádové a naráz osídlili Čechy a Moravu, je tak nereálná. A to nemáme na mysli jen skutečnost, že na Moravě není großromstedtská kultura vůbec doložena.

Několik desítek malých sídlišť na Mohanu nemohlo poskytnout tolik kolonistů, kteří by dokázali osídlit podstatně větší území České kotliny, kde je dnes k dispozici téměř

³⁷ Zarážející je, že někteří badatelé nejenže při tom ignorují archeologické poznatky, ale dokonce jako doklad takového tvrzení uvádějí citace (včetně našeho místa u Strabona), které je vůbec nemohou doložit, ba přímo mu odporují – např. K. Tausend (2009, 93): „Der überwiegende Teil der am Main ansässigen Sueben (d.h. wohl der Markomannen und Quaden) zogen jedoch unter der Führung des Marbod nach Böhmen und Mähren ab“⁴⁵, wo nach der Abwanderung der vormalig dort sitzenden keltischen Boier wohl keine große Besiedlungsdichte mehr vorhanden war ...“ – ⁴⁵Vell. 2,108,2 und Strab. 7,1,3.

Obr. 12. Rozšíření großromstedtských situl ve střední Evropě. 1 – časné tvary; 2 – pozdní tvary /plaňanské poháry; 3 – časné a pozdní tvary; 4 neurčeno; dle Völling 1995.

Abb. 12. Verbreitung der Großromstedter Situlen in Mitteleuropa. 1 – frühe Formen; 2 – späte Formen /Plaňany-Becher; 3 – frühe und späte Formen; 4 nicht bestimmt; nach Völling 1995.

300 nálezů (*Droberjar 2006a*, s doplňky).³⁸ A to ani v případě, že by Pomohani opustili nejdříve Kvádové a na konci starého letopočtu Markomani. Že by se na tak malém území tísnily po polovině posledního století př. Kr. dva kmeny, jejichž počet příslušníků by zhruba za dvě generace dosáhl řádu mnoha desetitisíců³⁹ a kteří by za další generaci dokázali osídlit i Moravu a jihozápadní Slovensko, je více než nepravděpodobné (*obr. 7; 11; 12*). Domnívám se, že takovéto představy je nutné definitivně opustit a hledat jiná řešení.

Expanze großromstedtské kultury, která hustě pokryla Českou kotlinu od Ústecka po Českobudějovicko, nemohla vycházet z řídké obydlené periferie této kultury v Pomohani,

³⁸ Oblast Mainfranken skýtá 5946 km² osídlitelného území s nadmořskou výškou do 400 m, Česká kotlina 18 570 km² (za výpočet děkují K. Göbel z Centra pro baltickou a skandinávskou archeologii ve Šlesviku).

³⁹ Velleius Paterculus (2,109,2) uvádí zhruba k roku 6 po Kr., že Marobud měl k dispozici 75 000 pěších bojovníků a 4000 jezdců, tedy dospělých, kteří by se museli narodit ještě v Pomohani. To se zdá být nemožné, i když vezmeme do úvahy, že může jít o nadnesená čísla a že se mezi Marobudovými bojovníky mohli nacházet potomci domácích Keltů či Kvádové z předchozí migrační vlny atd.

ale z jejích centrálních oblastí při středním Labi, Sále a Unstrutě, kde je hustota großbromstedtských nalezišť několikanásobně vyšší (*Peschel 1978a*, 148–149; 1997; *Völling 1995*, 79; *Rosenstock 1986*, Abb. 1; *Seidel 2006*; *Meyer 2009a*). Archeologické nálezy dokládají, že tyto oblasti byly nadto již tradičně vystaveny trvalému tlaku ze severu, z dolního Polabí a Jutského poloostrova (*obr. 12*). I proto mohlo na středním Labi a v Posáli docházet k relativnímu přelidnění, které vyvolávalo migrace dále na západ, jih, a nejspíše i na jihovýchod do Čech, jež mohly využít spojení, které vytvořila předchozí przeworská kultura (*Rieckhoff 1995*; *Steidl 2000*; *Meyer 2009a*, 144–201; *Salač – Kubálek 2015*, 63–65).

Směrem na západ do Hesenska se však großbromstedtská kultura výrazněji neprosadila a její typické projevy jsou zde zcela ojedinělé (*Meyer 2009a*; 2009b; 2012). Důvodem je zřejmě odpor domácích germánských kmenů, které ani neměly kam ustoupit, neboť římská říše tehdy již posunula své hranice až na Rýn. Naproti tomu v Pomohani a v Čechách s rozkládající se laténskou kulturou a řídkým osídlením tato kultura na odpor nenarazila. Je tedy zajímavé, že se na Mohanu nerozvinulo intenzivnější osídlení a großbromstedtská kultura neexpandovala dále na jih k Dunaji (*Steidl 2004*; 2009; *Frank 2009*). Ani zde by zřejmě nenarazila na výraznější keltskou obranu, a nadto by se i zde shledala se svými przeworskými předchůdci v podobě tzv. südstbayerische Gruppe, která měla dorazit do Dolního Bavorska z Durynska či Posáli v předcházejícím období (*Rieckhoff 1995*). Nejvýrazněji se ovšem großbromstedtská kultura prosadila v Čechách, kde její nositelé našli dezorganizované a prořídilé domácí keltské obyvatelstvo, což jim umožnilo ovládnout celou zemi.⁴⁰ Zároveň zde noví kolonisté ještě našli v použitelném stavu původní keltskou infrastrukturu – nezarostlé pastviny a pole, komunikace, nadále přístupné zdroje surovin atd., což výrazně usnadnilo hospodářský růst a umožnilo prosperitu nového osídlení (podrobně *Salač 1995*; 1996).

Expanze großbromstedtské kultury tedy nejspíše vycházela právě z Durynska, Posáli a středoněmeckého Polabí. Na její průběh a směr existují dva protichůdné názory. *Th. Völling (1995, 78–80)* se domnívá, že ještě na sklonku své starší fáze⁴¹ překročila Durynský les směrem na jih a obsadila horní tok Franské Sály. Do vlastního Pomohani pak dorazila až o něco později (*Zeitgruppe 2*), neboť zde nálezy z nejstaršího období chybějí, stejně jako v Čechách. Z toho autor vyvozuje, že se její nositelé objevují na Mohanu a v Čechách přibližně ve stejnou dobu. *Th. Völling* při tom nepochybuje, že großbromstedtská kultura dorazila do Čech z Durynska právě přes Pomohani. Opačný názor zastává *K. Peschel (1978a, 146–148, 174)*, který předpokládá, že expandovala z Posáli přímo do Čech, a teprve odtud pronikla do Pomohani. Nejpravděpodobnější je, že tato kultura expandovala oběma směry současně. Ostatně častěji zmiňované spojení podél Ohře a Mohanu, kterým se migrace měla uskutečnit, v tomto období, stejně jako v předchozí době laténské, neexistovalo (*Salač 2009*).

Ani jeden ze zmiňovaných názorů nemohou nálezy jednoznačně doložit, neboť je nelze datovat s potřebnou přesností ani spolehlivě určit jejich původ a směry šíření. Pro zodpovězení otázky, zda Kvádové a Markomani dorazili do Čech z Pomohani, ostatně není důležité,

⁴⁰ Představa (*Kysela – Miličková – Danielisová 2016*, fig. 2), že ve druhé polovině 1. stol. př. Kr. v Čechách výrazně prořídlo osídlení, je chybná metodicky (srovnává nestejně dlouhá období), a především obsahově, neboť odporuje současným archeologickým zjištěním o počtech nalezišť großbromstedtské kultury (srov. např. *Völling 2005*; *Droberjar 2006a*; 2006b).

⁴¹ Tzv. *Zeitgruppe 1*, resp. přechodná fáze 1/2, dle pohřebišť v Großbromstedtu (*Peschel 1991*; 1999).

který z nich je správný. Oba se totiž shodují v tom, že se großbromstedtská kultura objevila na Mohanu i v Čechách současně či s archeologicky nezachytitelným odstupem několika málo let. V absolutní chronologii se jedná zhruba o počátek druhé poloviny 1. století př. Kr. (např. *Peschel 1991; 1999; Völling 1995; 2005*). I když nechybějí úvahy o vyšším absolutním datování (*Rieckhoff 1995; Droberjar 2006a; 2006b*)⁴², je zřejmé, že když v Pomohani nejstarší stupeň této kultury chybí, pak zde pro její existenci zbývají zhruba čtyři desetiletí. I tento velmi krátký časový úsek vylučuje, že by se germánské osídlení na Mohanu přirozeným rozrodem natolik zmnožilo, že by pouze odtud mohly vyrazit dvě hlavní vlny kolonizující celé Čechy, případně měnící jejich mocenské poměry – první kvádská a druhá markomanská.⁴³ Je také otázkou, zda se jednalo o dobře zorganizované jednorázové přesuny, jak naznačují písemné prameny u Markomanů, či o déle trvající postupné stěhování většího počtu lidí, které by připadalo v úvahu spíše v prvním případě.

První vlnu germánské migrace do Čech lze archeologicky doložit. Vycházela z oblastí severně od Durynského lesa a Krušných hor, kde je také nutno hledat někdejší sídla Kvádů. Tato migrace není v písemných pramenech zachycena, neboť se odehrála v době, kdy se střední Evropa ještě nacházela mimo zájem antických autorů. S druhou migrací, kterou představuje příchod Marobudových Markomanů a příslušníků dalších kmenů, je tomu přesně naopak. Máme ji historicky doloženou, díky písemným pramenům ji můžeme i relativně přesně datovat, ale nejsme schopni ji zachytit pomocí archeologických nálezů. *E. Droberjar (2008, 578)* správně upozornil, že hmotnou kulturu Markomanů je možné identifikovat až v Čechách, a to až od stupně Ř B1, tedy zhruba od počátku našeho letopočtu. Nutno ovšem doplnit, že tato kultura nebyla vlastní pouze Markomanům, a to ani v Čechách, kde Strabón zmiňuje ještě Kolduje/Kvády a příslušníky dalších kmenů. Ostatně je jisté, že Markomani disponovali již předchozí großbromstedtskou kulturou. Bohužel však nevíme, zda do Čech dorazili s artefakty jedné či druhé archeologické kultury⁴⁴, neboť jejich příchod spadá do období proměny jedné v druhou (k hmotné náplni viz *Droberjar 2006a; 2006b; Salač 2008* s další lit.). Ostatně lze předpokládat, že se obě kultury časově překrývaly, tedy že se artefakty obou kultur užívaly po nějaký čas souběžně (*Salač 2006; 2009*). Ani s jednou z obou kultur však Markomani nemohli vyrazit do Čech pouze z Pomohani, neboť by jich muselo být nutně velmi málo k ovládnutí celé země. Vždyť v celém Pomohani lze na samý počátek stupně Ř B1, kam nyní *E. Droberjar* klade Marobudův příchod, datovat pouhých pět či šest hrobů ze tří velmi malých pohřebišť (*Völling 2005, 13–14; Droberjar 2008, 577–578, 582*).⁴⁵

⁴² Na tomto místě není možné zabíhat hlouběji do problematiky chronologie závěru doby laténské a počátku doby římské. V tomto příspěvku pracujeme s relativní a absolutní chronologií, jak byla navržena v poslední syntéze starší doby římské v Čechách (*Salač 2008, 37–41*).

⁴³ Označení obou migrací je nutno chápat pouze jako orientační a provokující k diskusi, neboť žádná z nich jistě nebyla „etnický“ čistá, a zvláště o první z nich máme jen velmi mlhavé představy.

⁴⁴ Dříve se příchod Marobuda do Čech ztotožňoval s příchodem großbromstedtské kultury. Na vyšší datování této kultury i časnější zánik kultury laténské reagoval *E. Droberjar (1999a; 1999b; 2000; 2006a; 2006b; 2008)* hypotézou, že Marobud dorazil do Čech až s kulturou počínajícího stupně Ř B1 vlastní doby římské (k problematice *Salač 2009*).

⁴⁵ *Droberjarem* na tomto místě uváděné pohřebiště Hatzfeld-Lindenhof (*Seidel – Soares da Silva 2001*) se nachází na horním toku říčky Eder v podhůří Rothaargebirge na severozápadní hranici Hesenska a nekropole Bebra (*Pinkert 1998*) leží na říčce Wipper jižně od Harzu v severním Durynsku. Obě naleziště tedy nemají s Pomohanim nic společného.

6.3.3. Římané v Pomohani

Ještě jeden aspekt je nutno vzít při přesunu Markomanů do Čech v úvahu. Dle písemných pramenů jejich stěhování způsobil tlak Římanů, tedy především vojenská porážka od Drusa v r. 10 či 9 př. Kr. (Florus 2,30,23 [4,12]; Orosius 6,21,15). Velleius Paterculus (2,108,1–2; 2,109,3–5) výslovně uvádí, že Marobud se rozhodl odejít se svými lidmi z dosahu římské moci, a proto se usadil v zemi obklopené Hercynským lesem, která se nazývá *Boiohaemum*.⁴⁶ I tyto zprávy vlastně svědčí proti obvyklému předpokladu, že Marobud přišel do Čech z Pomohani. Římský vliv se totiž projevoval jen na dolním toku Mohanu, kde již v roce 13/12 př. Kr. nechal Drusus postavit přímo proti jeho ústí do Rýna tábor *Mogontiacum* určený hned pro dvě legie. Tábor se stal významným opěrným bodem ve středním Porýní a východiskem snah o získání území východně od Rýna.

Výboje Říma byly na přelomu letopočtu úspěšné, za Rýnem ovládal značnou část oblasti Wetterau i povodí Lahnu (*obr. 9*), kde byly zakládány nejen vojenské tábory, ale i civilní města, jak dosvědčují objevy ve Waldgirmes (např. *von Schnurbein 2006; Becker 2008; Ruffing – Becker – Rasbach Hrsg. 2010; Becker – Rasbach 2015*). Tento prostor však ne náležel ani ke großromstedtské kultuře, ani k pozdější kultuře tzv. polabských Germánů (*Meyer 2012*), které byly Markomanům vlastní, proto sem jejich sídla před tažením do Čech nelze klást.⁴⁷ Ostatně Wetterau i severní Hesensko vykazují značnou stabilitu a kontinuitu původního domácího osídlení (*Seidel 2009*), které bývá tradičně spojováno s kmenem Chattů (shrnutí srov. *Becker 1992; Raetzel-Fabian 2001*).

Ani písemné, ani archeologické prameny nedokládají, že by se Římané před zlomem letopočtu snažili pronikat proti proudu Mohanu směrem na východ, dle všeho neměli o tuto oblast zájem. D. Timpe to vysvětluje tak, že primárním cílem Římanů nebylo obsazovat území, ale porážet nepřátele, kterými se cítili být ohroženi nebo je považovali za příliš silné. A právě na středním a horním Mohanu takový nepřítel chyběl. Nemluví o něm ani písemné prameny a nevýrazné germánské osídlení jej také doložit nemůže (*Pietsch – Timpe – Wamser 1991*, 313). Absence zpráv o Mohanu v písemných pramenech tuto situaci potvrzuje (*Timpe 1978; Pietsch – Timpe – Wamser 1991*). Žádné z Drusových germánských tažení do středního Pomohani nesměřovalo (*Timpe 1978; von Schnurbein 2006; Steidl 2004; 2009*). Drusus zde tedy nemohl v r. 10/9 př. Kr. Markomany porazit. Tamní nepočetné germánské obyvatelstvo bezpečně oddělené od Římanů na Rýně a dolním Mohanu liduprázdnými a obtížně přístupnými pohořími Odenwaldu a Spessartu tak nemělo důvod cítit se natolik ohroženo, aby mělo potřebu vybrat si za svého vůdce Marobuda a uchýlit se do České

⁴⁶ *Maroboduus ... sed certum imperium vimque regiam complexus animo statuit avocata procul a Romanis gente sua eo progredi, ubi cum propter potentiora arma refugisset, sua faceret potentissima. Occupatis igitur, quos praediximus, locis finitimos omnis aut bello domuit aut condicionibus iuris sui fecit.* – (Maroboduus) se rozhodl odejít se svým lidem daleko od Římanů a odsunout se tam, kde se stane vojensky nejsilnějším, jen co se tam vymkne z dosahu jejich válečné převahy. Když tedy obsadil ono zmíněné území, všechny své sousedy buď porazil, nebo si je připojal smlouvami (Velleius Paterculus 2,108,2).

⁴⁷ Na dolním Mohanu a v dalších oblastech Hesenska se sice na keramice objevují tzv. fasetované okraje, které zde bývají považovány za kulturní projevy ze středoněmeckých oblastí, avšak typické tvarové a výzdobné prvky großromstedtské a polabské keramiky zde chybějí (situly /tzv. plaňanské poháry/, linie doprovázené drobnými vpichy, výzdoba radélkem apod.). Nelze rovněž zapomenat, že zvyk opatřovat nádoby fasetovanými okraji sem přinesla již przeworská kultura v první polovině posledního století př. Kr. a zřejmě od té doby je místní obyvatelstvo užívalo. Pozdější jednoznačné prvky z oblasti polabských Germánů na keramice ani kovových artefaktech pozorovat nelze (*Meyer 2009b*).

kotliny. Naopak, římské výboje vždy mířily od soutoku Rýnu s Mohanem na sever a severovýchod do hustě osídlených oblastí Wetterau a dále k Labi (*obr. 9–10*; např. *Grote 2006*; *von Schnurbein 2006*; *Wolters 2008*; *Moosbauer 2009*). Právě proto bylo tehdy Labe, a nikoliv Mohan, „řekou známou a proslulou“, jak zaznamenal Tacitus (*Germania 41*), byť o tom, zda se skutečně mělo stát hranicí impéria, se dodnes mezi historiky vedou živé spory (shrnutí viz *Salač 2009*).

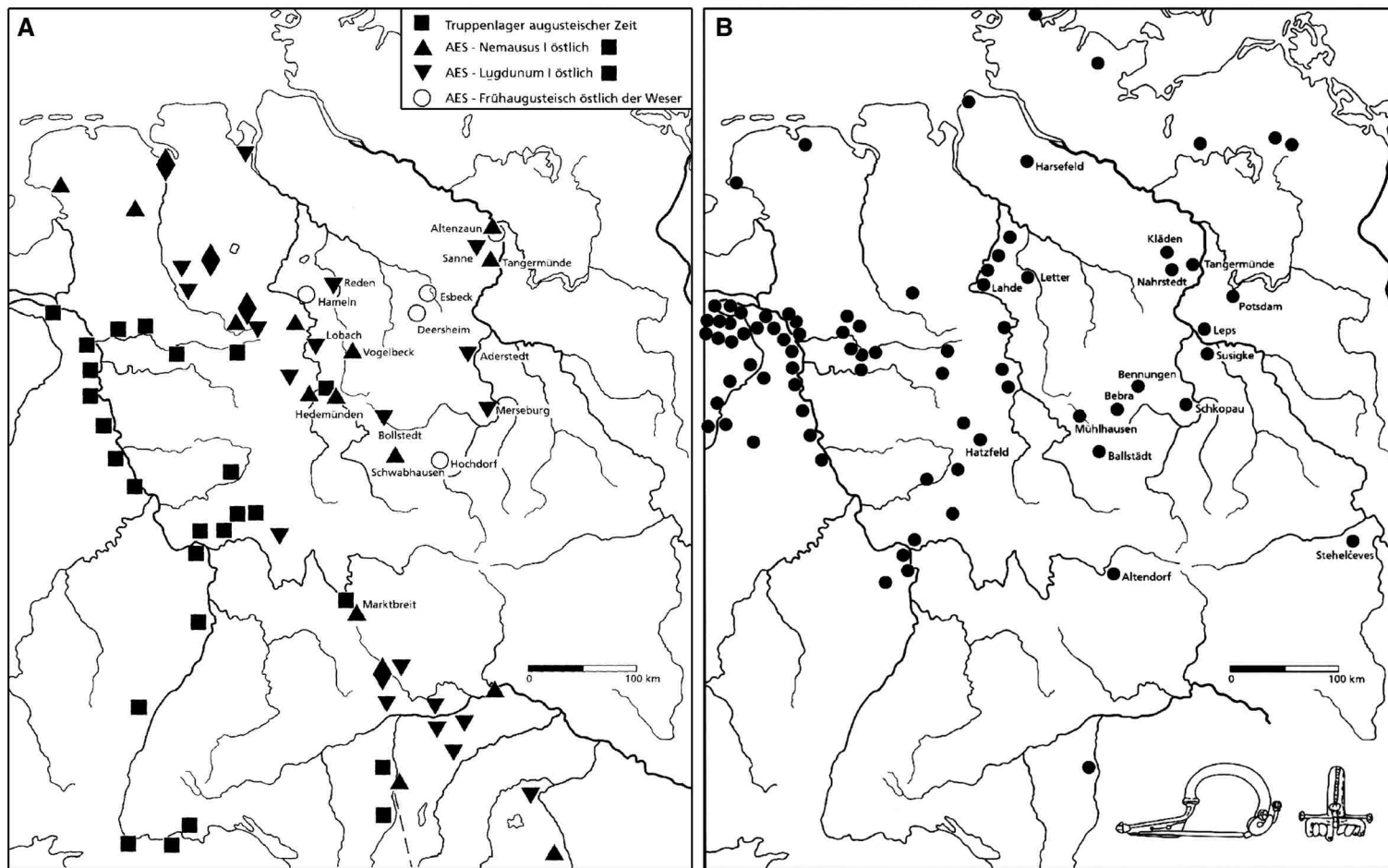
Jen pro úplnost dodejme, že Římané neohrožovali Germány na Mohanu ani od jihu z Podunají, neboť na přelomu letopočtu nebyli pevně uchyceni ani na samotném Dunaji, natož aby jej překročili. Jedinou stopou dokládající římskou vojenskou přítomnost na Mohanu tak představuje sotva dokončený a vojskem nikdy neobsazený tábor u Marktbreitu, zbudovaný ovšem až po změně letopočtu (*obr. 7*). Často se uvažuje, že byl zřízen v souvislosti s tažením proti Markomanům v *Boiohaemu* v roce 6. Část badatelů jej však považuje až za pozdější projev Varrovy iniciativy vybudovat zde strategický bod, který by umožňoval zkrátit spojení mezi Raetií a Germanií Superior, případně umožňoval výpady do Durynska z jihu (*Pietsch – Timpe – Wamsler 1991*; *Kehne 2006a*; *Salač 2009*; *Steidl 2009*). Po porážce v Teutoburském lese byl ovšem s těmito snahami konec, a střední i horní Pomohání nebylo k římské říši nikdy připojeno (*Steidl 2007*).

6.3.4. Římané a Germáni severně od Durynského lesa

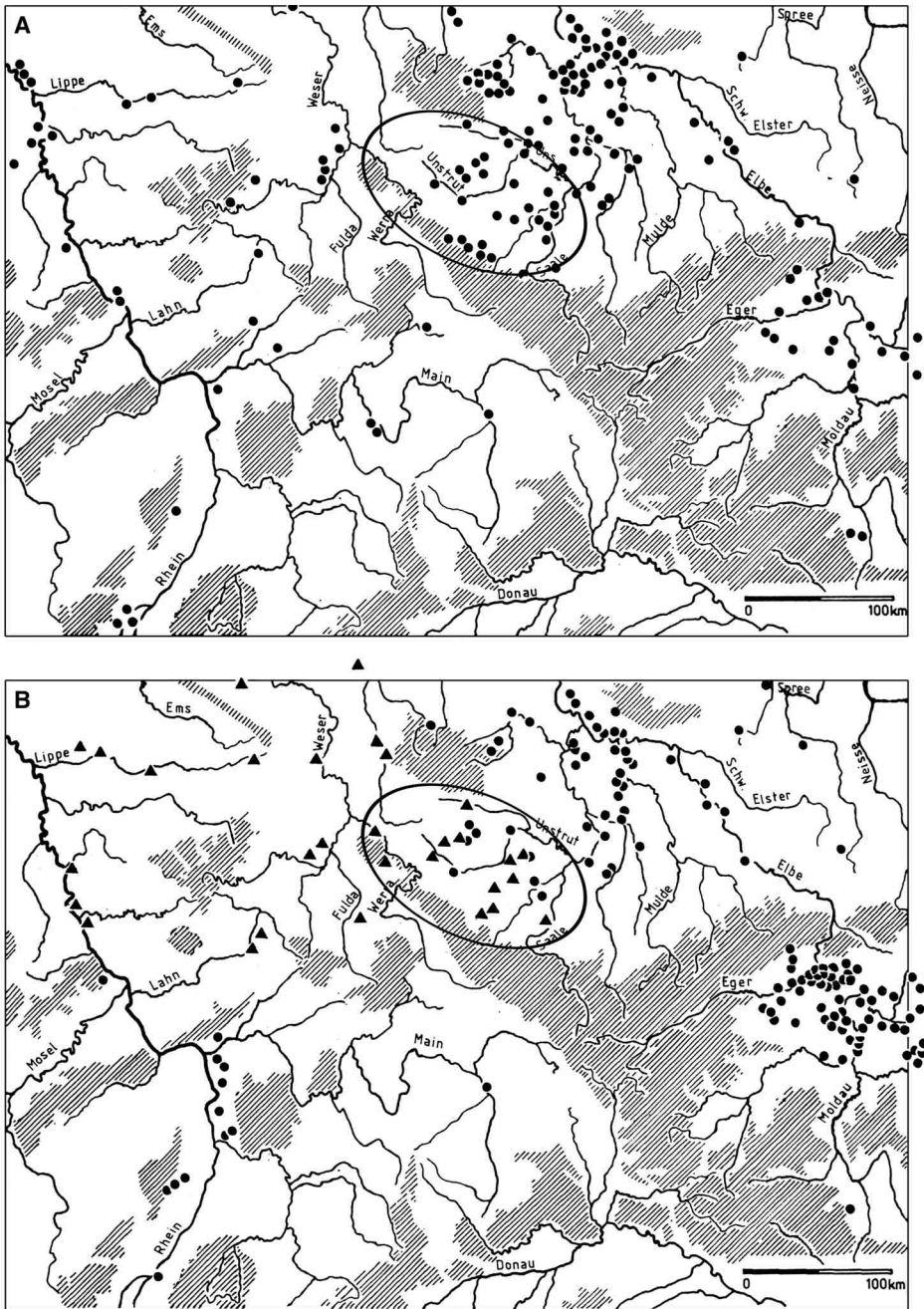
Se snahou Říma dosáhnout Labe a porazit tamní silné germánské kmeny, tedy s Drusovými taženími do severního Hesenska a v roce 9 př. Kr. k Labi, souvisí vojenský tábor u Hedemünden a další římské opěrné body v oblasti při soutoku Werry a Fuldy (*obr. 10*; *Grote 2006*; 2012, 301–313, Abb. 320). Přítomnost římských vojáků v okolí Harzu dokládá i stále rostoucí počet nalézáných římských předmětů. Významné jsou především drobné římské mince a vojenské spony, které lze s pobytem vojska spojovat, a jejichž naleziště sahají od středního Rýna ke střednímu Labi (*obr. 13*; *Peschel 2009*; *Richter 2016*). Tyto nálezy ukazují, že právě v oblastech severního Hesenska, a především Durynska a Saska-Anhaltska se tamější početné germánské obyvatelstvo mohlo cítit ohroženo římskou mocí, což mohlo vyvolat potřebu odstěhovat se z jejího dosahu. I tyto skutečnosti naznačují, že Markomani vyrazili nejpravděpodobněji z prostoru mezi Durynským lesem a Harzem. Při přesídlování do Čech přes Posálí se také mohli k Markomanům nejnázve připojit příslušníci dalších kmenů zmiňovaní u Strabóna. Na cestě z řídce osídleného Pomohání přes liduprázdné Smrčiny by něco podobného možné nebylo.

Přesuny Kvádů a posléze Markomanů do Čech jistě znamenaly ve výchozích oblastech značný odliv obyvatel. Podívejme se proto, zda je v prostoru severně od Durynského lesa možné pozorovat v desetiletích okolo přelomu letopočtu nějaké změny ve struktuře osídlení. V době po polovině 1. století př. Kr. nelze v oblasti großromstedtské kultury shledávat v organizaci či hustotě sídlišť výrazné proměny, které by východisko kvádské migrace prozrazovaly. Nezdá se, že by v některém regionu ve druhém stupni großromstedtského horizontu výrazně ubylo obyvatel (*obr. 14A*; *Peschel 1997*; *Meyer 2009a*). Naproti tomu na konci 1. čtvrtiny 1. století po Kr. obsazuje západ Durynska a o něco později i střední Pomohání⁴⁸ nové obyvatelstvo ze západu s kulturou tzv. rýnsko-vezerských Germánů

⁴⁸ Mapa K. Peschela (*obr. 14*) zachycuje pouze hrobové nálezy, proto průnik této kultury k Mohanu neodráží.

Obr. 13. Nálezy drobných římských mincí (A) a bronzových spon Almgren 22a (B) na územích východně od Rýna (dle Peschel 2009).
 Abb. 13. Funde kleiner römischer Münzen (A) und Bronzefibeln Almgren 22a (B) im Gebiet östlich des Rheins (nach Peschel 2009).

Obr. 14. Pohřebiště stupňů Ř A (A) a Ř B1 (B) v západní části střední Evropy (kolečko – polabští Germáni, trojúhelník – rýnsko-vezerští Germáni; dle Peschel 1997, upraveno).

Abb 14. Gräberfelder der Stufen RKZ A (A) und RKZ B1 (B) im westlichen Teil Mitteleuropas (Kreis – Elbgermanen, Dreieck – Rhein-Weser Germanen, nach Peschel 1997, bearbeitet).

(obr. 14B; Steidl 2004; Peschel 1997). Tuto skutečnost by bylo možné vysvětlit tak, že právě odtud byli v posledních letech starého letopočtu vypuzeni Markomani. Jejich území v dosahu svého vojenského tábora v Hedemünden pak Římané udržovali pro svou bezpečnost prázdné, což mohlo vyhovovat i Germánům v durynském vnitrozemí. Tento stav však zřejmě skončil po roce 16, kdy Římané definitivně rezignovali na území za Rýnem a ztratili nad zdejším prostorem kontrolu. Nové situace zřejmě využili tzv. rýnsko-vezerští Germáni, kteří uvolněný prostor obsadili. Polabští Germáni, zaujatí tehdy obsazováním nových oblastí na jihovýchodě (Vanniovo království), území mezi Harzem a Durynským lesem nebránili či neubránili.⁴⁹

Ke změnám v osídlení západního Durynska jistě přispěly i samotné akce římské armády, počínaje Drusovými taženími v letech 10 a 9 př. Kr. A i když přesně neznáme průběh tažení Domitia Ahenobarba k Labi uskutečněného někdy mezi lety 3 a 1 př. Kr., je velmi pravděpodobné, že opětovně postihlo Durynsko. Nasvědčovala by tomu již zmiňovaná zpráva Cassia Diona (55,10^a,2) o tom, že tento vojevůdce tehdy přesídlil Hermundury na území uvolněné odchodem Markomanů (srov. např. Johne 2006, 120–127; 2012). Neklid a obavy obyvatel Durynska mohly vzbudit i Tiberiovy výpravy k Labi uskutečněné v letech 4 a 5, z nichž ta první mohla dosáhnout právě až do severního Durynska (Kehne 2008). Při vojenských výpravách docházelo nepochybně k plenění osad i k násilným deportacím obyvatel. Suetonius (Augustus 21,1) uvádí násilné přesídlení Sugambrů a Svěbů. Zvláště zprávy o Svěbech a Markomanech je možné spojit se západním Durynskem.

Samotný pobyt Marobuda v Římě dokládá, že se Římané do dění na markomanském území silně vměšovali. Značná část historiků starověku je ostatně toho názoru, že se přesun Markomanů do Čech nemohl udát bez jejich svolení. Někteří se dokonce domnívají, že Marobud, právě se navrátilivší ze svého (nedobrovolného?) pobytu v Římě, jen plnil jejich zadání (např. Timpe 1991, 315; Wolfram 2005, 55; Wolters 2008, 59; Dobesch 2009, 16–24; srov. Kehne 2009, 54–55). I z tohoto hlediska je zřejmé, že se výchozí území Markomanů muselo nacházet v dosahu římské moci.

Lokalizace území Markomanů na západ Durynska také dobře odpovídá tradičně uváděné etymologii jejich jména, jehož původní význam má být „muži na hranici“, „hraničáři“ (Sitzmann – Grünzweig 2008, 202–203). V Durynsku se totiž dlouhá desetiletí, ba staletí střetával keltský a germánský svět (např. Peschel 1978a; 2005). Zde si tedy Markomani mohli své označení vysloužit. Stejně tak zde mohl přijít ke svému jménu Marobud, budeme-li věřit názoru některých badatelů, že jde o jméno keltské, či dokonce že on sám byl keltského původu (K. P. Johne in: Herrmann Hrsg. 1991, 521; Wolfram 2005).⁵⁰

⁴⁹ V této souvislosti nelze nezmínit bitvu Arminia s Marobudem v roce 17 (Tacitus Annales, 2,46,3–5), ke které mělo údajně dojít někde severozápadně od Čech (Dobiáš 1964, 104, 141–142). Obvykle se zmiňuje Sasko, ale střetnutí v tehdy liduprázdném prostoru se nezdá být pravděpodobné. Pravděpodobnější je vojenský střet v osídleném území a o osídlené území. V tom případě připadá v úvahu právě Durynsko, které se právě zbavilo římského „dohledu“. Snaha získat toto „římské dědictví“ mohla být jednou z příčin konfliktu. Následně obsazení západní části Durynska archeologickou kulturou z oblasti, kde působil Arminius, by ostatně odpovídalo výsledku bitvy, který byl Marobudovi nepříznivý.

⁵⁰ Na druhou stranu je ovšem obtížné si v době před naším letopočtem v této oblasti představit stabilní etnicitu obyvatel, a především pevné hranice mezi etniky či jednotlivými kmeny. V tomto bodu se bádání ocitá v problematické situaci, když na jednu stranu zpochybňuje pevné a stálé hranice, ale na druhou stranu připouští, že mohl být celý kmen označen za pohraničníky. Výklad jména Markoman je tedy nutno chápat nikoliv jako fakt, ale jako lingvistickou hypotézu, jejíž platnost je nutné ověřovat i nelingvistickými poznatky.

Germáni jistě neodešli do Čech jen ve zmiňovaných dvou vlnách, nešlo také o čistě kvádskou či markomanskou záležitost, jak ostatně dokládá Strabón (7,1,3): „(*Marobud*) tam přestěhoval vedle četných jiných především své soukmenovce *Markomany*“. Při postupu přes hustě osídlená území východního Durynska a jižního Saska-Anhaltska s sebou Kvádové i Markomani strhávali části dalších kmenů. Nejasné ovšem zůstává, proč zamířili až do Čech a neusadili v sousedním saském Polabí, které na přelomu letopočtu zůstávalo prakticky prázdné a zároveň bylo dosti vzdálené římské moci. V této souvislosti lze pouze zmínit údajný zvyk Svěbů, ke kterým oba kmeny patřily, zachovávat okolo svých území volné a neosídlené prostory. Velikost takovéhoho prázdného prostoru byla věcí prestiže kmene (Caesar BG 4,3,1–2). Nelze tedy vyloučit, že i tento obyčej mohl sehrát určitou roli.⁵¹

7. Nástin nejstarších dějin Čech

Nejstarší české dějiny se líčí stále ještě takto: Markomani a Kvádové sídlili v caesarovském a raně augustovském období na Mohanu, odkud se pod tlakem Římanů, zvláště po porážce od Drusa, kterou utrpěli v r. 9 př. Kr., odebrali pod Marobudovým vedením na východ, aby se vzdálili římské moci. Markomani se usadili v Čechách a Kvádové na Moravě, k čemuž mělo dojít nejpravděpodobněji mezi roky 9 až 6 př. Kr. Někdy se ještě s odkazem na Tacita uvádí, že Markomani při svém příchodu porazili zbytky keltských Bójů. Pro Kvády v tomto líčení není v českých dějinách jiná role, než že prošli Českou kotlinou na Moravu. Ani zásluhy na porážce Bójů jim kupodivu nikdy nebyly připisovány, ač do Čech měli dorazit spolu s Markomany.

Výše jsem se pokusil prokázat, že takovýto průběh událostí je v rozporu s písemnými i archeologickými prameny. Domnívám se, že oba druhy pramenů umožňují rekonstruovat naše nejstarší dějiny s větší pravděpodobností následovně.

Zhruba v polovině 1. století př. Kr. došlo v Čechách a obecně ve střední Evropě z vnitřních příčin ke kolapsu laténské/keltské civilizace, která již nebyla schopna udržet v provozu předimenzovaná oppida ani hustě a organizovaně osídlené země. Zhruba v téže době bylo při Unstrutě, Sále a na středním Labi ukončeno formování großromstedtské kultury. Tato specifická kultura zde vznikla na substrátu domácí kultury předřímské doby železné, která ovšem již několik staletí vstřebávala jižní laténské impulsy a kterou významně ovlivnili nositelé východní przeworské kultury i noví příchozí z oblasti dolního Labe. O kmenové příslušnosti nositelů této kultury písemné prameny ještě mlčí. Pouze z Caesarových textů by snad bylo možné uvažovat o tom, že na jejím západním okraji žili germánští Svěbové.

Po polovině posledního století starého letopočtu začínají snad pod vzrůstajícím tlakem ze severu nositelé großromstedtské kultury expandovat. Zda se pokusili proniknout směrem na západ, jako jejich předchůdci s przeworskou kulturou, a byli odrazeni, není zcela zřejmé. Jisté je, že se úspěšně prosadili v Pomohání, a především v Čechách, kde zjevně nenarazili na výraznější odpor. Zatímco v Pomohání se jejich osídlení příliš nerozrostlo, v Čechách asimilovali původní keltské obyvatelstvo, což jim umožnilo převzít prakticky všechna území osídlená v předchozím laténském období. Zda tito noví kolonisté přišli naráz z jedné

⁵¹ Ovšem ani tento údajný zvyk Svěbů příliš s významem jména Markoman (hraničář) nekoresponduje.

oblasti, nebo postupně z různých regionů výchozího prostoru mezi Unstrutou a středním Labem, nelze zjistit. Jisté ovšem je, že právě tyto lidi označil Strabón v době příchodu Marobuda do Čech, tedy v posledním desetiletí př. Kr., za Svěby a část z nich za Kvády, jejichž jméno bylo ovšem pozdějšími přepisy zkomoleno na Kolduje.

Někdy po roce 9 př. Kr. přicházejí do Čech pod Marobudovým vedením Markomani spolu s příslušníky dalších germánských kmenů. Marobud uskutečnil tento přesun, neboť chtěl Markomany vymanit z římské moci, a proto je nutné hledat jejich původní sídla v oblastech, kde byli touto mocí ohrožováni. Vzhledem k tomu, že dle písemných pramenů došlo k přesunu naráz a jeho účastníci ovládli Českou kotlinu, lze předpokládat, že se jej zúčastnil větší počet lidí. Výchozí prostor proto musel být relativně hustě osídlen, avšak odchod podstatné části či celého kmene mohl výrazně změnit jeho sídlištní strukturu. Tomuto obrazu nejlépe odpovídá západní Durynsko. Zda se k této či předchozí migraci připojili i obyvatelé Pomohani, není zřejmé. Jisté však je, že při osídlování Čech nejprve Kvády a posléze Markomany nemohli lidé od Mohanu hrát významnější roli.

V následujících letech upevňuje Marobud dle písemných pramenů vojenskými i diplomatickými prostředky svou moc, ovládá okolní kmeny a buduje silnou armádu. V roce 6 po Kr. již představuje nejsilnějšího protivníka Říma severně od Alp, a proto je proti němu zorganizováno rozsáhlé vojenské tažení. Zhruba v téže době ovšem dle archeologických pramenů dochází k paradoxní situaci – v Čechách se nemálo zmenšuje osídlené území, vyliďňují se jižní a západní části země. S novou kulturou stupně Ř B zůstaly na počátku letopočtu obydleny pouze úrodné nížiny v severní polovině Čech. Nabízí se proto vysvětlení, že tento jev souvisí s odchodem části obyvatel dále na východ, tedy s přesunem Kvádů na Moravu a jihozápadní Slovensko. Ovšem jižní polovina Čech byla osídlena großromstedtskou kulturou, která se na Moravě a na Slovensku nevyskytuje. Vysídlenci by tedy sotva mohli vyrazit z jižních Čech přímo na Moravu a Slovensko, neboť by museli během stěhování kompletně změnit svou výbavu, stavební zvyky atd. Kromě toho na Moravě a Slovensku lze osídlení z počátku stupně Ř B doložit nanejvýš stopově. Jako jediné možné vysvětlení tedy zůstává, že se přesun odehrál pouze v rámci České kotliny.

Nejspíše se jedná o dovršení Marobudovy snahy vymanit se z moci Římanů. Vykličením jižních a západních Čech, ale možná i Pomohani, se snažil vytvořit rozsáhlý neobydlený koridor, který by jej odděloval od římské moci. Opuštěním těchto prostor se vzdálenost germánských osad v *Boiohaemu* od římského území více než zdvojnásobila. Ostatně svěbský zvyk udržovat kolem vlastního území co největší neosídlený prostor jsme již zmínili (Caesar BG 4,3,1–2). Přesunutím obyvatelstva do úrodných nížin v severní polovině země se v nich nepochybně zvýšila hustota osídlení. To mohlo vést k určitému přelidnění, možná i napětí mezi jednotlivými kmeny, které po čase vedlo k odchodu části populace, zřejmě především Kvádů. Vrchol tohoto přesunu nastává po Marobudově pádu v roce 18/19, kdy odchází on sám se svými lidmi a záhy i jeho nástupce Katvalda s doprovodem. Tito lidé se usazují mezi řekou Moravou a Váhem. Tehdy také dochází k rozvolnění centrální moci v Čechách, což vedlo k dalšímu exodu obyvatel.

Zajímavé je, že po pádu Marobuda nedošlo ke znovuosídlení jižních Čech, ale vystěhovanci zamířili do volných a z hlediska zemědělství nepochybně příznivějších prostor Moravy, Dolního Rakouska a jihozápadního Slovenska. Usadili se tedy opět v úrodných nížinách, tentokrát ovšem v bezprostřední blízkosti Římanů. Nelze přitom přehlédnout, že k tomuto poměrně masivnímu stěhování ke střednímu Dunaji došlo až v době, kdy vešlo ve známost,

že Římané nehodlají dále usilovat o země za Rýnem a Dunajem. Tuto politiku vyhlásil Tiberius v r. 16, v roce 18 či 19 byl z Boiohaema vypuzen Marobud a záhy na to Katvalda. Zcela bez vlivu na germánská území ovšem Římané nezůstali, o čemž svědčí fakt, že po roce 20 dosadili novým sousedům na Dunaji „svého“ kvádského krále Vannia.⁵² Tyto události zřejmě vytvářejí historický rámec vystěhování části Markomanů a Kvádů na Moravu a Slovensko.

8. Etnicita obyvatel Čech na přelomu letopočtu

Na přelomu letopočtu se na českém území vedle Kvádů a Markomanů nepochybně vyskytovali i příslušníci jiných kmenů. Strabón (7,3,1) uvádí, že zde žijí kmeny svébské *jako například* Kolduové a informuje o tom, že Marobud sem přivedl *kromě četných jiných* i Markomany. Dále je z písemných pramenů známo, že v družině Katvaldy, který svrhl Marobuda, se nacházeli Gótové a v neposlední řadě i to, že naopak Katvaldu patrně v roce 19 svrhl a vyhnal z Čech hermundurský král Vibilius. Vedle právě jmenovaných kmenů je tedy nutné v Čechách počítat i s přítomností Hermundurů.⁵³ Nakonec nelze vyloučit, že právě oni v čele s Vibiliem zde mohli po přesunu části (většiny?) Kvádů a Markomanů na Moravu a jihozápadní Slovensko převzít vedoucí úlohu. Jejich delší přítomnosti v Čechách by mohl nasvědčovat i fakt, že právě Vibilius se okolo roku 50 zasadil o svrnutí Vannia na sousední jižní Moravě a na jihozápadním Slovensku, zřejmě tedy musel žít nedaleko – a mnoho dalších možností než Česká kotlina nezbyvá...

Za Marobuda měli na jeho území zřejmě rozhodující slovo Markomani (např. Velleius Paterculus 2,108,1; 2,109,5; Tacitus Annales 2,62,2; Germania 42). Čím dále se ovšem od doby jeho vlády vzdalujeme k pozdějším obdobím, tím méně dokladů pro takovouto jejich roli, ba dokonce i pro jejich samotnou přítomnost v Čechách máme. Tvrzení, že v době markomanských válek, v mladší době římské, či dokonce v období stěhování národů v Čechách nadále žil, ba vládl, kmen Markomanů, je pouhou hypotézou, neboť, jak víme, *Boiohaemum* již písemné prameny nezmiňují a určit konkrétní germánský kmen na základě archeologických nálezů není možné (srov. *Kehne – Tejral 2001*).

Kvádové, Markomani a části dalších kmenů tedy sídlili na přelomu letopočtu v Čechách přinejmenším dvě až tři desetiletí společně a dle písemných pramenů jim vládl markomanský král Marobud. Jak takové soužití mohlo vypadat? Zřejmě se musíme rozloučit s představou kmenů jako stabilních sociálních a etnických jednotek s pevně daným územím. Proti druhému ostatně svědčí samotné četné posuny a stěhování celých kmenů i jejich částí. Bylo by jistě chybou domnívat se, že po polovině 1. století př. Kr. se do Čech ze svého etnický jednolitěho území přesunul etnický čistý kmen Kvádů a Čechy se staly ryze kvádskou

⁵² Svržení Marobuda, Katvaldy, ustanovení Vannia králem a další události jsou odrazem nové strategie Tiberia vůči Germánům, která místo vojenských tažení upřednostňovala rozdmýchávání vnitrogermánských sporů a válek. Do nich pak vstupovali v roli arbitra Římané diplomatickými jednáními, úplatky, poskytováním azylů a různých titulů významným osobnostem, a především dosazováním spřízněných osob do klíčových mocenských pozic. Cílem bylo mít pod kontrolou území severně od Dunaje a východně od Rýna bez vedení nákladných vojenských výprav a válek (např. *Dobesch 1989; Nagy 1989; Kehne 2000; 2006b; 2006c; 2010; Timpe 2008*).

⁵³ K pobytu Hermundurů v České kotlině srov. např. *Dobiáš 1964, 89–148; Sakař 1981; Droberjar 2006b; 2008; Kehne 2006b*).

zemí. Nejspíše se oddělila pouze část kmene, ke které se připojovali během přesunu příslušníci dalších kmenů⁵⁴ a ti všichni se pak v Čechách setkali s domácím keltským obyvatelstvem. Je nepochybné, že se identita takto vzniklého obyvatelstva nově utvářela a po několika desetiletích nově konstituovaní Kvádové nebyli totožní s Kvádý v jejich východním území. Totéž se nespíše stalo i s Markomany, kteří jistě nebyli stejnými Markomany, které zmiňuje Caesar, ale ani Markomany, kteří se ve 2. století účastnili na Dunaji po nich pojmenovaných markomanských válek. Také hmotná kultura všech příchozích do České kotliny se na přelomu letopočtu nemálo proměnila a dále se vyvíjela. Nebyla ovšem vlastní jenom jim, ale mnoha dalším kmenům v povodí Labe – např. Hermundurům, Naristům, Langobardům či Semnonům, pro které máme shrnující historický název Svěbové (Tacitus *Germania* 38–42) a společné archeologické označení kultura polabských Germánů. Nepochybně tedy musíme i na období okolo změny letopočtu aplikovat poznatky a závěry soudobého bádání, které prokazuje, že identita kmenů se neustále proměňovala a v konečném důsledku z ní po několika generacích leckdy zůstalo jen jméno (srov. např. *Wenskus 1961; Brather 2004; Pohl 2005; Wolfram 2005; Hardt 2015*).

Je obtížné si představit, že by si na počátku nového letopočtu Kvádové, Markomani a příslušníci dalších kmenů rozparcelovali české Polabí a vytyčili si v něm respektované hranice. Pravděpodobnější se zdá, že zde členové různých kmenů žili za dohledu Marobudovy autority v jakési symbióze, patrně do určité míry i promíšení. Kmenovou identitu zcela jistě neurčovala odlišná hmotná (archeologická) kultura, to spíše její některé odlišně užívané prvky – detaily kroje, účes apod. Identitu neurčovala pravděpodobně ani odlišná řeč⁵⁵, byť pochopitelně nelze vyloučit určité dialekty, odlišná slova pro jednotlivé předměty a jevy či odlišnou výslovnost. Kmeny mohly odlišovat různé tradice, zvyky, mýty o společném původu, rodové a kmenové aristokracie či vládnoucí rody (Tacitus, *Germania* 42), které určovaly vzájemné soužití. Modelů vzájemné koexistence příslušníků různých kmenů a různých aristokratických rodů v České kotlině na počátku letopočtu je jistě celá řada. Opustit musíme také pojetí Marobudovy říše jako státního útvaru se stabilními hranicemi (např. na Dunaji, Labi, či dokonce Visle; srov. *Dobiáš 1964, 96–97; Droberjar 2000, 66*) a penvnou centrální vládou.

---

⁵⁴ Jedním z významných témat historického, ale i archeologického bádání je hledání a vymezení území jednotlivých kmenů uváděných v písemných pramenech. Značné problémy při tom však činí skutečnost, že kmeny jsou zmiňovány na různých, nezdá se, že by byly vzdálených územích, na kterých se někdy měly dokonce nacházet současně (např. keltští Bójové, *Karwowski – Salač – Sievers Hrsrg. 2015*; germánští Svěbové, *Kehne 2010*). Tuto skutečnost lze nejnázne vysvětlit jejich značnou dynamikou a nestálostí. Kmeny se nespíše často dělily, přesouvaly, muži se účastnili různých vojenských tažení apod. A v těchto situacích je nesystematicky zachycovány písemné prameny. Stejně tak jako nelze tvrdit, že na počátku letopočtu žili v Čechách pouze Markomani, nelze ani tvrdit, že všichni Markomani byli v téže době usedlí v Čechách. Podobně je tomu ve stejné době s Hermundury, které prameny zachycují přímo či nepřímo v různých částech německého, a nespíše i českého Polabí (*Kehne 2006b*). V této souvislosti je také možné zmínit dosud zcela neotřesitelný postulát, že Marobud ovládal značnou část střední Evropy (např. *Dobiáš 1964; Droberjar 2000*; srov. *Salač 2009*). Ten ovšem vychází z klasického postupu – písemné prameny zmiňují kmeny, které ovládal či které s ním byly spřátelené. Bádání pak hledá a rekonstruuje území těchto kmenů a následně součtem takto vymezených území vzniká představa o rozsahu tzv. Marobudovy říše. V žádné písemné zprávě však nestojí, že Marobud ovládal teritoria těchto kmenů, ani že ovládal celý kmen. V krajním případě tak mohl příslušníky (alespoň některých) těchto kmenů ovládat přímo v Čechách, okolo kterých si patrně udržoval rozsáhlá neosídlená území.

⁵⁵ Ostatně např. A. A. *Lund (1998, 36–38)* tvrdí, že by bylo chybou se domnívat, že první historicky zachycení Germáni také mluvili germánským jazykem. To se dle něj bez argumentačního kruhu vlastně nedá prokázat.

A sledujeme-li již osudy Kvádů, je nutno říci, že i prvně v souvislosti s Vanniem nezpochybnitelně jmenovaní Kvádové na jihozápadním Slovensku nebyli stejnými Kvády, kteří se vydali na cestu do Čech o nějakých 70 let dříve z území severně od Durynského lesa. Tito původní Kvádové totiž prodělali během zhruba tří až čtyř generací hned několik transformací a proměn, a to po fyzické/genetické i kulturní stránce. První proměna je čekala při příchodu do Čech, kdy museli absorbovat nemalé množství domácího keltského obyvatelstva (blíže *Salač 1995*), další proměnu s sebou jistě přineslo soužití s Markomany a dalšími kmeny v Čechách pod vládou Marobuda. A zřejmě největší transformaci prodělali po přesunu na jihozápadní Slovensko, kdy se kmen znovuutvářel pod zásadním vlivem Marobudových a Katvaldových družiníků, mezi nimiž byli ovšem zastoupeni např. severští Gótové (*Tacitus Annales 2,62,2*). To vše po roce 20 pod pevnou rukou krále Vannia a ovšem za dozoru Říma.

Kvádové tedy během přibližně čtyř generací na přelomu letopočtu sídlili na třech různých územích, postupně se přesunuli o více než 600 kilometrů, asimilovali keltské obyvatele Čech, promísili se s dalšími germánskými kmeny a ještě stačili změnit svou materiální kulturu. Podobně jako např. u Langobardů se tedy můžeme ptát, co vlastně z jejich původní identity mohlo zůstat kromě jména. Ostatně význam jména Kvád se zpravidla vykládá jako *zlý, strašný, špatný* (*Sitzmann – Grünzweig 2008, 222–223*). Jedná se tedy o hanlivé označení z vnějšku. Takto označili Kvády jejich sousedé a je otázkou, kdy a kde se oni sami s tímto pojmenováním ztotožnili... Že však toto jméno nakonec přijali a hrdě nosili, je zřejmé. Ostatně můžeme si položit i zcela obecnou otázku: kdy se Kvádové stali Kvády? Bylo to tehdy, kdy jim tak začali nadávat sousedé, nebo až tehdy, kdy se s touto nadávkou ztotožnili? Nebo se stali Kvády až zapsáním jejich jména? Pro nás platí zřejmě poslední možnost...

9. Závěr

Smyslem příspěvku bylo poukázat na paradoxní situaci, kdy se v historickém i archeologickém bádání ve 20. století z české historie zcela ztratili Kvádové. V současném pojetí nejstarších českých i středoevropských dějin převládl názor, že Strabónova zmínka o Kolduích/Kvádech je chybná, ať již je jejím autorem on sám, nebo ji do jeho textu vepsal později někdo jiný. Hlavním mottem, byť často nevyřčeným, bylo a je sebevědomé tvrzení, že přece víme, že Marobud nemohl přijít do Čech až po Kvádech. Při tom zapadl fakt, že tato naše „vědomost“ je pouhou hypotézou a konstrukcí předchozích badatelských generací, kterou je nutno stále ověřovat. Zarážející je při tom značná setrvačnost, se kterou se tyto naše prastaré „vědomosti“ udržují, i když již celá desetiletí neodpovídají stavu pramenů, především archeologických. O tom, že v době Marobudova příchodu již v Čechách sídlili Germáni, se nepochybuje již více než dvacet let, na Strabónovu zmínku o Kolduích/Kvádech si však nikdo nevzpomněl, ač právě ona nejlépe odpovídá dnešnímu archeologickému poznání.

K takřka absolutnímu opomenutí možnosti pobytu Kvádů na českém území již před Markomaný výrazně přispěla skutečnost, že se české bádání věnuje „svému“ Marobudovi a „svým“ Markomanům, slovenské je sice zaměřené na Kvády, avšak až od jejich příchodu na Slovensko, a bádání v dalších zemích tuto situaci až na výjimky nezučastněně pozoruje. V konečném důsledku tato situace vede nejen k opomíjení pramenů, které neodpovídají našim představám, ale dokonce až ke zcela nepřijatelnému upravování a cenzurování

písemných pramenů samotných, a tím k ochuzování dějin o události, o kterých přece „víme“, že se nemohly stát.

Nelze se ubránit pocitu, že podobně je tomu i v jiných případech, kdy se setkávají písemné a archeologické prameny. Běžně se opakují klišé vzniklá před mnoha desetiletími, ba staletími, která se považují za skutečnosti a přizpůsobují se jim interpretace archeologických pramenů i výklad nejstarších dějin. V tomto příspěvku jsme vedle Kvádů poukázali na problematičnost tvrzení, že *Boiohaemum* se již v době laténské kryje s Čechami, že v Čechách je pravlast keltských Bójů, že Markomani žili před příchodem do Čech v Pomohani a v Čechách poté sídlili až do stěhování národů atd. Podobných „skutečností“, o kterých se nediskutuje, bychom jistě našli mnohem více. I v těchto a dalších případech je nutné najít odvahu přiznat si, že se nejedná o axiomy, ale o prastaré domněnky a hypotézy vzniklé v dobách, kdy náš obor ještě vůbec neexistoval, či byl v samotných počátcích, stejně jako etnologie, kulturní antropologie, lingvistika a další obory.

Literatura

- Aly, W. 1956: De Strabonis codice rescripto cuius reliquiae in codicibus Vaticanis Vat. Gr. 2306 et 2061A servatae sunt. Corollarium aediecit Franciscus Sbordone. Vatican: Bibliotheca Apostolica Vaticana.
- Batz, D. 1997: Rhenus transeundus est – Rom überschreitet den Rhein. Antike Schriftquellen und archäologische Spurensuche in Hessen. Berichte der Kommission für archäologische Landesforschung in Hessen 4, 37–52.
- Baladié, R. 1989: Strabon. Géographie. Tome IV. Paris: Les belles lettres.
- Bartoňková, D. – Radová, I. 2010: Antické písemné prameny k dějinám střední Evropy. Praha: Koniasch Latin Press.
- Becker, A. 1992: Rom und die Chatten. Darmstadt – Marburg: Selbstverlag der Historischen Kommission Darmstadt und der Historischen Kommission für Hessen.
- 2008: Die Wetterau- und die Lahnstrasse. Stand der archäologischen Forschungen. In: J.-S. Köhlborn et al. Hrsg., Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschstrassen und Logistik. Internationales Kolloquium in Delbrück-Anreppen vom 4. Bis 6. November 2004, Mainz: Philipp von Zabern, 37–47.
- Becker, A. – Rasbach, G. 2015: Waldgirmes. Die Ausgrabungen in der spätaugusteischen Siedlung von Lahnau-Waldgirmes (1993–2009). 1. Befunde und Funde. Darmstadt: Philipp von Zabern.
- Bemmann, J. 2009: Das Elbegebiet zwischen Wittenberg und Bad Schandau von der Spätlatènezeit (Stufe D2) bis zum Ende der älteren Römischen Kaiserzeit. In: Salač – Bemmann Hrsg. 2009, 361–404.
- Berger, D. 1987: Deutsche Ländernamen in der Geschichte. Beiträge zur Namenforschung Neue Folge 22, 129–150.
- Biraschi, A. M. – Maribelli, P. – Massaro, G. D. – Pagnotta, M. A. eds. 1981: Strabone. Saggio di Bibliografia 1469–1978. Perugia: Università degli Studi.
- Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N. 1999: Velké dějiny zemí Koruny české. I. do roku 1197. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Bouzek, J. 2007: Keltové našich zemí v evropském kontextu. Praha: Triton.
- Brather, S. 2004: Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Berlin – New York: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Bucherius, Ae. 1656: Belgium Romanum ecclesiasticum et civile. Leodii : ex off. H. et J. M. Hoviorum Leodii.
- Buchtela, K. – Niederle, L. – Matiegka, J. 1910: Rukověť české archaeologie. Praha: J. Laichter.
- Bureš, I. – Dědina, V. – Husová, M. – Marek, V. 1972: Gaius Iulius Caesar – Válečné paměti. Praha: Svoboda.
- Clüver, Ph. 1616: Germaniae antiquae libri tres. Adjecta sunt Vindelicia et Noricum ejusdem auctoris. Lugduni Batavorum: Ludovicum Elzevirium.
- Collis, J. 2003: The Celts. Origins, Myths, Inventions. Gloucestershire: Tempus Publishing.
- Cozza-Luzi, G. 1893: Codices manuscripti Graeci ottoboniani Bibliothecae Vaticanae descripti praeside Alphonso cardinali Capelatratro archiepiscopo Capuano. Vatican: Bibliotheca Apostolica Vaticana.

- Čambal, R. – Kovár, B. – Hanuš, M. 2013: Najstaršie germánske nálezy na území Bratislavy?. Zborník Slovenského národného múzea CVII – Archeológia 23, 79–84.
- Deininger, J. 1997: Flumen Albis. Die Elbe in Politik und Literatur der Antike. Hamburg: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Deissmann, M. Hrsg. 1980: De bello Gallico – Der Gallische Krieg. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Diestler, R. – Jůzlová, J. 2014: České dějiny v kostce. Praha: Universum.
- Diller, A. 1975: The Textual Tradition of Strabo's Geography: with appendix, the Manuscripts of Eustathius' commentary on Dionysius Periegetes. Amsterdam: Aubrey Diller.
- Dobesch, G. 1989: Europa in der Reichskonzeption bei Caesar, Augustus und Tiberius. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 41, 54–55.
- 2001: rec. Allan A. Lund. Die ersten Germanen. Anzeiger für Altertumswissenschaft LIV, 194–210.
- 2009: Politik zwischen Marbod und Rom. In: *Salač – Bemann Hrsg. 2009*, 7–52.
- Dobiáš, J. 1937: Několik problémů z nejstarších dějin našeho území. Český časopis historický 43, 261–300.
- 1960a: Wo lagen die Wohnsitze der Markomannen?. Historica II, 37–75.
- 1960b: King Marobuduuus as a Politician. Klio 38, 155–166.
- 1964: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha: Academia.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: Keltové a Čechy. Praha: Academia.
- Dreyer, B. 2007: Zum Verlauf der Varusniederlage. Die Einordnung der Ausgrabungen von Kalkriese. In: G. A. Lehman – R. Wiegels Hrsg., Römische Präsenz und Herrschaft im Germanien der augusteischen Zeit. Der Fundplatz von Kalkriese im Kontext neuerer Forschungen und Ausgrabungsbefunde, Göttingen: De Gruyter, 363–397.
- Droberjar, E. 1999a: Dobřichov-Pičhora. Ein Gräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marobods-Reichs). Prag: Národní muzeum.
- 1999b: Od plaňanských pohárů k vinařické skupině (kulturní a chronologické vztahy na území Čech v době římské a v časně době stěhování národů). Sborník Národního muzea v Praze řada A – Historie 53/1–2, 1–58.
- 2000: Příběh o Marobudovi a jeho říši. Praha: Set Out.
- 2002: Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha: Libri.
- 2006a: Plaňanská skupina großromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., Archeologie barbarů 2005, Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 11–89.
- 2006b: Hornolabští Svěbové – Markomani. K problematice dalšího vývoje grossromstedtské kultury ve stupni Eggers B1 („Zeitgruppe 3“) v Čechách (dobřichovská skupina). Archeologie ve středních Čechách 10, 599–712.
- 2008: Poznámky k dějinám a archeologii Marobudovy říše. Archeologie ve středních Čechách 12, 575–600.
- Elschek, K. 1995: Die germanische Besiedlung von Bratislava-Dúbravka während der älteren römischen Kaiserzeit. In: J. Tejral – K. Pieta – J. Rajtár Hrsg., Kelten, Germanen Römer vom Ausklang der Latène-zivilisation bis zum 2. Jahrhundert im Mitteldonauegebiet, Brno – Nitra: Archeologický ústav AV ČR – Archeologický ústav SAV, 39–52.
- 2006: Die spätlatènezeitliche und römerzeitliche Besiedlung des linken Marchufers und das germanische Herrschaftszentrum von Zohor (Westslowakei). In: F. Humer Hrsg., Legionslager und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole, Bad Deutsch Altenburg: Amt der NÖ Landesregierung, 190–197.
- Engels, J. 1999: Augusteische Oikumenegeographie und Universalhistorie im Werk Strabons von Amaseia. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Fehrlé, E. Hrsg. 1959: Publius Cornelius Tacitus: Germania. Fünfte Auflage. Heidelberg: Carl Winter.
- Filip, J. 1948: Pravěké Československo. Praha: Prehistorický ústav Karlovy univerzity.
- Filip, J. Hrsg. 1966: Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas 1. Prag: Academia.
- Forbiger, A. 1856–1862: Strabo Geographica. In der Übersetzung und mit Anmerkungen von Dr. A. Forbiger. Berlin – Stuttgart: Hoffmannsche Verlags-Buchhandlung.
- 2005: Strabo Geographica. In der Übersetzung und mit Anmerkungen von Dr. A. Forbiger. Wiesbaden: Marix Verlag.
- Frahm, F. 1930: Die Entwicklung des Suebenbegriffes in der antiken Literatur. Klio 23, 181–210.
- Frank, K. 2009: Frühe Germanen im Taubergebiet. In: *Salač – Bemann Hrsg. 2009*, 453–472.

- Friesinger, H. – Tejral, J. – Stuppner, A. Hrsg. 1994:* Markomannenkriege – Ursache und Wirkungen. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Fuchs, P. 1957:* Neue Deutsche Biographie 3. Berlin – Stuttgart: Duncker & Humblot.
- Gamillscheg, E. – Harlfinger, D. 1981:* Repertorium der griechischen Kopisten 1. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Giebel, M. Hrsg. 1989:* C. Velleius Paterculus: Historia Romana – Römische Geschichte. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Goetz, H.-W. – Welwei, K.-H. 2013:* Altes Germanien. Auszüge aus den antiken Quellen über die Germanen und ihre Beziehungen zum Römischen Reich. Quellen der alten Geschichte bis zum Jahre 238 n. Chr. Erster Teil. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft (2. vydání).
- Grasselt, Th. – Seidel, M. – Siller, A. – Will, M. Hrsg. 2009:* Zwischen Kelten und Germanen. Nordbayern und Thüringen im Zeitalter der Varusschlacht. München – Weimar: Beier & Beran.
- Grote, K. 2006:* Der Römerlager im Werratal bei Hedemünden (Ldkr. Göttingen). *Germania* 84, 28–59.
- 2012: Römerlager Hedemünden. Der augusteische Stützpunkt, seine Außenanlagen, seine Funde und Befunde. Dresden: Sandstein Verlag.
- Grünert, H. 1968:* Zur Bevölkerungsstärke der Markomannen in Böhmen zu Beginn u. Z. *Zeitschrift für Archäologie* 2, 207–231.
- Guarinius, V. – Tijfenas, P. G. edd. 1472:* De situ orbis. Venetia.
- Hájek, V. 1541/2013:* Kronyka česká – Kronika česká. Praha: Seweryn/Academia.
- Hamilton, H. C. – Falconer, W. eds. 1854–1857:* The Geography of Strabo. Literally translated, with notes, in three volumes. London: G. Bell and Sons.
- Hardt, M. 2015:* Ethnogenesen im frühmittelalterlichen Europa. Zum gegenwärtigen Stand der Forschung. In: K.-R. Hahn – M. Thumser – E. Winkler Hrsg., *Etnisches Mittelalter. Sprache – Gesellschaft – Kirche*, Berlin etc.: LIT Verlag, 11–24.
- Herrmann, J. Hrsg. 1988/1990/1991/1992:* Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas I–IV. Berlin: Akademie.
- Hopfner, Th. 1943:* Griechisch-lateinisch-deutsches Quellenbuch zur Siedlung und Geschichte der Germanen im böhmisch-mährischen, schlesischen und Karpathenraume. Stuttgart – Prag: Verlag W. Kohlhammer.
- Horák, B. 1925:* Historicko-geografická miscelanea. *Obzor praehistorický* 4, 85–88.
- Johne, K.-P. 2006:* Die Römer an der Elbe. Das Stromgebiet der Elbe im geographischen Weltbild und im politischen Bewusstsein der griechisch-römischen Antike. Berlin: Walter de Gruyter.
- 2012: Das Stromgebiet der Elbe im Spiegel der griechisch-römischen Literatur. In: E. Baltrusch et al. Hrsg., *2000 Jahre Varusschlacht. Geschichte – Archäologie – Legenden*, Berlin – Boston: De Gruyter, 25–58.
- Jones, H. L. 1924:* The Geography of Strabo, Vol. III Books VI and VII. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Karwowski, M. – Salač, V. – Sievers, S. 2015:* Boier zwischen Realität und Fiktion. *Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 21. Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Kavka, F. ed. 1971:* Dějiny Československa do roku 1437. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kehne, P. 2000:* „Externae gentes“ und „regna intra fines“ im Nordgrenzenbereich des Imperium Romanum vom 1. bis zum 3. Jahrhundert: eine Kritik der Klientelrandstaaten-Theorie. *Eos* 87, 311–334.
- 2001a: Markomannen. Historisches. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Band 19, Berlin – New York: De Gruyter, 290–302.
- 2001b: Marbod. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Band 19, De Gruyter, Berlin – New York, 258–262.
- 2001c: Markomannis. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Band 19, Berlin – New York: De Gruyter, 222–224.
- 2006a: Vojenské podmanění Marobudovy říše plánované na rok 6 po Kr. Augustem a Tiberiem: Válka bez boje. *Archeologické rozhledy* 58, 447–461.
- 2006b: Vibilius. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 32, Berlin – New York: De Gruyter, 330–332.
- 2006c: Vannius. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 32, Berlin – New York: De Gruyter, 69–70.
- 2008: Zur Strategie und Logistik römischer Vorstöße in die Germania: Die Tiberiusfeldzüge der Jahre 4 und 5 n. Chr. In: J.-S. Kühlborn et al. Hrsg., *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie*,

- Vormarschtrassen und Logistik. Internationales Kolloquium in Delbrück-Anreppen vom 4. bis 6. November 2004, Mainz: Philipp von Zabern, 253–301.
- Kehne, P.* 2009: Das Reich der Markomannen und seine auswärtigen Beziehungen unter König Marbod (Maroboduus) ca. 3 v. – 18 n. Chr. In: *Salač – Bemmman Hrsq. 2009*, 53–66.
- 2010: Wer war Feind, wer war Partner Roms in der Kontaktzone Rhein – Main – Lahn während der caesarisch-augusteischen Germanienpolitik – Fragen zu Informationsdivergenzen zwischen kaiserzeitlicher Geographie, Historiographie und römischer Außenpolitik. In: K. Ruffing – A. Becker – G. Rasbach Hrsq., *Kontaktzone Lahn. Studien zum Kulturkontakt zwischen Römern und germanischen Stämmen*. Philippika. Marburger altertumskundliche Abhandlungen 38, Wiesbaden: Harrassowitz, 31–66.
- 2012: Zur geographischen Lage und innergermanischen Machtsphäre des Cheruskerstammes von ca. 55 v. Chr. bis ca. 100 n. Chr. *Orbis terrarum* 10, 93–139.
- Kehne, P. – Salač, V.* 2009: Marbods germanische Machtbildung in Böhmen nach den literarischen und archäologischen Quellen: Ein Vergleichsfall oder sogar Vorbild für Arminius?. In: *Imperium – Konflikt – Mythos. 2000 Jahre Varusschlacht*, Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 140–149.
- Kehne, P. – Tejral, J.* 2001: Markomannen. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 19, Berlin – New York: De Gruyter, 290–308.
- Kolník, T.* 1977: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauebiet*, Bratislava: Veda, 143–171.
- 2003: Quaden, Historische Angaben und archäologischer Hintergrund. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Band 23, Berlin – New York: De Gruyter, 631–640.
- Kramer, G.* 1844/1847/1852: *Strabonis Geographica /recensuit, commentario critico instruxit Gustavus Kramer/*. Berolini.
- Krüger, B. Hrsq.* 1988: *Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa I*. Berlin: Akademie Verlag. (5. vydání).
- Kruta, V.* 2000: *Les Celtes. Histoire et dictionnaire*. Paris: Laffont.
- 2006a: L'âge d'or des Volques au IIIe siècle avant J.-C. Les guerriers. In: *Celtes, Belges, Boïens, Rèmes, Volques...*, Mariemont: Musée royal de Mariemont, 153–155.
- 2006b: Le retour des Boïens et le développement des „oppida“ aux IIe–Ier siècles avant J.-C. La naissance et le développement du réseau d'oppida en Bohême. In: *Celtes, Belges, Boïens, Rèmes, Volques...*, Moriement: Musée royal de Mariemont, 205–207.
- Kuthen, M.* 1539: *Kronyka o založení Zemie czeske*. Praha.
- Kysela, J.* 2015: The third life of the Boii. In: M. Karwowski – V. Salač – S. Sievers Hrsq., *Boier zwischen Realität und Fiktion*, Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 149–158.
- Kysela, J. – Miličty, J. – Danielisová, A.* 2016: Les Mutations territoriales et sociales en Europe centrale entre les IIIe et Ier siècles avant J.-C. In: G. Blancquaert – F. Malrain dir., *Évolution des sociétés gauloises du Second âge du Fer, entre mutations internes et influences externes*. *Revue archéologique de Picardie* 30, 167–178.
- Landfester, M. Hrsq.* 2007: *Geschichte der antiken Texte, Autoren- und Werklexikon. Der neue Pauly – Supplemente* Band 2. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Lasserre, F.* 1959: Étude sur les extraits médiévaux de Strabon [Suivie d'un traité inédit de Michel Psellus]. *L'antiquité classique* 28, 32–79.
- Lund, A. A.* 1989: Zu den Suebenbegriffen in der taciteischen Germania. *Klio* 71, 620–635.
- 1998: Die ersten Germanen. Ethnizität und Ethnogenese. Heidelberg: C. Winter.
- Manutius, A. ed.* 1516: *Geografika*. Venetia.
- Marsina, R. ed.* 1998: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I*. Bratislava: Národné literárne centrum.
- Martínková, D. – Hadravová, A. – Mail, J. edd.* 1998: A. Silvio (Piccolomini), *Historia Bohemica*. Praha: Koniasch Latin Press.
- Meineke, A.* 1852–1853: *Strabonis Geographica* 1–3. Lipsiae: B. G. Teubner.
- Menghin, O.* 1926: Einführung in die Urgeschichte Böhmens und Mährens. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag F. Kraus.
- Meyer, M.* 2009a: *Mardorf 23, Lkr. Marburg-Biedenkopf. Archäologische Studien zur Besiedlung des deutschen Mittelgebirgsraumes in den Jahrhunderten um Christi Geburt*. Rahden/Westf.: Marie Leidorf Verlag.
- 2009b: Elbgermanen im Westen? Zu den Elementen des Großromstedter Horizonts zwischen Rhein und Werra. In: *Salač – Bemmman Hrsq. 2009*, 445–451.

- Meyer, M.* 2012: Frühe ‚Germanen‘ in Hessen. Berichte der Kommission für Archäologische Landesforschung in Hessen 12, 57–78.
- Mildenberger, G.* 1966: Vor- und Frühgeschichte der Böhmisches Länder. In: K. Bosl Hrsg., Handbuch der Geschichte der Böhmisches Länder I, Stuttgart: Hiersemann, 1–161.
- Minařík, A. – Hartmann, A.* 1975: Tacitus. Letopisy. Praha: Svoboda.
- Minařík, A. – Hartmann, A. – Bahník, V.* 1976: Tacitus. Z dějin císařského Říma. Praha: Svoboda.
- Moeller, P.* 1984: Domitius Ahenobarbus. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 5, Berlin – New York: De Gruyter, 602–604.
- Moosbauer, G.* 2009: Die Varusschlacht. München: C. H. Beck.
- Motyková, K.* 1976: Die ältere römische Kaiserzeit in Böhmen im Lichte der neueren historisch-archäologischen Forschung. In: H. Temporini – W. Haase Hrsg., Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II, Berlin: W. de Gruyter, 143–199.
- Motyková-Šneidrová, K.* 1965: Zur Chronologie der ältesten römischen Kaiserzeit in Böhmen. Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 5, 103–174.
- Mouchová, B.* 2013: Velleius Paterculus a Florus. Dvojí pohled na římské dějiny. Praha: Svoboda.
- Much, R.* 1895: Die Herkunft der Quaden. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 20, 20–34.
- 1937: Die Germania des Tacitus. Heidelberg: C. H. Beck.
- Müller, C. – Dübner, F.* 1853: Strabonis Geographica : Graece cum versione reficta : accedit index variantis lectionis et tabula rerum nominumque locupletissima. Paris: Didot.
- Müller, R.* 1985: Die Grabfunde der Jastorf- und Latènezeit an unterer Saale und Mittelelbe. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- Nagy, T.* 1989: Die Nordpolitik des Tiberius an der Mitteldonau. Die zweite Mission des Drusus Caesar und die Errichtung des Regnum Vannianum. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 41, 61–71.
- Neumann, G. – Hofeneder, A. – Kolník, T.* 2003: Quaden. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 23, Berlin: De Gruyter, 624–640.
- Neustupný, J. et al.* 1960: Pravěk Československa. Praha: Orbis.
- Neuwald, B. – Heine, A.* Hrsg. 1992: Germanen und Germanien in griechischen Quellen. Kettwig: Phaidon.
- Niederle, L.* 1900: O počátcích dějin zemí českých. Kritický rozbor novějších výsledkův a teorií. Český časopis historický 6, 1–14, 103–117, 201–222.
- Nierhaus, R.* 1966: Das svebische Gräberfeld von Dierheim. Studien zur Geschichte der Germanen am Oberrhein vom gallischen Krieg bis zur allamanischen Landnahme. Berlin: De Gruyter.
- Nováková, J. – Pečírka, J.* edd. 1961: Antika v dokumentech II. Řím. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Novotný, V.* 1912: České dějiny. Dílu I. část I. Praha: Jan Laichter.
- Ortelius, A.* 1587: Germaniae veteris. Antverpiae: Vrintius.
- Pečírka, J.* ed. 1979: Dějiny pravěku a starověku. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Pernička, R. M.* 1960: Počátky a rozvoj Marobudovy říše. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 9, 57–72.
- Pescheck, Chr.* 1978: Die germanischen Bodenfunde der Römischen Kaiserzeit in Mainfranken. München: C. H. Beck.
- Peschel, K.* 1978a: Anfänge germanischer Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Sueben – Hermunduren – Markomannen. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege Beiheft 12. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- 1978b: Die Sueben in Ethnographie und Archäologie. Klio 60, 259–309.
- 1991: Chronologie und Struktur des elbgermanischen Gräberfeldes Großromstedt. In: F. Horst – H. Keiling Hrsg., Bestattungswesen und Totenkult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit, Berlin: Akademie-Verlag, 131–155.
- 1997: Frühgermanische Bodenfunde zwischen Werra und Rhein und die Stammesfrage. Berichte der Kommission für Archäologische Landesforschung in Hessen 4, 19–36.
- 1999: Großromstedt. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 13, Berlin – New York: De Gruyter, 89–97.
- 2005: Die Steinsburg bei Römhild am Rande des nördlichen Mittelgebirgsraumes während der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Alt Thüringen 38, 7–30.

- Peschel, K.* 2009: Der nördliche Mittelgebirgsraum und der römische Ausgriff zur Elbe. In: Th. Grasselt et al. Hrsg., Zwischen Kelten und Germanen. Nordbayern und Thüringen im Zeitalter der Varusschlacht, München – Weimar: Archäologische Sammlung München und Thüringisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie, 13–71.
- Pič, J. L.* 1903: Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Starožitnosti země České II/2. Praha: Nákladem vlastním.
- 1908: Přehled české archeologie. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy a umění.
- Pietsch, M. – Timpe, D. – Wamser, L.* 1991: Das augusteische Truppenlager Marktbreit. Bisherige archäologische Befunde und historische Erwägungen. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 72, 263–324.
- Pinkert, M.* 1998: Die Funde aus dem elbgermanischen Gräberfeld von Bebra, Gemarkung Sondershausen, Kyffhäuserkreis. Alt-Thüringen 32, 186–254.
- Pleiner, R. – Rybová, A. et al.* 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha: Academia.
- Podborský, V. ed.* 1993: Pravěké dějiny Moravy. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Pohl, W.* 2005: Geschichte und Identität im Langobardenreich. In: W. Pohl – P. Erhart Hrsg., Die Langobarden. Herrschaft und Identität, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 555–566.
- Pöhlmann, E.* 2003–2008: Einführung in die Überlieferungsgeschichte und in die Textkritik der antiken Literatur I–II. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Preidel, H.* 1926: Germanen in Böhmen im Spiegel der Bodenfunde. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Landes. Sudetendeutscher Reichenberg: Verlag F. Kraus.
- 1930: Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger I–II. Kassel: J. Stauda.
- Prchlik, I.* 2016: Strabón a Tacitus o počátkách dějin České kotliny. Několik poznámek k otázkám znovunastoleným Vladimírem Salačem. Archeologické rozhledy 68, 532–543.
- Radt, S. Hrsg.* 2002–2011: Strabons Geographika. Bd. 1–10. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2002: Strabons Geographika, Band 1. Buch I–IV: Text und Übersetzung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2003: Strabons Geographika, Band 2. Buch V–VIII: Text und Übersetzung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2004: Strabons Geographika, Band 3. Buch IX–XIII: Text und Übersetzung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2005: Strabons Geographika, Band 4. Buch XIV–XVII: Text und Übersetzung. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2006: Strabons Geographika, Band 5. Abgekürzt zitierte Literatur, Buch I–IV: Kommentar. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2007: Strabons Geographika, Band 6. Buch V–VIII: Kommentar. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2008: Strabons Geographika, Band 7. Buch IX–XIII: Kommentar. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2009: Strabons Geographika, Band 8. Buch XIV–XVII: Kommentar. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2010: Strabons Geographika, Band 9. Epitome und Chrestomathie. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- 2011: Strabons Geographika, Band 10. Register. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Raetzel-Fabian, D.* 2001: Kelten, Römer und Germanen. Eisenzeit in Nordhessen. Kassel: Staatliche Museen.
- Rieckhoff, S.* 1995: Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern. Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa. Trier: Selbstverlag des Rheinischen Landesmuseums Trier.
- 2009: „Böhmische Dörfer“. Zur Ethnizität der Oppida-Bewohner in Böhmen. In: J. Bagley et al. Hrsg., Alpen, Kult und Eisenzeit. Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag, Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 361–376.
- Richter, F.* 2016: Studien zu römischen Fundmünzen in Mitteldeutschland. Ein Beitrag zu den römisch-germanischen Beziehungen zwischen dem 1. Jahrhundert v. Chr. und dem 3. Jahrhundert n. Chr. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 55/56, 33–97.
- Rosenstock, D.* 1986: Ein reicher Keramikkomplex der grossromstedter Kultur aus Oberstreu, Landkreis Rhön-Gräberfeld. Ein Beitrag zur frühgermanischen Besiedlung in Mainfranken, Mainfränkische Studien 37, 113–132.
- Ruffing, K. – Becker, A. – Rasbach, G. Hrsg.* 2010: Kontaktzone Lahn. Studien zum Kulturkontakt zwischen Römern und germanischen Stämmen. Philippika. Marburger altertumskundliche Abhandlungen 38. Wiesbaden: Harrassowitz.

- Rübekeil, L. – Scharf, R. – Castritius, H. 2005:* Sweben. In: Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 30, Berlin – New York: De Gruyter, 184–212.
- Rychlík, J. – Penčev, V. 2013:* Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí. Praha: Vyšehrad.
- Sakař, V. 1981:* Ein Beitrag zur Problematik der ethnischen und wirtschaftlichen Entwicklung Böhmens im 1. und 2. Jh. u. Z. Anthropologie 19/2, 129–133.
- Salač, V. 1995:* Zu der ältesten germanischen Besiedlung Böhmens. In: J. Tejral – K. Pieta – J. Rajtár Hrsg., Kelten, Germanen, Römer vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jh., Brno – Nitra: Archeologický ústav AV ČR – Archeologický ústav SAV, 48–76.
- 1996: O hospodářství, oppidech a Marobudovi. Archeologické rozhledy 48, 60–97.
- 2006: Kdy začíná doba římská?. In: E. Droberjar – M. Lutovský edd., Archeologie barbarů 2005, Praha: Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 229–235.
- 2008: Starší doba římská. In: V. Salač ed., Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů. Praha: Archeologický ústav AV ČR, 12–126.
- 2009: 2000 Jahre seit dem römischen Feldzug gegen Marbod und methodische Probleme der Erforschung der älteren Römischen Kaiserzeit in Böhmen und Mitteleuropa. In: *Salač – Bemmann Hrsg. 2009*, 107–131.
- 2013: Kdy byli usazeni Markomani do Pomohani? Za třicetileté války. Archeologie ve středních Čechách 17, 139–146.
- 2015: Urboiohaemum, Boiohaemum und Böhmen. In: M. Karwowski – V. Salač – S. Sievers Hrsg., Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des Internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.–16. 11. 2013, Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 125–156.
- Salač, V. ed. 2008:* Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Salač, V. – Bemmann, J. Hrsg. 2009:* Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Praha – Bonn: Archeologický ústav AV ČR – Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität.
- Salač, V. – Carnap-Bornheim, C. v. 2009:* Ritual, Kommunikation und Politik oder: Was geschah mit dem Kopf des Publius Quinctilius Varus?. In: Imperium – Konflikt – Mythos. 2000 Jahre Varusschlacht, Stuttgart: Konrad Theiss, 150–158.
- Salač, V. – Kubálek, T. 2015:* Laténská sídlištní keramika v severozápadních Čechách. Die latènezeitliche Siedlungskeramik in Nordwestböhmen. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Seebold, E. 2005:* Etymologie und Lautgesetz: Heim. In: D. A. Cruse et al. Hrsg., Lexikologie/Lexikology, Berlin: De Gruyter, 1344–1345.
- Seidel, M. 2006:* Das Südharzvorland von der vorrömischen Eisenzeit bis zur Völkerwanderungszeit. Weimar: Beier & Beran.
- 2009: Zur Besiedlungsgeschichte Hessens in der spätesten latène- und frühen römischen Kaiserzeit. In: *Salač – Bemmann Hrsg. 2009*, 425–444.
- Seidel, M. – Soares da Silva, M. A. 2001:* Das frügermanische Gräberfeld von Hatzfeld-Lindenhof. Fundberichte aus Hessen 37/38, 281–352.
- von Schurbein, S. 2006:* Germanen und Römer im Vorfeld des Obergermanischen Limes. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 87, 21–40.
- Schránil, J. 1928:* Vorgeschichte Böhmens. Berlin: W. de Gruyter & Co.
- Schumacher, S. 2007:* Die Deutschen und die Nachbarstämme: Lexikalische und strukturelle Sprachkontakt Phänomene. In: H. Hablitzel – D. Stifter Hrsg., Johann Kaspar Zeuß im kultur- und sprachwissenschaftlichen Kontext (19. bis 21. Jahrhundert). Kronach 21.–23. 7. 2006, Wien: Praesens Verlag, 167–207.
- Sitzmann, A. – Grünzweig, F. E. 2008:* Die altgermanischen Ethnonyme. Ein Handbuch zu ihrer Etymologie. Wien: Fassbaender.
- Steidl, B. 2000:* Die Siedlungen von Gerolzhofen und Gaukönigshofen und die germanische Besiedlung am mittleren Main vom 1. Jahrhundert v. Chr. Bis zum 4. Jahrhundert n. Chr. In: A. Haffner – S. v. Schnurbein Hrsg., Kelten, Germanen, Römer im Mittelgebirgsraum zwischen Luxemburg und Thüringen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 5, Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 95–113.
- 2004: Mainfranken in den beiden Jahrhunderten um Christi Geburt. In: C.-M. Hüsen – W. Irlinger – W. Zanier Hrsg., Spätlatènezeit und frühe römische Kaiserzeit zwischen Alpenrand und Donau, Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 221–235.
- 2007: Welterbe Limes. Roms Grenze am Main. Obernburg am Main: LOGO Verlag.
- 2009: Nordbayern zur Zeit Marbods. In: *Salač – Bemmann Hrsg. 2009*, 473–484.

- Stránský, P. ze Zápské Stránky 1643: Respublica Bojema.* Leyden.
 — 1953: Český stát – Okřík. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Stuppner, A. 2009: Das norisch-pannonische Limesvorland im nördlichen Niederösterreich zur Zeit des Marbodsreiches – Zum Forschungsstand.* In: *Salač – Bemann Hrsg. 2009*, 203–216.
- Šafařík, P. J. 1837: Slowanské Starožitnosti.* Oddíl Dějepisný. Praha: České museum.
- Šedivý, J. – Štefanovičová, T. eds. 2012: Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia.* Bratislava: Slovart.
- Šimek, E. 1923: Čechy a Morava za doby římské.* Praha: Univerzita Karlova – Filosofická fakulta.
 — 1930/1935/1949/1953: Velká Germánie Klaudia Ptolemaia. Praha – Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Tardieu, A. 1867/1873/1890/2011: Géographie de Strabon.* Paris: L'Imprimerie Imperiale.
- Tausend, K. 2009: Im inneren Germaniens. Beziehungen zwischen den germanischen Stämmen vom 1. Jh. v. Chr. bis zum 2. Jh. n. Chr.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Tejral, J. 1993: Na hranicích Impéria (doba římská).* In: V. Podborský ed., *Pravěké dějiny Moravy*, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 424–470.
 — 2009: Das Gebiet nördlich der mittleren Donau zur Zeit Marbods. In: *Salač – Bemann Hrsg. 2009*, 149–202.
- Timpe, D. 1978: Die Siedlungsverhältnisse Mainfrankens in caesarisch-augusteischer Zeit nach den literarischen Quellen.* In: Ch. Pescheck, *Die germanischen Bodenfunde der römischen Kaiserzeit in Mainfranken*, München: C. H. Beck, 119–129.
 — 1979: Die germanische Agrarverfassung nach den Berichten Caesars und Tacitus. In: H. Beck – D. Denecke – H. Jahnkuhn Hrsg., *Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur in Mitteleuropa und ihrer Nutzung*, Göttingen – München: C. H. Beck, 11–40.
 — 2008: Römische Geostrategie im Germanien der Okkupationszeit. In: J.-S. Kühlborn et al. Hrsg., *Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschstrassen und Logistik. Internationales Kolloquium in Delbrück-Anreppen vom 4. bis 6. November 2004*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 199–236.
- Varsík, V. 2011: Germánské osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Sídlišká z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí.* Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Venclová, N. ed. 2008: Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská.* Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Voit, P. 2013: Hájková Kronika česká jako dílo českého knihtisku.* In: Jan Linka ed., *Kronika česká*, Praha: Academia, 1365–1383.
- Vöilling, Th. 1995: Frühgermanische Gräber von Aubstadt im Grabfeldgau (Unterfranken).* Lassleben. Kalmünz/Opf.: Michael Lassleben.
 — 2005: Germanien an der Zeitenwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna. BAR Int. Ser. 1360. Oxford: Archaeopress.
- Waldhauser, J. 1983: Závěrečný horizont keltských oppid v Čechách.* *Slovenská archeológia* 31, 325–356.
 — 2001: *Encyklopedie Keltů v Čechách.* Praha: Libri.
- Wenskus, R. 1961: Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes.* Köln – Graz: Böhlau.
- Wocel, J. E. 1868: Pravěk země České.* Praha: Nákladem Královské České společnosti nauk.
- Wolfram, H. 1995: Die Germanen.* München: C. H. Beck (druhé vydání).
 — 2005: *Gotische Studien. Volk und Herrschaft im frühen Mittelalter.* München: C. H. Beck.
 — 2012: Vanniovo královstvo. In: J. Šedivý – T. Štefanovičová edd., *Dejiny Bratislavy 1*, Bratislava: Slovart, 221–222.
- Wolters, R. 2006: Die Römer in Germanien.* München: C. H. Beck.
 — 2008: *Die Schlacht im Teutoburger Wald.* München: C. H. Beck.
- Zeuss, K. J. 1837: Die Deutschen und die Nachbarstämme.* München: Lentner.
- Žemlička, J. 1999: Markomané, Němci a středověká kolonizace.* *Český časopis historický* 97, 235–272.

Quaden in der ältesten Geschichte Böhmens und Mitteleuropas

Das Toponym *Boiohaemum*, das schon für die Latènezeit mit dem böhmischen Becken identifiziert wird, kommt in gesamten antiken Texten nur drei Mal vor, und zwar erst im 1. Jahrhundert nach Chr. (Strabón 7,1,3; Velleius Paterculus 2,109,5; Tacitus, Germania 28). Erst in dieser Zeit kann man es als Bezeichnung für Böhmen verstehen (näher mit weiterführender Literatur *Salač 2015*). Es ist interessant, dass Strabon als Zeitgenosse der Ereignisse um die Zeitenwende anführt, dass Marbod mit seinen Markomannen und weiteren Stämmen sich mitten im Herzynischen Wald bei Quaden niederließ, wo er sich den Sitz bzw. das Königtum *Bútainon* errichtete. Dies steht allerdings im direkten Widerspruch zur Schilderung dieser Ereignisse in gegenwärtiger Fachliteratur, Enzyklopädien sowie Lehrbüchern.

Bei der Untersuchung älterer Literatur wurde festgestellt, dass die Quaden einen festen Platz in der Geschichte Böhmens hatten, und zwar schon seit dem 16. Jh., wenn sie von den Chronisten M. Kuthen (1539) und Václav Hájek von Libočany (1541) das erste Mal erwähnt wurden. Beide Verfasser führen die Quaden überraschend noch früher an als *Ph. Clüver (1616)*, der allgemein als Autor der heute anerkannten Ansicht gilt, dass die Kolduen (*Κολδούων*) der mittelalterlichen Kopisten von Strabon die falsch abgeschriebenen Quaden (*Κοαδούων*) sind. Der Autor dieses Beitrages bringt die Möglichkeit zum Ausdruck, dass Clüver sich mit der Ansicht der beiden böhmischen Chronisten während seiner Aufenthalte in Böhmen bekannt machen konnte. Clüvers Konjektur Kolduen zu Quaden wurde voll akzeptiert und mit dem Aufenthalt der Quaden in Böhmen um die Zeitenwende wurde in den meisten linguistischen, historischen sowie archäologischen Arbeiten bis zu Beginn des 20. Jahrhunderts gerechnet. Die tschechischen Forscher (z. B. *Wocel 1868; Niederle 1900; Pič 1903; Novotný 1912*) neigten damals zur Ansicht, dass die keltischen Boier schon um die Mitte 1. Jahrhunderts v. Chr. Böhmen verlassen hatten – sie bevorzugten Strabons Bericht über die Quaden. Die Information von Tacitus (Germania 42) darüber, dass die Markomannen bei der Ankunft nach Böhmen die keltischen Boier niedergelegt hatten, hielten sie dagegen für unzuverlässig. *R. Much (1895; 1937)*, eine große damalige Autorität der deutschen Forschung, ließ dagegen die Nachricht von Strabon beiseite und im Anschluss an *K. Zeuss (1837)* und weitere Forscher formulierte er die Ansicht, dass die Quaden vor ihrem Umzug nach Böhmen zusammen mit den Markomannen im Maingebiet siedelten. Von dort aus sollten beide Stämme nach dem Jahre 10 v. Chr. gemeinsam in Richtung Osten aufgebrochen sein, wobei sich die Markomannen in Böhmen und die Quaden in Mähren niedergelassen haben sollen. Diese Ansicht herrschte dann in der europäischen sowie tschechischen Forschung vor und wird bis heute angeführt (vgl. z. B. *Neumann – Hofeneder – Kolník 2003*). In schriftlichen Quellen existieren dabei überhaupt keine Nachrichten, wo die Markomannen und Quaden vor ihrer Ankunft in Böhmen siedelten. Archäologische Quellen schließen die Niederlassung beider Stämme am Main aus, denn im Maingebiet gibt es zu wenig germanische Fundstellen von der zweiten Hälfte des 1. Jhs. v. Chr., als dass deren Bevölkerung ganz Böhmen besiedeln könnte. In Mähren gibt es aus diesem Zeitraum keinerlei Funde und so kann hier die Anwesenheit der Quaden zur Zeitenwende nicht belegt werden (näher dazu *Salač 2013*).

Nach dem Ersten Weltkrieg neigte sich die Forschung dem Bericht von Tacitus über die Niederlage der keltischen Boier gegen die Markomannen zu, denn dieser entsprach besser der damaligen Vorstellung, dass die keltischen Oppida sowie die ganze keltische Zivilisation durch den Einbruch der Germanen vom Norden und die römische Aggression vom Süden zerstört wurde (z. B. *Schránil 1928; Böhm 1941*). Im Falle von Böhmen handelte es sich um den Einfall von Marbods Markomannen. Mit den Quaden wurde bei der Schilderung der Ereignisse nicht mehr gerechnet, die Information von Strabon wurde jetzt für ein späteres frühmittelalterliches Einschiebsel gehalten und war im tschechischen archäologischen Milieu allmählich ganz vergessen. Dazu trug u. a. auch das unkorrekte Herausgeben von antiken Quellen bei. Strabons Beschreibung des Einzugs von Marbod mit den Markomannen nach Böhmen war darin zwar angeführt, die Erwähnung von Quaden wurde allerdings ohne jegliche Erklärung ausgelassen (*Hopfner 1943; Nováková – Pečírka edd. 1961; Bartoňková – Radová 2010*). In der zweiten Hälfte des 20. Jhs. wird mit Quaden in der Geschichte Böhmens praktisch nicht gerechnet, und zwar nicht nur in der tschechischen Forschung.

Der Verfasser bemüht sich zu klären, wie ein solcher Zustand entstehen konnte und weist auf den Fakt hin, dass die grundlegenden Schwierigkeiten auf den Text von Strabon selbst zurückzuführen sind, in dem die Erwähnung von Quaden aus sprachlicher sowie logischer Sicht etwas unorganisch eingebaut ist, weswegen sie für ein späteres Einschiebsel gehalten wird. Der Autor gibt einen kurz gefassten Abriss der Überlieferungsgeschichte des Textes von Strabon, dessen Herausgeben, Übersetzungen und Deutungen (vgl. z. B. *Abb. 4*) und stellt fest, dass heutzutage die Ansicht überwiegt, dass Strabon selbst der Autor der Bemerkung über die Quaden ist, er sie aber an der überlieferten Stelle nur provisorisch einordnete, wobei er die letzte Revision und Herausgabe seines Werkes nicht erlebte. Ein zweiter Grund, warum Strabons Bericht bezweifelt wird, besteht nicht im Text selbst, sondern darin, dass er den Vorstellungen widerspricht, welche sich die Forscher in der Neuzeit oder der modernen Zeit geschaffen hatten. Unwillkürlich, jedoch sehr genau trifft A. Hofeneder die Beeinflussung durch diese Vorkenntnisse im folgenden Text: „*Allerdings paßt der Stammesname Quaden nicht hierher, da der Königssitz des Maroboduus nicht im Gebiet der Quaden gelegen haben kann, was zu der Vermutung Anlaß gegeben hat, daß die Nennung der Quaden ein späteres Einschiebsel ist*“ (in Neumann – Hofeneder – Kolník 2003, 625; ähnlich schon bei Clüver 1616, III, 119; Forbiger 1856–1862; Goetz – Welwei 2013, 90).

Der zweite Teil des vorliegenden Beitrages versucht die Geschichte der Quaden und Markomannen um die Zeitenwende zu rekonstruieren. Als fester Ausgangspunkt seiner Überlegungen gilt für den Autor die Einsetzung des quadischen Königs Vannius durch die Römer über das Volk, das Marbod und später Katualda ins römische Exil begleitete. Diesen Leuten wurde aber der Eintritt in das römische Gebiet verwehrt und sie mussten sich zwischen den Flüssen March und Waag niederlassen. In diesem Zusammenhang sind die Quaden zum ersten Mal zweifelsfrei genannt. Aus den schriftlichen sowie archäologischen Quellen geht hervor (*Abb. 7*), dass dieses Volk aus dem böhmischen Becken nach Mähren bzw. in die Südwestslowakei kam, was der Verfasser für einen weiteren Nachweis des Aufenthaltes der Quaden in Böhmen hält. Er macht gleichzeitig darauf aufmerksam, dass die Bevölkerung des Königreiches von Vannius sicherlich nicht rein quadisch war, sondern darin Markomannen, Goten sowie Zugehörige anderer Stämme anzunehmen sind.

Dem oben Angeführten entnimmt der Autor, dass unter Marbods Herrschaft in Böhmen an der Zeitenwende dort nicht nur Markomannen siedelten, sondern ganz sicher auch Quaden und Zugehörige weiterer, vor allem suebischer Stämme. Paradoxe Weise ist allerdings festzustellen, dass während der Zeit Marbods Machthöhepunktes, also im ersten Jahrzehnt nach Chr., das besiedelte Gebiet in Böhmen schrumpfte und die südlichen und westlichen Teile des Landes leer blieben (*Abb. 8*; vgl. Kehne – Salač 2009). In diesem Zusammenhang wird die Hypothese aufgestellt, dass es sich um eine von Marbod organisierte Übersiedlung der Bevölkerung handeln könnte, deren Sinn es war, sich vom römischen Machtkreis zu entfernen. Die Entfernung zwischen den nächstliegenden germanischen Dörfern und der Donau vergrößerte sich infolge dieser Aussiedlung auf das Doppelte. Die übergesiedelte Bevölkerung wurde auf fruchtbarem Boden in der nördlichen Hälfte Böhmens ansässig, denn in Mähren oder der Südslowakei sind keine Funde aus dieser Zeit vorhanden.

Der Verfasser sucht u. a. eine Antwort auf die Frage, woher Marbod mit seinen Markomannen eigentlich nach Böhmen gekommen war und gelangt zur Ansicht, dass die Migration aus dicht besiedelten germanischen Gebieten ausgehen musste, die gleichzeitig durch die römische Expansion bedroht waren. Beides spricht gegen das traditionell angeführte Maingebiet (*Abb. 11, 12*), das dünn besiedelt war und an dem die Römer nicht interessiert waren (vgl. Timpe 1978). Viel wahrscheinlicher erscheint als Ausgangspunkt der Expansion von Markomannen ein größeres, dichter besiedeltes und durch römische Ausfälle zur Elbe bedrohtes Gebiet Thüringens (*Abb. 10, 13*), wo auch entsprechende Veränderungen in der Siedlungsstruktur zu beobachten sind (*Abb. 14*).

Schon seit einiger Zeit ist klar, dass in der Zeit von Marbods Ankunft in Böhmen dort schon mehrere Jahrzehnte die Träger der Großromstedter Kultur, also Germanen siedelten (*Salač 1995*). Aus diesem Blickwinkel entspricht die archäologische Situation in Böhmen sehr gut dem Bericht von Strabon, dass nämlich die Markomannen und weitere Stämme oder deren Teile in das Gebiet der Sueben bzw. Quaden kamen. Bei der Suche nach dem Ausgangspunkt der quadischen Migration nach

Böhmen kommt die Ansicht zum Ausdruck, dass auch sie nicht aus der sporadisch besiedelten Peripherie der Großromstedter Kultur am Main stammen konnten sondern vielmehr aus den dicht besiedelten Zentralgebieten dieser Kultur an der Unstrut, Saale und mittleren Elbe (vgl. *Peschel 1978; Völling 2005*).

Der Autor vertritt die Ansicht, dass Strabons Bemerkung über die Quaden aus dem Gesichtspunkt der Archäologie voll akzeptabel ist, denn im Unterschied zu Tacitus' Nachricht über die Kriege zwischen den Boiern und Markomannen entspricht sie gut dem archäologischen Forschungsstand. Die Quaden sollten also (erneut) zum festen Bestandteil der ältesten Geschichte Böhmens werden.

Zum Schluss ist eine Bemerkung zur Frage der Ethnizität hinzugefügt. Der Autor ist der Meinung, dass die Quaden in Vannius' Königsreich in der Südwestslowakei nicht dieselben Quaden waren, welche sich etwa 70 Jahre früher aus dem Gebiet nördlich vom Thüringer Wald auf den Weg nach Böhmen begaben. Diese ursprünglichen Quaden erfuhren nämlich innerhalb von etwa drei bis vier Generationen gleich mehrere Transformationen und Veränderungen, und zwar von der physischen/genetischen sowie kulturellen Seite her. Die erste Veränderung erwartete sie bei der Ankunft in Böhmen, als sie eine beträchtliche Menge der hiesigen keltischen Restbevölkerung aufnehmen mussten (näher dazu *Salač 1995*). Eine nächste Veränderung brachte sicher das Zusammenleben mit Markomannen und weiteren Stämmen in Böhmen unter Marbods Herrschaft mit. Und wahrscheinlich die größte Transformation mussten sie nach der Umsiedlung in die Südwestslowakei durchgemacht haben, wo sich der Stamm unter dem entscheidenden Einfluss von Marbods und Katualdas Gefolgschaften, unter denen allerdings Angehörige anderer Stämme vertreten waren, neu gestaltete (vgl. *Peschel 1978; Völling 2005*).

Die Quaden siedelten also während einiger Generationen um die Zeitenwende in drei verschiedenen Gebieten, allmählich verschoben sie ihre Siedlungen um mehr als 600 Kilometer, assimilierten die keltische Bevölkerung in Böhmen, vermischten sich mit anderen germanischen Stämmen und schafften es, ihre materielle Kultur zu verändern (Großromstedter Kultur und Kultur der Stufe B1 der römischen Kaiserzeit). Es kann also die Frage gestellt werden, was von ihrer ursprünglichen Identität eigentlich außer des Namens übrig bleiben konnte. Die Bedeutung des Namens Quade wird übrigens in der Regel als böse, grausam, schlimm ausgelegt (*Sitzmann – Grünzweig 2008, 222–223*). Es handelt sich also um eine pejorative Bezeichnung von außen. So wurden die Quaden von ihren Nachbarn benannt und es bleibt zu fragen, wann und wo sie selber sich mit dieser Benennung identifizierten... Dass sie diesen Namen schließlich annahmen und ihn stolz trugen, ist offensichtlich. In diesem Zusammenhang kann man sich auch eine ganz allgemeine Frage stellen: Wann wurden die Quaden zu Quaden? War das gleich nachdem die Nachbarn sie so beschimpften oder erst dann, als sie sich mit diesem Schimpfwort identifizierten? Oder wurden sie zu Quaden erst mit dem ersten Aufschreiben ihres Namens?

Deutsch von *Helena Salačová*, English by *David J. Gaul*